

124

0701

Τ.Ε.Ι ΠΕΙΡΑΙΑ
ΣΧΟΛΗ :ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ
ΤΜΗΜΑ :ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΔΟΜΙΚΩΝ ΈΡΓΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ:ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ ΑΠΟ ΤΙΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΤΗΣ ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΗΣ ΚΥΠΡΟΥ-
ΙΣΤΟΡΙΚΟ,ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ
ΣΧΕΔΙΑ ΑΠΟ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ
ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ ΣΤΗ ΚΥΠΡΟ.

ΟΝΟΜΑΙΜΟ ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑΣ:ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΑΙΜΙΛΙΑ

ΥΠΕΥΘΗΝΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ:κ.α.ΘΕΟΔΩΡΑΚΑΚΟΥ
ΒΑΡΕΛΙΔΟΥ Π.Π

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ

ΑΘΗΝΑ 1998

Πτυχιακή εργασία για τη λήψη πτυχίου από το τμήμα Πολιτικών Δομικών
Έργων της Σχολής Τεχνολογικών Εφαρμογών του Τεχνολογικού
Εκπαιδευτικού Ιδρύματος (Τ.Ε.Ι) Πειραιά.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

1. ΕΠΙΛΟΓΗ
2. ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ
3. ΠΡΟΛΟΓΟΣ
4. ΕΙΣΑΓΩΓΗ
5. ΑΠΕΡΟΜΑ ΓΙΑ ΤΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΠΟΡΤΗΣ ΤΗΣ ΚΑΛΦΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΣ

6. ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΣ.

7. ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΟ ΠΑΝΟΜΟΝ

8. ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΠΟΥ ΣΥΝΕΘΡΟΝΟΥ ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ

9. ΜΟΝΗ ΑΠΕΡΟΜΟΝΤΟΥ ΣΤΗ ΛΑΚΟΥΤΑ

10. ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΠΑΡΑΓΙΑΣ ΑΠΕΡΟΜΟΝΤΟΥ

11. ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΝΤΙΣΤΗΤΗΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΑΠΕΡΟΜΟΝΤΟΥ

12. ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΠΑΡΑΓΙΑΣ ΣΤΟ ΤΡΑΠΙΣΟ

13. ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΠΟΥ ΣΥΝΕΘΡΟΝΟΥ ΣΤΟ ΡΙΖΟΚΑΡΠΙΑΣΟ

14. ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ ΣΤΟ ΡΙΖΟΚΑΡΠΙΑΣΟ

15. ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΠΟΥ ΑΠΕΡΟΜΟΝΤΟΥ ΣΤΗ ΚΑΡΤΗΛΑ

16. ΧΑΡΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ ΑΠΕΡΟΜΟΝΤΟΥ

17. ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ ΑΠΕΡΟΜΟΝΤΟΥ

18. ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΠΟΥ ΑΠΕΡΟΜΟΝΤΟΥ ΣΤΟ ΚΑΡΤΗΛΑ

19. ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΠΑΡΑΓΙΑΣ ΑΠΕΡΟΜΟΝΤΟΥ ΣΤΗ ΣΟΦΙΑ

20. ΑΠΕΡΟΜΟΝΤΟΥ

Αφιερωμένη στους γονείς μου
Χριστάκη και Κυριακή
και στ'αδέλφια μου
Αντώνη, Κοσμά και Λορέντζο.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

1. ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ
2. ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ
3. ΠΡΟΛΟΓΟΣ
4. ΕΙΣΑΓΩΓΗ
5. ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΓΙΑ ΤΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ
6. ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ.
7. ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΟ ΝΗΣΙ ΜΑΣ
  - α) ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΓΙΟΥ ΕΥΦΗΜΙΑΝΟΥ ΣΤΗ ΛΥΣΗ.
  - β) ΜΟΝΗ ΑΧΕΙΡΟΠΟΙΗΤΟΥ ΣΤΗ ΛΑΜΠΟΥΣΑ.
  - γ) ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΑΨΙΝΘΙΩΤΙΣΣΑΣ ΣΤΗ ΚΕΡΥΝΕΙΑ.
  - δ) ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΝΤΙΦΩΝΗΤΗ ΣΤΟΝ ΑΓΙΟ ΑΜΒΡΟΣΙΟ.
  - ε) ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΣΤΟ ΤΡΙΚΩΜΟ.
  - στ) ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΓΙΟΥ ΣΥΝΕΣΙΟΥ ΣΤΟ ΡΙΖΟΚΑΡΠΑΣΟ.
  - ζ) ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΑΣ ΣΤΟ ΡΙΖΟΚΑΡΠΑΣΟ.
  - η) ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΓΙΟΥ ΙΑΚΩΒΟΥ ΣΤΗ ΚΑΡΠΑΣΙΑ.
8. ΧΑΡΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ.
9. ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ.
  - α) ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΓΙΟΥ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ ΣΤΟ ΦΡΕΝΑΡΟΣ.
  - β) ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΧΟΡΤΑΚΙΩΝ ΣΤΗ ΣΩΤΗΡΑ ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ.

γ) ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΧΟΡΤΑΚΙΩΝ ΣΤΗ ΣΩΤΗΡΑ ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ.

δ) ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΓΙΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΗ ΣΩΤΗΡΑ ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ.

ε) ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΓΙΑΣ ΑΝΝΑΣ ΣΤΟ ΠΑΡΑΛΙΜΝΙ.

στ) ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΓΙΟΥ ΚΟΡΝΗΛΙΟΥ ΣΤΟ ΠΑΡΑΛΙΜΝΙ.

ζ) ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΠΡΟΦΗΤΗ ΗΛΙΑ ΣΤΟ ΠΡΩΤΑΡΑ.

η) ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΓΙΩΝ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ ΣΤΟ ΠΡΩΤΑΡΑ.

10. ΕΠΙΛΟΓΟΣ.

11. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ.

12. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΞΕΝΗ.

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ

Η πτυχιακή είναι σίγουρα ένα σημαντικό κομμάτι του κάθε σπουδαστή κατά την διάρκεια φοίτησης του στο τμήμα Πολιτικών Δομικών Έργων.

Χρειάστηκα τη συμβολή πολλών παραγόντων προκειμένου να πραγματοποιηθεί αυτή η εργασία. Γι' αυτό κρίνω σκόπιμο να ευχαριστήσω όλους αυτούς που με βοήθησαν.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες θέλω να δώσω στην καθηγήτρια μου κυρία Π.Π. Θεοδωρακάκου Βαρελίδου για την καθοδήγηση της και τους πατέρες Οικονόμο Ευέλθων και Γεώργιο για τις πολύτιμες πληροφορίες που μου έδωσαν.

Τέλος ένα μεγάλο ευχαριστώ θέλω και οφείλω να πω στους γονείς μου και στ' αδέρφια μου για την βοήθεια τους, την υπομονή τους αλλά και τη συμπαράσταση τους.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

Η επιλογή αυτού του θέματος έγινε σε συνεργασία με την καθηγήτρια μου κα Θεοδωρακάκου Βαρελίδου Π.Π. Οι λόγοι που μας ώθησαν να επιλέξουμε αυτό το θέμα είναι πολλοί. Πρώτος και κύριος λόγος είναι γιατί πάντα μ' ενδιέφερε η αρχιτεκτονική των εκκλησιών του νησιού μου και όταν ακόμα ήμουνα μαθήτρια και ενδιαφέρθηκα με μια άλλη ομάδα συμμαθητών μου να καταγράψουμε και να σχολιάσουμε την αρχιτεκτονική, τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν, κλπ για κάθε μια εκκλησία ξεχωριστά ανακαλύψαμε ότι κανένας δεν ενδιαφέρθηκε να γράψει δύο λόγια για τις εκκλησίες μας έστω και για τις εκκλησίες της επαρχίας του και έτσι δεν είχαμε υλικό να ξεκινήσουμε. Γι' αυτό η μελέτη αυτή μου έμεινε ένα όνειρο. Ένα όνειρο που μου δόθηκε όμως τώρα η ευκαιρία να υλοποιήσω. Αυτός άλλωστε είναι και ο δεύτερος λόγος που διάλεξα αυτό το ενδιαφέρον θέμα.

Οφείλω να ομολογήσω ότι όπου και να ρωτούσα για το ιστορικό των εκκλησιών που διάλεξα, γιατί σίγουρα είναι αδύνατο να μελετήσω όλες τις εκκλησίες της Κύπρου, δεν μπορούσε κανένας να με βοηθήσει γιατί οι ιερείς που λειτουργούσαν τις συγκεκριμένες εκκλησίες και οι πιστοί που ήξεραν δύο λόγια για τις εκκλησίες πέθαναν και οι νεότεροι δεν ξέρουν τίποτα. Γι' αυτό τα όσα βρήκα και κατέγραψα είναι σχεδόν ελάχιστα όμως είναι αδύνατο να βρεθούν περισσότερα.

Όπως προανέφερα με την μελέτη αυτή μου δόθηκε η ευκαιρία να μελετήσω τόσο την αρχιτεκτονική των εκκλησιών που βρίσκονται στα κατεχόμενα, όσον και την αρχιτεκτονική των εκκλησιών που βρίσκονται στις ελεύθερες περιοχές Αμμοχώστου. Επίσης εκτός της βιβλιογραφίας που αφορά τις εκκλησίες στην κατεχόμενη Κύπρο, κατάφερα να βρω μαζεμένες σ' ένα συγκεκριμένο βιβλίο το οποίο εκδόθηκε στην Αθήνα, φωτογραφίες από τις εκκλησίες αυτές.

Πιο εύκολα τα πράγματα για τις εκκλησίες της επαρχίας Αμμοχώστου γιατί εδώ υπήρχαν νέοι άνθρωποι οι οποίοι ήξεραν δύο λόγια για τις εκκλησίες.

Στις παλαιότερες εκκλησίες που βρίσκονται στην Σωτήρα, στο Φρέναρος, στο Παραλίμνι και τον Πρωταρά είχα την βοήθεια των πατέρων Ευέλθωντα Οικονόμο και Γεώργιο. Φυσικά εκτός από το ιστορικό και το φωτογραφικό υλικό στην μελέτη υπήρχαν και τ'

αρχιτεκτονικά σχέδια τα οποία έγιναν μετά από την αποτύπωση που έκανα σε κάθε εκκλησία.

Ως γνωστό η τουρκική εισβολή στην Κύπρο το 1974 έφερε και αμέτρητες καταστροφές . Η μεγαλύτερη όμως καταστροφή έγινε στις εκκλησίες, άλλες λεηλατήθηκαν, άλλες χρησιμοποιήθηκαν σαν στάβλοι, στρατώνες, κ.λ.π. Για να τονίσει το μέγεθος της καταστροφής ο κύριος Πάτροκλος Σταύρου Υφυπουργός παρά το Προέδρω της Κυπριακής Δημοκρατίας έγραψε λίγα λόγια στο βιβλίο « Κύπρος - 9,000 χρόνων έργα πολιτισμού λεηλατούνται» . Αυτά τα λόγια μετέφερα και εγώ στην εργασία μου και μαζί με φωτογραφίες από τις οποίες φαίνονται τα όσα έμειναν μετά την εισβολή φαίνεται η μεγάλη καταστροφή που έκανε ο Τούρκος εισβολέας σ' αυτό το νησί.

Τέλος με δύο λόγια σ' αυτή την εργασία θα μπορεί κανείς να μάθει λίγα πράγματα που αφορούν τις εκκλησίες της Κύπρου, να δει φωτογραφίες από κάθε εκκλησία αλλά και τ' αρχιτεκτονικά σχέδια των εκκλησιών της ελεύθερης επαρχίας Αμμοχώστου.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η εκκλησία της Κύπρου, όπως έχει λεχθεί, οργανώθηκε από τον 4ο αιώνα μ.Χ και διασφάλισε το αυτοκέφαλο της με αποφάσεις οικουμενικών συνόδων. Ακόμη και την περίοδο των Αραβικών επιδρομών εξακολούθησε να λαμβάνει ενεργό μέρος σε Οικουμενικές Συνόδους. Τότε μάλιστα η Εκκλησία της Κύπρου αναδείχθηκε σε πραγματικό θεματοφύλακα της Ορθοδοξίας. Συνέβαλε δηλαδή αποτελεσματικά στην καταδίκη του μονοθελητισμού (=Χριστιανική αίρεση σύμφωνα με την οποία ο Χριστός έχει δύο φύσεις αλλά μόνο μια θέληση και ενέργεια.) τον 7ο αιώνα μ.Χ και υποστήριξε με ζήλο την λατρεία των εικόνων στην περίοδο της Εικονομαχίας (726 - 843μ.Χ).

Αναφέρεται μάλιστα ότι ο Κύπριος Πατριάρχης Κων/πόλεως Παύλος συμβούλευσε την αυτοκράτειρα Ειρήνη την Αθηναία να συγκαλέσει την σύνοδο της Νίκαιας, για να καταδικάσει την εικονομαχία.

Όσον αφορά την εκκλησιαστική αρχιτεκτονική κατά την Αραβική εποχή παρουσιάστηκε ένας νέος αρχιτεκτονικός τύπος, εκείνος της καμαροσκέπαστης βασιλικής χωρίς νάρθηκα, της οποίας τα κλίτη χωρίζονται με τόξα στηριγμένα σε πεσσούς. Ο τύπος της καμαροσκέπαστης βασιλικής διακρίνεται σε ερειπωμένες βασιλικές του Ριζοκαρπάσου.

Τον 9ον με 10ον αιώνα κτίστηκε στο νησί πολύτρολλοι ναοί που αποτελούν ιδιαίτερο τύπο ναών και δεν έχουν σχέση με την αρχιτεκτονική της προηγούμενης περιόδου. Κτίστηκαν ναοί με τρεις τρούλους στο μέσο κλίτος. Στον τύπο αυτό ανήκουν ο ιερός ναός του Αγίου Λαζάρου στη Λάρνακα και του Αποστόλου Βαρνάβα στη Σαλαμίνα, που κτίστηκε στα ερείπια της βασιλικής του Ανθεμίου.

Ένας άλλος ιδιαίτερος τύπος ναού είναι και ο πεντάτρολλος ναός που αποτελεί μεταβατικό τύπο από την παλαιότερη εκκλησιαστική αρχιτεκτονική στην νέα. Ο πεντάτρολλος ναός δηλαδή είναι καμαροσκέπαστη βασιλική με τρεις τρούλους στο μέσο κλίτος και δύο μικρότερους στο βόρειο και νότιο κλίτος. Έτσι ενώ εσωτερικά επικρατεί η μορφή της βασιλικής, εξωτερικά ο ναός φαίνεται σταυρόσχημος. Ο πεντάτρολλος ναός είναι πιθανό να

δημιουργήθηκε στην Κύπρο και αποτελεί εξέλιξη της κωστιάνας βασιλικής με τρεις τρούλους. Τέτοιοι ναοί είναι της Αγίας Παρασκευής στην Γεροσκήπου και των Αγίων Ιλαρίωνα και Βαρνάβα στην Περιστέρωνα. Διαφορετικούς τύπους εκκλησιών μπορούμε να βρούμε και κατά την Βυζαντινή περίοδο γύρω στον 10ον και 12ον αιώνα μ.Χ. Στην κυρίως Βυζαντινή περίοδο είναι διαδεδομένοι οι πιο κάτω αρχιτεκτονικοί τύποι :

α) Ο τύπος του εγγεγραμμένου σταυροειδούς με τρούλο, που παρουσιάζεται αυτή την περίοδο. Στον τύπο αυτό ο τρούλος κάθετα στην διασταύρωση τεσσάρων καμάρων, τις οποίες στηρίζουν τέσσερις πεσσοί μαζί με τους εξωτερικούς τοίχους του ναού. Παραδείγματα τέτοιου τύπου ναών αποτελούν οι ναοί της Παναγίας Αγγελόκτιστης στο Κίτι, του Αγίου Φίλωνα στο Ριζοκάρπασο, της Αχειροποιήτου στην Λάμπουσα, του Αγίου Νικολάου της Στέγης, το καθολικό του Αγίου Ηρακλειδίου στο Μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή στον Καλοπαναγιώτη κ.α.

β) Ο οκταγωνικός ναός που επίσης εμφανίζεται την εποχή αυτή. Σ' αυτό τον τύπο οι οκτώ πεσσοί που στηρίζουν τον τρούλο είναι εντοιχισμένοι, εκτός από τους δύο κατολικούς. Στην πραγματικότητα ο τρούλος κάθετα σε έξι τόξα. Στον τύπο αυτό ανήκουν ο Αντιφωνητής κοντά στον Άγιο Αμβρόσιο (τέλη 12ου αιώνα), ο μοναδικός που σώζεται ως σήμερα, ο μισοερειπωμένος ναός του κάστρου του Αγίου Ιλαρίωνα (11ος αιώνας) και το καθολικό της μονής του Αγίου Χρυσοστόμου στο Κουτσοβέντη (11ος αιώνας) που δεν σώζεται πια. Ο μόνος εξαγωνικός ναός είναι το καθολικό της μονής της Αψινθιώτισσας.

γ) Ο τύπος σε σχήμα ελεύθερου σταυρού με τρούλο στον οποίο ο τρούλος κάθετα στην συμβολή των κεραιών του σταυρού. Στον τύπο αυτό ανήκουν ο ναός της Παναγίας της Κυράς στα Λιβιάδια της Αμμοχώστου, του Αγίου Ευσταθίου στο Κολόσσι και ο αρχικός ναός της Παναγίας της Χρυσελεύσεως στην Έμπα της Πάφου. Αυτός μετατράπηκε αργότερα σε εγγεγραμμένο σταυροειδή με τρούλο.

δ) Ο μονόκλιτος ναός με τρούλο που είναι πολύ διαδεδομένος στο νησί, αποτελεί συνεπτυγμένο τύπο του εγγεγραμμένου σταυροειδούς γι' αυτό και αν κάποιος δει την στέγη του ναού από πάνω, θα την θεωρήσει σταυρόσχημη, όπως είναι δηλαδή και η στέγη των ναών του εγγεγραμμένου σταυροειδούς τύπου. Στον τύπο αυτό ανήκουν οι

ναοί της Παναγίας του Αρακά, των Αγίων Αποστόλων στο Πέρα Χωριό, της Παναγίας του Τρικώμου (12ου αιώνα) και το παρεκκλήσι της Αγίας Τριάδας της μονής του Αγίου Χρυσοστόμου.

ε) Ο τύπος της μονόκλιτης καμαροσκέπαστης βασιλικής που εξακολουθεί να χρησιμοποιείται και σ' αυτή την περίοδο. Οι ναοί αυτοί είναι μικροί και σκοτεινοί, γιατί δεν έχουν συνήθως παράθυρα. Τέτοιοι ναοί είναι του Αγίου Γεωργίου Σακκά κοντά στην Γιαλούσα, της Παναγίας της Ασίνου κ.α.

Στο τέλος της περιόδου μερικοί ναοί καλύφθηκαν από δεύτερη ξύλινη στέγη με κεραμίδια, όπως της Ασίνου και του Αγίου Νικολάου. Η στέγη αυτή που προστέθηκε για να προστατεύσει τον ναό από τις βροχές και τα χιόνια, στα τέλη του 12ου αιώνα ή στις αρχές του 13ου αιώνα του χάρισε και την προσωνυμία της "Στέγης".

Γενικά στην Κύπρο η αρχιτεκτονική της περιόδου αυτής είναι κυρίως, επαρχιακή με περιορισμένες επιδράσεις από την αρχιτεκτονική της Κων/πολης και της Μικράς Ασίας και διαφορετική από εκείνη του Ελλαδίτικου χώρου. Το κύριο υλικό για ανοικοδόμηση των ναών είναι η πέτρα, ενώ από τα τέλη του 11ου αιώνα και τις αρχές του 12ου αιώνα χρησιμοποιούνται στην τοιχοδομία, στα τόξα και στην θολοδομία οι οπτόπλινθοι.

Αμέτρητες οι εκκλησίες και τα ξωκλήσια αυτού του όμορφου μικρού νησιού. Μόνο στις κατεχόμενες περιοχές υπάρχουν 1,500 εκκλησίες. Στην Σαλαμίνα μπορεί να βρει κανείς την Εκκλησία του Αποστόλου Βαρνάβα, στους Σόλους είναι η "Βασιλική" του Αγίου Ευξίδιου. Είναι η μονή του Αποστόλου Αντρέα, το μοναστήρι της Καντάρας που τον 13ον αιώνα φιλοξένησε μοναχούς που μαρτύρησαν. Στο Τρίκωμο είναι οι εκκλησίες του Αγίου Ιακώβου και ο ναός της Παναγίας, κοντά στην Κώμα του Γιαλού είναι η εκκλησία της Αγίας Σολομωνής που κτίστηκε το 12ο αιώνα. Τον ίδιο αιώνα κτίστηκαν και οι εκκλησίες του Αγίου Γεωργίου, της Αχειροποιήτου και του Αντιφωνητή. Το εκκλησάκι του Αγίου Φωτίου κτίστηκε τον 15ο αιώνα. Αυτά είναι μερικά από τα εκκλησάκια της κατεχόμενης Κύπρου. Αρκετοί όμως τόποι λατρείας βρίσκονται και στην ελεύθερη Κύπρο από τα οποία μερικά αναφέρθηκα πιο πάνω.

Στις επόμενες σελίδες αυτής της μελέτης μπορεί κάποιος να δει φωτογραφίες από εκκλησάκια τόσο της κατεχόμενης πλευράς αυτού

του νησιού όσο και της ελεύθερης επαρχίας Αμμοχώστου. Επίσης μπορεί κάποιος να διαβάσει το ιστορικό της κάθε εκκλησίας. Δυστυχώς το ιστορικό για τις κατεχόμενες εκκλησίες είναι ελάχιστο μια που κανένας δεν κατέγραψε το ιστορικό τους. Αυτοί που θα μπορούσαν να βοηθήσουν, οι γηραιότεροι δηλαδή αυτού του τόπου που μεγάλωσαν και έζησαν αυτές τις περιοχές είναι νεκροί και όσοι ζούνε θυμούνται ελάχιστα. Τέλος στην εργασία βρίσκονται και τα αρχιτεκτονικά σχέδια των εξωκκλησιών της ελεύθερης επαρχίας Αμμοχώστου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εκκλησία της Κύπρου, οργανώθηκε από τον 4ον αιώνα μ.Χ και διασφάλισε το αυτοκέφαλο της με αποφάσεις οικουμενικών συνόδων. Ακόμη και την περίοδο των Αραβικών επιδρομών εξακολούθησε να λαμβάνει ενεργό μέρος σε Οικουμενικές Συνόδους. Τότε μάλιστα η Εκκλησία της Κύπρου αναδείχτηκε σε πραγματικό θεματοφύλακα της Ορθοδοξίας. Συνέβαλε δηλαδή αποτελεσματικά στην καταδίκη του μονοθελητισμού (=Χριστιανική αίρεση σύμφωνα με την οποία ο Χριστός έχει δύο φύσεις αλλά μόνο μια θέληση και ενέργεια.) τον 7ο αιώνα μ.Χ και υποστήριξε με ζήλο την λατρεία των εικόνων στην περίοδο της Εικονομαχίας (726 - 843μ.Χ).

Αναφέρεται μάλιστα ότι ο Κύπριος Πατριάρχης Κων/πόλεως Παύλος συμβούλευσε την αυτοκράτειρα Ειρήνη την Αθηναία να συγκαλέσει την σύνοδο της Νίκαιας, για να καταδικάσει την εικονομαχία.

Όσον αφορά την εκκλησιαστική αρχιτεκτονική κατά την Αραβική εποχή παρουσιάστηκε ένας νέος αρχιτεκτονικός τύπος, εκείνος της καμαροσκέπαστης βασιλικής χωρίς νάρθηκα, της οποίας τα κλίτη χωρίζονται με τόξα στηριγμένα σε πεσσούς. Ο τύπος της καμαροσκέπαστης βασιλικής διακρίνεται σε ερειπωμένες βασιλικές του Ριζοκαρπάσου.

Τον 9ον με 10ον αιώνα κτίστηκαν στο νησί πολύτρολλοι ναοί που αποτελούν ιδιαίτερο τύπο ναών και δεν έχουν σχέση με την αρχιτεκτονική της προηγούμενης περιόδου. Κτίστηκαν ναοί με τρεις τρούλους στο μέσο κλίτος. Στον τύπο αυτό ανήκουν ο ιερός ναός του Αγίου Λαζάρου στη Λάρνακα και του Αποστόλου Βαρνάβα στη Σαλαμίνα, που κτίστηκε στα ερείπια της βασιλικής του Ανθεμίου.

Ένας άλλος ιδιαίτερος τύπος ναού είναι και ο πεντάτροулος ναός που αποτελεί μεταβατικό τύπο από την παλαιότερη εκκλησιαστική αρχιτεκτονική στην νέα. Ο πεντάτροулος ναός δηλαδή είναι καμαροσκέπαστη βασιλική με τρεις τρούλους στο μέσο κλίτος και δύο μικρότερους στο βόρειο και νότιο κλίτος. Έτσι ενώ εσωτερικά επικρατεί η μορφή της βασιλικής, εξωτερικά ο ναός φαίνεται σταυρόσχημος. Ο πεντάτροулος ναός είναι πιθανό να δημιουργήθηκε στην Κύπρο και αποτελεί εξέλιξη της κωστιάνας

βασιλικής με τρεις τρούλους. Τέτοιοι ναοί είναι της Αγίας Παρασκευής στην Γεροσκήπου και των Αγίων Ιλαρίωνα και Βαρνάβα στην Περιστερώνα. Διαφορετικούς τύπους εκκλησιών μπορούμε να βρούμε και κατά την Βυζαντινή περίοδο γύρω στον 10ο και 12ο αιώνα μ.Χ. Στην κυρίως Βυζαντινή περίοδο είναι διαδεδομένοι οι πιο κάτω αρχιτεκτονικοί τύποι :

α) Ο τύπος του εγγεγραμμένου σταυροειδούς με τρούλο, που παρουσιάζεται αυτή την περίοδο. Στον τύπο αυτό ο τρούλος κάθετα στην διασταύρωση τεσσάρων καμάρων, τις οποίες στηρίζουν τέσσερις πεσσοί μαζί με τους εξωτερικούς τοίχους του ναού. Παραδείγματα τέτοιου τύπου ναών αποτελούν οι ναοί της Παναγίας Αγγελόκτιστης στο Κίτι, του Αγίου Φίλωνα στο Ριζοκάρπασο, της Αχειροποιήτου στην Λάμπουσα, του Αγίου Νικολάου της Στέγης, το καθολικό του Αγίου Ηρακλειδίου στο Μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή στον Καλοπαναγιώτη κ.α.

β) Ο οκταγωνικός ναός που επίσης εμφανίζεται την εποχή αυτή. Σ' αυτό τον τύπο οι οκτώ πεσσοί που στηρίζουν τον τρούλο είναι εντοιχισμένοι, εκτός από τους δύο κατολικούς. Στην πραγματικότητα ο τρούλος κάθετα σε έξι τόξα. Στον τύπο αυτό ανήκουν ο Αντιφωνητής κοντά στον Άγιο Αμβρόσιο (τέλη 12ου αιώνα), ο μοναδικός που σώζεται ως σήμερα, ο μισοερειπωμένος ναός του κάστρου του Αγίου Ιλαρίωνα (11ος αιώνας) και το καθολικό της μονής του Αγίου Χρυσοστόμου στο Κουτσοβέντη (11ος αιώνας) που δεν σώζεται πια. Ο μόνος εξαγωνικός ναός είναι το καθολικό της μονής της Αψινθιώτισσας.

γ) Ο τύπος σε σχήμα ελεύθερου σταυρού με τρούλο στον οποίο ο τρούλος κάθετα στην συμβολή των κεραιών του σταυρού. Στον τύπο αυτό ανήκουν ο ναός της Παναγίας της Κυράς στα Λιβάδια της Αμμοχώστου, του Αγίου Ευσταθίου στο Κολότσι και ο αρχικός ναός της Παναγίας της Χρυσελεύσεως στην Έμπα της Πάφου. Αυτός μετατράπηκε αργότερα σε εγγεγραμμένο σταυροειδή με τρούλο.

δ) Ο μονόκλιτος ναός με τρούλο που είναι πολύ διαδεδομένος στο νησί, αποτελεί συνεπτυγμένο τύπο του εγγεγραμμένου σταυροειδούς γι' αυτό και αν κάποιος δει την στέγη του ναού από πάνω, θα την θεωρήσει σταυρόσχημη, όπως είναι δηλαδή και η στέγη των ναών του εγγεγραμμένου σταυροειδούς τύπου. Στον τύπο αυτό ανήκουν οι ναοί της Παναγίας του Αρακά, των Αγίων Αποστόλων στο Πέρα

Χωριό, της Παναγίας του Τρικώμου (12ου αιώνα) και το παρεκκλήσι της Αγίας Τριάδας της μονής του Αγίου Χρυσοστόμου.

ε) Ο τύπος της μονόκλιτης καμαροσκέπαστης βασιλικής που εξακολουθεί να χρησιμοποιείται και σ' αυτή την περίοδο. Οι ναοί αυτοί είναι μικροί και σκοτεινοί, γιατί δεν έχουν συνήθως παράθυρα. Τέτοιοι ναοί είναι του Αγίου Γεωργίου Σακκά κοντά στην Γιαλούσα, της Παναγίας της Ασίνου κ.α.

Στο τέλος της περιόδου μερικοί ναοί καλύφθηκαν από δεύτερη ξύλινη στέγη με κεραμίδια, όπως της Ασίνου και του Αγίου Νικολάου. Η στέγη αυτή που προστέθηκε για να προστατεύσει τον ναό από τις βροχές και τα χιόνια, στα τέλη του 12ου αιώνα ή στις αρχές του 13ου αιώνα του χάρισε και την προσωνυμία της "Στέγης".

Γενικά στην Κύπρο η αρχιτεκτονική της περιόδου αυτής είναι κυρίως, επαρχιακή με περιορισμένες επιδράσεις από την αρχιτεκτονική της Κων/πολης και της Μικράς Ασίας και διαφορετική από εκείνη του Ελλαδίτικου χώρου. Το κύριο υλικό για ανοικοδόμηση των ναών είναι η πέτρα, ενώ από τα τέλη του 11ου αιώνα και τις αρχές του 12ου αιώνα χρησιμοποιούνται στην τοιχοδομία, στα τόξα και στην θολοδομία οι οπτόπλινθοι.

Θα προσπαθήσω, με τα λίγα και φτωχά βοηθήματα που βρήκα όπως επίσης και τις λιγοστές προφορικές μαρτυρίες, γιατί δυστυχώς οι γηραιότεροι που είναι και οι καλύτεροι πληροφοριοδότες, εκεί που δε υπάρχουν γραπτά, έχουν φύγει, να παρουσιάσω χαρακτηριστικές και ιστορικές εκκλησίες μαζί και κάποιες φωτογραφίες που κατάφερα να εξασφαλίσω.

1. Ο Ναός του Αντιφωνητή, στον Άγιο Αμβρόσιο.
2. Ο Ναός της Παναγίας Κανακαριάς, στην Λυθράγκωμη.
3. Ο Ναός της Αγίας Τριάδας, στο Τρίκωμο.
4. Ο Άγιος, Ιάκωβος, στο Τρίκωμο.
5. Ο Άγιος Θεμωνιανός, στην Λύση.
6. Ο Άγιος Συνέσιος, στο Ριζοκάρπασο.
7. Ο Ναός της Παναγίας της Αψινθιώτισσας, στην Κερύνεια.
8. Η Μονή της Αρχειροποιήτου, στην Λάμπουσα.

Στις ελεύθερες περιοχές υπάρχουν επίσης πολλές αξιόλογες και αρχαίες εκκλησίες, όχι τόσες σε αριθμό όπως στα κατεχόμενα, τις οποίες μπόρεσα να μελετήσω προσεκτικά. Γι' αυτό θα παρουσιάσω απ'αυτές, πλούσιο φωτογραφικό υλικό καθώς επίσης και αρχιτεκτονικά σχέδια.

1. Η Αγία Άννα - λειτουργεί και σαν μουσείο στο Παραλίμνι.
2. Ο Άγιος Κορνήλιος, στο Παραλίμνι.
3. Ο Άγιος Ανδρόνικος, στο Φρέναρος.
4. Οι Άγιοι Ανάργυροι, στον Πρωταρά.
5. Ο Προφήτης Ηλίας, στον Πρωταρά.
6. Ο Άγιος Γεώργιος Χορτακιών, στην Σωτήρα.
7. Ο Άγιος Θεόδωρος Χορτακιών, στην Σωτήρα.
8. Η Παναγία των Χορτακιών, στην Σωτήρα.

Οι εκκλησίες αυτές βρίσκονται στην ελεύθερη επαρχία Αμμοχώστου.

Από προφορικές μαρτυρίες, γιατί δυστυχώς τίποτα δεν είναι καταγεγραμμένο, αφού κανένα αρμόδιο τμήμα δεν ενδιαφέρθηκε ούτε ακόμα και μέχρι σήμερα, είκοσι τρία χρόνια μετά την καταστροφή.

Πληθώρα αρχαίων μνημείων, αμέτρητοι αρχαίοι τάφοι, μια πολιτιστική κληρονομιά που τόσον άδικα καταπατήθηκε βεβηλώθηκε και χάθηκε· γιατί αλίμονο ποιός θα καθοδηγήσει και θα φωτίσει τις νέες γενιές, τα νέα παιδιά που στην Κύπρο έχουν σαν σύνθημα τους το "Δεν ξεχνούμε και αγωνιζόμαστε".

Μεγάλη η πολιτιστική μας κληρονομιά, πολλά τα κάστρα και τα μνημεία του τόπου, που δηλώνουν την Ελληνικότητα του νησιού μας. Και που δυστυχώς σήμερα είναι όλα Τουρκοκρατούμενα.

1. Τα τείχη της Αμμοχώστου, που από το 1963 κρατούσαν την πόλη μοιρασμένη. Στην παλιά Αμμόχωστο να κατοικείται από τους Τουρκοκύπριους, και να απαγορεύεται η επίσκεψη στην εντός των τοιχών πόλη από τους Ελληνοκύπριους. Και η νέα πόλη η οποία εκατοικείται από Ελληνοκύπριους αλλά και από Τουρκοκύπριους, γιατί αυτοί είχαν το δικαίωμα από ανέκαθεν της Ελεύθερης διακίνησης.
2. Τα τείχη της Λευκωσίας που κρατούν και σήμερα την πόλη μοιρασμένη · η μόνη πόλη στην Ευρώπη που είναι μοιρασμένη.
3. Το κάστρο της Κερύνειας.
4. Το κάστρο του Αγίου Ιλαρίωνα, με το ομώνυμο μοναστήρι.
5. Το κάστρο του Βουφαβέντο, με τα εκατό σπίτια της Ρήγαινας.
6. Το κάστρο της Καντάρας.

Όλα Τουρκοκρατούμενα και σκλαβωμένα.

Αρχαιολογικοί χώροι, που έφερε στο φώς η αρχαιολογική σκαπάνη, είναι άλλη μια μαρτυρία πως αυτό το βασανισμένο νησί ήταν και πρέπει να μείνει Ελληνικό.

Κατά τον Ισοκράτη, η Ελληνικότατη Σαλαμίνα, η Μυκηναϊκή Έγκωμη, η Κερύνεια, οι Σόλοι, το ανάκτορο του Βουνίου, τα Μεσαιωνικά κάστρα της οροσειράς του Πενταδάκτυλου, εκκλησίες με

εντοίχια ψηφιδωτά και τοιχογραφίες Αγίων, όλα στο κατεχόμενο τμήμα του νησιού, και που σύμφωνα πάντοτε με προσωπικές μαρτυρίες, πολλά από αυτά έχουν καταστραφεί. Άλλα συλήθηκαν, άλλα ισοπεδώθηκαν με μπουλτόζες, άλλα έχουν κάμει στρατώνες και άλλα χρησιμοποιούνται σαν μάντρες ζώων.

Ο μεγάλος αριθμός των μοναστηριών, εκκλησιών και ναίσκων μαρτυρεί τη θρησκευτική κατάνυξιν και την βαθιά πίστη του λαού αυτού του μαρτυρικού νησιού.

Ο Άγιος Παντελεήμονας του 18ου αιώνα στην Μύρτου. Δίκλιτη θολωτή, με ανεκτίμητο θησαυρό το χρυσοσκάλιστο τέμπλο με Βυζαντινές εικόνες· Ληλατήθηκε.

Το Μοναστήρι του Αγίου Σπυρίδωνα του 18ου αιώνα στην Τρεμετουσιά. Το Μοναστήρι είναι κτισμένο στα ερείπια βασιλικής του τέλους του 4ου αιώνα.

Η εκκλησία της Αχειροποιήτου στον Καραβά.

Ο Βυζαντινός ναός του Αγίου Ευλαλίου στην Λάμπουσα, περιοχή Καραβά - επαρχίας Κερύνειας.

Ο Προφήτης Ηλίας στα Λύμπια.

Χρησιμοποιούνται σαν αποθήκες οπλισμού από τα κατοχικά στρατεύματα.

Ο ναός του Αγίου Παύλου στο χωριό Σύγκραση, επαρχίας Αμμοχώστου του 14ου αιώνα.

Η εκκλησία του Αγίου Ανδρόνικου στην Κυθραία.

Ο Βυζαντινός ναός του Αγίου Ιακώβου στο Τρίκωμο και ο Βυζαντινός ναός της Παναγίας στην ίδια κωμόπολη.

Ο Βυζαντινός ναός του Αγίου Θεμωνιανού στην Λύση, επαρχίας Αμμοχώστου, με αγιογραφίες του 13ου και 14ου αιώνα.

Ληλατήθηκαν - βεβηλώθηκαν - συλήθηκαν - καταστράφηκαν και οι εικόνες και αγιογραφίες είτε πουλήθηκαν είτε καταστράφηκαν.

Ο Άγιος Μάμας στην Μόρφου, Φραγκοβυζαντινός ναός, κτισμένος στις αρχές του 16ου αιώνα επάνω στα ερείπια τριών παλαιότερων ναών.

Η Παναγία η Ελεούσα στο Ριζοκάρπασο του 15ου αιώνα με γοθτικές επιδράσεις.

Η Παναγία η Αψινθιώτισσα στο Συγχαρί, με τοιχογραφίες του 12ου αιώνα.

Η βασιλική Αγία Τριάδα στην Καρπασία με ψηφιδωτά δάπεδα του 5ου και 6ου αιώνα.

Η Μονή του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου στον Κουτσοβέντη.

Η εκκλησία της Αγίας Σολομονής του 12ου αιώνα.

Το Μοναστήρι του Αντιφωνητή του 12ου αιώνα, στον Άγιο Αμβρόσιο επαρχίας Κερύνειας.

Ο Άγιος Αναστάσιος στην Περιστερωνοπηγή.

Η Μονή του Αγίου Χρυσοστόμου στον Κουτσοβέντη, χτισμένη από την Αγία Ελένη τον 4ον αιώνα.

Ληλατήθηκαν και χρησιμοποιούνται σαν μάντρες για αιγοπρόβατα.

Η εκκλησία του Αγίου Ανδρέα, σε προάστιο της Λευκωσίας.

Η εκκλησία στο Παλαίκυθρο.

Η εκκλησία της Παναγίας Χρυσελεύσας στην Κατωκοπιά.

Η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής στην Λάπηθο.

Η εκκλησία των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης στα Λιβερά.

Η Παναγία η Γλυκιώτισσα στην Κερύνεια.

Ο Άγιος Γεώργιος Κερύνειας.

Η εκκλησία του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στο Λευκόνοικο.

Δύο εκκλησίες στην Κυθραία και πολλές άλλες.

Μετατράπηκαν σε τζαμιά.

Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΙΣΒΟΛΗ ΣΤΟΝ ΝΗΣΙ ΤΟ 1974

Η καταστροφή πολιτιστικής κληρονομιάς στη διάρκεια εχθροπραξιών, καταντά συνήθως ένα μοιραίο και αναπόφευκτο φαινόμενο. Μπορεί να ληφθεί από τους εμπολέμους κάποια πρόνοια για τον περιορισμό του κακού, αλλ'τούτο γενικά δεν είναι μια συνήθης πρακτική. Για την προφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς στη διάρκεια πολεμικών επιχειρήσεων προνοεί η Σύμβαση της Χάγης του 1954, που τιτλοφορείται "Σύμβαση για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περίπτωση ένοπλης σύγκρουσης" (Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict.) Και για την περιφρούρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς υπάρχει επίσης η Σύμβαση της ΟΥΝΕΣΚΟ του 1970, γνωστή ως "Σύμβαση για τους τρόπους απαγόρευσης και παρεμπόδισης της παράνομης εισαγωγής, εξαγωγής και μεταβίβασης της ιδιοκτησίας πολιτιστικής κληρονομιάς" (Convention of the Means of Prohibiting the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property). Αλλ' όταν τα όπλα μιλούν, φαίνεται πως οι Συμβάσεις σιγούν.

Το κακό επαυξάνεται, όταν η καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς ενός τόπου συνεχίζεται ή και μεθοδεύεται, με σκοπό την αποκόμιση υλικού κέρδους ή την προαγωγή μακροπρόθεσμων σκοπών. και ιδιαίτερα, όταν οι δράστες και οι στόχοι τους είναι ξένοι και άσχετοι προς τη σχετική μακραίωνη πνευματική δημιουργία και προς την ορατή πραγματικότητα του μνημειακού πολιτισμού του τόπου. Και, ακόμη, όταν στοχεύουν ουσιαστικά στην αλλοίωση του εθνολογικού χαρακτήρα του τόπου και της εθνικής του ζωής.

Η Κύπρος έχει την ατυχία να είναι θύμα και των δύο αυτών αιτιών καταστροφής της πολιτιστικής της κληρονομιάς. Και εξ αιτίας πολεμικών συγκρούσεων και λόγω εξυπηρετήσεως αλλότριων πολιτικών στόχων. Η πρώτη περίπτωση καταστροφής υπήρξε σφοδρή σε ένταση μέσα σε περιορισμένο χρόνο. Ανάγεται κυρίως στο διάστημα από 20 Ιουλίου 1974 και μετά, με αποκορύφωμα την 14η Αυγούστου 1974.

Αναφέρομαι στην πρώτη και στη δεύτερη φάση της Τουρκικής στρατιωτικής εισβολής στην πατρίδα μου, που αποκλήθηκε ως "ειρηνευτική επιχείρηση". Αλλ' η πιο ταιριαστή ονομασία είναι αυτή που της έδωσε η ίδια η Τουρκία : Απίλας 1 και Απίλας 2. Ξέρουμε ότι ο Απίλας είναι συνώνυμο του τρόμου και αποκλήθηκε "Μάστιγα του Θεού." Δεν μπορούσε, συνεπώς, ο σύγχρονος Απίλας να διαφέρει αλλά ούτε και να κατέχει τα προσόντα για να διεκδικήσει υποψηφιότητα για το

βραβείο Νόμπελ Ειρήνης. Η Κύπρος δεν εγνώρισε τον Ουννικό Απίλα του 5ου αιώνα, έχει όμως την εμπειρία του Τουρκικού Απίλα του 20ου αιώνα.

Δεν θα επεκταθώ στις καταστροφές της πολιτιστικής κληρονομιάς της Κύπρου κατά τη διάρκεια των πρώτων μηνών της επιδρομής της Τουρκίας στην Κύπρο. Οι καταστροφές μπορεί να θεωρηθούν ως αναπόφευκτη συνέπεια των στρατιωτικών επιχειρήσεων, ως επακόλουθο του εγκλήματος της εισβολής. Η Κύπρος είναι σ' όλη την έκτασή της ένα απέραντο κοιμητήριο αρχαίας τέχνης και κοσμεύεται με απaráμιλλο μνημειακό πολιτισμό, που αρχίζει από την 7η προ Χριστού χιλιετηρίδα. Συνεπώς, όπου και να κτυπηθεί πολεμικώς, πληγώνεται τμήμα της πολιτιστικής κληρονομιάς της.

Περιορίζομαι μόνο να πω ότι, στη διάρκεια της εισβολής, τα Τουρκικά αεροπλάνα επολυβόλησαν τα στεγασμένα ρωμαϊκά μωσαϊκά στην Πάφο, του 3ου αιώνα μ.Χ., στη δυτική άκρη του νησιού, μακριά από το σημείο της εισβολής ενώ ταυτόχρονα επυρπολούντο τα δάση της Πάφου από βόμβες ναπάλμ. Και για τις δύο περιπτώσεις προνοεί απαγορευτικά η "Σύμβαση για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς" (Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage), που συνομολογήθηκε στο Παρίσι το 1972. Αλλ' αυτό φαίνεται όπως είναι μια αμελητέα λεπτομέρεια.

Στις βόρειες πλαγιές της οροσειράς του Πενταδάκτυλου υπήρχαν αρχαίου τάφοι, οχυρωματικά έργα του 2000 - 1600 π.Χ και άλλοι μνημειακοί χώροι. Εκεί βρέθηκαν και Κρητικά αγγεία του 18ου π.Χ αιώνα, πράγμα που αποτελεί μαρτυρία για τις εμπορικές σχέσεις μεταξύ Κύπρου και Κρήτης, εδώ και 38 τουλάχιστον αιώνες. Οι αρχαιότητες αυτές βομβαρδίσθηκαν από θάλασσα, από αέρα και ξηρά. Αγνοούμε την τύχη τους, ενώ είδαμε τις πυρκαγιές αυτές είχαν μάλιστα αρχίσει την παραμονή της εισβολής, προφανώς για να καθοδηγήσουν τον πολεμικό στόλο στο χώρο της απόβασης.

Στα παλιά χρόνια ήταν συνήθεια, όταν ένας στρατός νικούσε, οι νικητές ελεύθερα και ανενόχλητα να λεηλατούν, να αρπάζουν, να καταστρέφουν, να βιάζουν, να σκοτώνουν, να κάνουν ο,τι θέλουν. Αυτά όλα τα υποστήκαμε στην Κύπρο με την Τουρκική εισβολή. Και υπήρχε άφθονος πλούτος για λαφυραγώγηση και ένας αυτόχθων προαιώνιος λαός για κακοποίηση. Αλλά δεν παραγνωρίστηκαν και οι αρχαιότητες μας, όλα αυτά που συνιστούν την πολιτιστική μας παράδοση. Έγινε εκτεταμένη εκμετάλλευση από τους ντόπιους Τουρκοκύπριους και από τους εποίκους που μεταφέρθηκαν από την Τουρκία, από την Τουρκοκυπριακή ηγεσία, ακόμη και από την Αγκυρα. Έχουμε

πληροφορίες για επίσημη μεταφορά στην Τουρκία ιστορικών αρχείων, πνευματικών και καλλιτεχνικών θησαυρών της Κύπρου.

Οι αρχαιότητες της Κύπρου όλων των περιόδων της Ιστορίας μας, οι μεσαιωνικές και Βυζαντινές εικόνες μας και τα άλλα εκκλησιαστικά κειμήλια μας δημοπρατούνται, πωλούνται και αγοράζονται συνεχώς, αδιακόπως και μαζικώς, σε χώρες πολλές, σε όλες τις ηπείρους, δημοσίως και λαθραίως. Από τα δημοσιεύματα του τύπου ξέρετε πόσες φορές παρενέβηκε με την βοήθεια της εθνικής Αστυνομίας και της Ιντερπόλ και σταματήσαμε πωλήσεις και ανακτήσαμε την κλεμμένη πολιτιστική περιουσία μας. Υπάρχουν περιπτώσεις που αγοράσαμε εμείς οι ίδιοι τους δικούς μας πολιτιστικούς θησαυρούς και τους επαναπατρίσαμε. Και όταν έχουμε τέτοιες φανερές περιπτώσεις δημοπρασιών, μπορείτε να φανταστείτε τις μυστικές, τις λαθραίες αγοραπωλησίες.

Παρ' όλα αυτά, δεν ξέρω αν μπορεί να θεωρήσει κανείς υπερβολικό τον τίτλο της σημερινής μας αναφοράς για τις συνέπειες της Τουρκικής εισβολής και της εικοσιτριάχρονης κατοχής του 38,2 % του εδάφους μας πάνω στην πολιτιστική μας κληρονομιά. Μπορεί ακόμη να δυσκολευθεί κανείς να πιστέψει τα αντατριχιαστικά στοιχεία των εκτεταμένων βανδαλισμών και των λεηλασιών, όταν έστω και σε συντομία και ενδεικτικά αναφέρονται από εμάς. Γι' αυτό θα επικαλεσθώ χαρακτηριστικές μαρτυρίες ξένων, ακόμη και Τούρκων, για την ανελέητη καταστροφή.

Ο άγγλος δημοσιογράφος Jhon Fielding, ανταποκριτής της τηλεοράσεως "Thames", (Thames T.V), μαζί με τον συνάδελφο του Martin Smith πήγαν στην Τουρκοκρατούμενη Κύπρο και γύρισαν μια τηλεοπτική ταινία για την εκπομπή "Αυτή την εβδομάδα, απόψε" (This week tonight), για την ITV. Διακινούνται αναγκαστικά με επίσημη συνοδεία. Όμως, αποφάσισαν να κάμουν κρυφά και χωρίς συνοδεία, τις διαπιστώσεις τους.

Έφευγαν κάθε πρωί στις 6 και γύριζαν λίγο πριν το πρόγευμα, για να τους παραλάβει η απαραίτητη επίσημη συνοδεία. Μερικά πράγματα, που είδαν, τα επιλοφόρησαν "ο βιασμός της βόρειας Κύπρου" (The Rape of Northern Cyprus). Και τα εδημοσίευσαν στην αγγλική εφημερίδα : The Guardian της 6ης Μαΐου 1976. Παραθέτω αποσπάσματα:

"Σχεδόν δύο χρόνια από την Τουρκική εισβολή στην Κύπρο, η Έκθεση της ΟΥΝΕΣΚΟ για λεηλασίες και βανδαλισμούς σε βάρος Ελληνικών εκκλησιών στο κατεχόμενο βόρειο τμήμα της νήσου έχει παραμερισθεί, γιατί θα μπορούσε να αναστατώσει Έλληνες και Τούρκους.

Η εξ εκατό σελίδων έκθεση είχε ετοιμασθεί για την ΟΥΝΕΣΚΟ από τον Jacques Dalibard, που είναι παγκόσμια αυθεντία σε έργα θρησκευτικής τέχνης. Τα πορίσματα της είναι τόσο καλά τεκμηριωμένα ώστε να μη μπορούν να αγνοηθούν και ήταν βέβαιο ότι θα δημιουργούσαν διεθνή κατακραυγή...

Οι βανδαλισμοί και οι συλήσεις είναι τόσο μεθοδικές και σε τόσο μεγάλη κλίμακα, που ισοδυναμούν με θεσμοποιημένη εξάλειψη όλων εκείνων που είναι ιερά για τους Έλληνες. Ανοιχτά ή συγκεκαλυμμένα, τη διαδικασία πρέπει να συνέλαβε και να ενέκρινε μια διοίκηση που μόλις πριν δεκαπέντε μέρες κινητοποιούσε τη διεθνή Μουσουλμανική κοινή γνώμη να διαμαρτυρηθεί για τον εμπρησμό τεμένους, το οποίο στην πραγματικότητα εξακολουθεί να παραμένει άθικτο. Το έχουμε μάλιστα κινηματογραφήσει...

Επισκεφθήκαμε 26 πρώην Ελληνικά χωριά. Μόνο τέσσερις από τις εκκλησίες αυτές θα μπορούσε να λεχθεί ότι βρίσκονταν σε αρκετά καλή κατάσταση. Δεν βρήκαμε ούτε ένα νεκροταφείο που να μη έχει συληθεί.

Σε μερικές περιπτώσεις ολόκληρο νεκροταφείο, με πενήντα ή περισσότερους τάφους, μετατράπηκε σε ερείπια όχι μεγαλύτερα από ένα κουτί σπέρτων. Στο Δαυλό, το χωριό στη βόρεια ακτή, από το οποίο οι εναπομείναντες Έλληνες εκδιώχθηκαν με τη βία μια νύχτα τον περασμένο χρόνο, συναντήσαμε ένα ιδιαίτερα βανάουσο δείγμα. Στο δρόμο πάνω στα βουνά με κατεύθυνση προς το νότο, βρήκαμε το παρεκκλήσι του Αγίου Δημητρίου στα Αρφανά, το οποίο ήταν εντελώς άδειο, εκτός από την πλίνθινη Αγία Τράπεζα, και αυτή λερωμένη με ανθρώπινα περιττώματα.

Στη Σύγκραση, το εσωτερικό της εκκλησίας είχε τόσο καταστραφεί, ώστε να γίνει αγνώριστο. Υπήρχαν σκορπισμένα κομμάτια από εικόνες, στασίδια και φιάλες μπύρας. Ο σπασμένος σταυρός ήταν λερωμένος με ούρα. Στον Άγιο Γεώργιο, βόρεια της Αμμοχώστου, το καμπαναριό της εκκλησίας προφανώς βρισκόταν στο στάδιο της κατεδάφισης με μια από τις τέσσερις κολώνες του ριγμένη κάτω. Η οροφή είχε μια μεγάλη τρύπα και τα παράθυρα ήσαν κομματιασμένα.

Στο Λευκόνοικο, η επίπλωση της εκκλησίας ήταν στοιβαγμένη έξω στη βροχή και περίπου μισή δωδεκάδα εικόνες ριγμένες πάνω στα ερείπια μέσα στην αυλή της εκκλησίας. Σε μια από τις εκκλησίες στα Λιμνιά, το μόνο που απέμεινε όρθιο, ήταν οι τέσσερις τοίχοι της. Σε μια γωνιά βρισκόταν ένας σωρός σκουπιδιών, που ανέδιδε δυσοσμία. Η εκκλησία στην Πηγή, ήταν ένας σωρός καταστρεμμένων επίπλων, γυαλιών και εικόνων και η ίδια κατάσταση υπήρχε στην επιβλητική εκκλησία στην Περιστερώνα, ένα μίλι μακριά. Η εκκλησία στο Γαιδουρά

είχε προφανώς δεχθεί τρία βλήματα, παρόλο που δεν υπήρχαν καθόλου σημάδια στην περιοχή ότι έγινε μάχη. Το εσωτερικό ήταν σε αξιοθρήνητη κατάσταση με ένα χωρίς χέρια Χριστό πάνω σε ένα σπασμένο σταυρό, να επιθεωρεί τη σκηνή.

Οι τάφοι έχασκαν ανοιχτοί οπουδήποτε πήγαμε. Ογκώδεις βαριές μαρμάρινες πλάκες είχαν μετακινηθεί ή είχαν θρυμματιστεί σε μικρά τεμάχια. Σταυροί με τις φωτογραφίες των νεκρών, - που συνήθως είναι ενισχυμένοι με ασάλι μέσα στην πέτρα- είχαν συντριβεί και καταστραφεί...

Χωρίς να γνωρίζει τις ανακαλύψεις μας αυτές ο Ραούφ Ντεκτάς, Πρόεδρος της ντε φάκτο Τουρκικής ομόσπονδης πολιτείας της Κύπρου, μου είπε απερίφραστα: "Νομίζω ότι οι θρησκευτικοί τόποι πρέπει να φρουρούνται και να προστατεύονται. Κάνουμε ό,τι μπορούμε για να προστατεύσουμε τη θρησκευτική περιουσία στη δική μας πλευρά. Αυτό σημαίνει να κρατούμε τους χώρους αυτούς κλειστούς, ώστε να μη υπάρχει προσπέλαση στις εκκλησίες. Και, φυσικά, αν υπάρξει ανάγκη για επιδιορθώσεις, κάποιος θα πρέπει να τις φροντίσει. Το πρώτο πράγμα που κάναμε ήταν να βάλουμε κλειδαριές στις πόρτες ή να τις ασφαλίσουμε με καρφιά."

Αλλά το θέαμα, που ίσως περισσότερο μας αναστάτωσε, ήταν το μικρό Μοναστήρι του Αντιφωνητή, που βρίσκεται ψηλά, σε ένα μονοπάτι μέσα στα αρωματικά πεύκα της οροσειράς του Πενταδάκτυλου. Οι πόρτες ήταν διερρηγμένες, θησαυροί του 11ου και 12ου αιώνα είχαν συληθεί, τοιχογραφίες του 15ου αιώνα ήταν σκεπασμένες με αμιαντοτσιμέντο. Οι νεώτερες εικόνες ήσαν σπασμένες, υπήρχαν σημάδια ανάμματος φωτιάς και το πάτωμα ήταν γεμάτο από μπουκάλες και ακαθαρσίες. Για να γίνουν όλα αυτά χρειαζόταν ειδική διεστραμμένη επίδοση γιατί χρειάζεται κανείς και χρόνο και κόπο για να φτάσει εκεί. Κάποιος από τους δράστες, προτού φύγει από το Μοναστήρι, σημείωσε με κιμωλία πάνω στο καταστραμμένο εικονοστάσι την ημερομηνία : 6 Μαρτίου 1975."

Η μαρτυρία των Άγγλων για την Κύπρο λαμβάνεται πάντοτε σοβαρά υπόψη. Γιατί, μεταξύ άλλων, η Αγγλία ήταν ο αποικιακός κυρίαρχος της Κύπρου για 82 χρόνια, από το 1878 μέχρι το 1960, το έτος της ανεξαρτησίας μας. Πριν από την Αγγλία την Κύπρο κατείχε η Τουρκία, η οποία την ενοικίασε στους Άγγλους για 92.799 Κυπριακές Λίρες τον χρόνο.

Αλλά θα επικαλεσθώ και δύο άλλες μαρτυρίες, πιο πρόσφατες, δημοσιογραφικές μαρτυρίες που προέρχονται η μια από Δυτική χώρα

και η άλλη από Ανατολική χώρα, από την Ομόσπονδη Γερμανική Δημοκρατία και από τη λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας.

Στη Δυτικογερμανική εφημερίδα "Hanover Anzeiger" της 1ης Ιουνίου 1982 καθώς και στην εφημερίδα "Ludwigsburger Kreiszeitung" της 3ης Ιουνίου 1982, δημοσιεύεται άρθρο του Heinz Gstrein με τίτλο "Οδυνηρή απώλεια" και με υπότιτλο "Τούρκοι κατακτητές λεηλατούν θησαυρούς τέχνης στο διαμελισμένο νησί". Σας διαβάζω μερικά αποσπάσματα :

"Στην αγορά της Κωνσταντινουπόλεως, όπως και στα απόμερα παλαιοπωλεία του Karacoy, εμφανίστηκε επιτέλους ζεστό εμπόρευμα...

Αυτά που προσφέρονται τώρα, για εκατοντάδες χιλιάδες τουρκικές λίρες, είτε φανερά είτε κρυφά, στους ειδικούς ή στους τουρίστες και που αποτελούν δείγματα της τέχνης των Κομνηνών του 11ου και 12ου αιώνα, της Παλαιολόγειας τέχνης και των Κρητικών μαστόρων καθώς και απλοϊκά δημιουργήματα του 19ου αιώνα, προέρχονται από συστηματική λεηλασία εκκλησιών και μοναστηριών της βόρειας Κύπρου που γίνεται από τον καιρό της κατοχής του βορείου τμήματος του νησιού από στρατεύματα της Άγκυρας.

Πρόκειται για τις 100 εκκλησιές και μοναστήρια που απογυμνώνονται με αυτό τον τρόπο από τα ιερά αντικείμενα τους και χρησιμοποιούνται σήμερα, στην καλύτερη των περιπτώσεων, σαν τζαμιά. Διαφορετικά, μετατρέπονται σε σκουπιδότοπους, αποθήκες για τα εσπεριδοειδή που προορίζονται για εξαγωγή στη Δυτική Ευρώπη, εργαστήρια ή ακόμα και σε δημόσια αποχωρητήρια. Μόνο ένα μικρό μέρος των θησαυρών τέχνης που συγκεντρώθηκαν εδώ κάτω από Βυζαντινή κυριαρχία, στο Βασίλειο των Σταυροφόρων στην Κύπρο, κάτω από το προστατευτικό χέρι των Ενετών και το ανεκτικό καθεστώς των αλλοτινών Οθωμανών Τούρκων, μπόρεσε να σωθεί κατά την άγρια φυγή στο νότο του νησιού το καλοκαίρι του 1974...

Δεν είναι μόνο Ελληνικές εικόνες από την Κύπρο που εμφανίζονται τον τελευταίο καιρό σε δημοπρασίες και έξω από την Τουρκία, στη Ζυρίχη, στη Βόννη, στο Παρίσι ή στη Νέα Υόρκη. Είναι σχεδόν άγνωστο το γεγονός ότι το Κυπριακό πρόβλημα δεν έγκειται μόνο σε μια Ελληνοτουρκική διαφορά. Στη χριστιανική πλευρά, εκτός από τους 200.000 Έλληνες Χριστιανούς ορθόδοξους πρόσφυγες από την Τουρκοκρατούμενη ζώνη, βρίσκονται Αρμένιοι και Μαρωνίτες λιβανέζικης καταγωγής. Οι Αρμένιοι εγκατέλειψαν πέρα από τη γραμμή αντιπαράταξης το μεγαλύτερο τους ιερό: ένα μοναστήρι που βρίσκεται σε ύψος 935μέτρων στην οροσειρά της βόρειας παραλίας, όπου η

βασιλική οικογένεια από τη Μικρή Αρμενία, το 1375 μετέφερε τους θησαυρούς της σε εικόνες, με σκοπό να τις σώσει. Σήμερα αυτές οι εικόνες βρίσκονται σε όλο τον κόσμο, προσφορά στους εύπορους συλλέκτες. Από υπαίθρια παρεκκλήσια και μοναστήρια που βρίσκονται στις κατεχόμενες περιοχές κλάπηκαν μαρωνίτικες εικόνες από Τούρκους στρατιώτες και τυχοδιώκτες. Ανήκουν με την χαριτωμένη τρυφερότητα του στη Συριακή Σχολή και διαφέρουν από τη Βυζαντινή αυστηρότητα...".

Στην ανατολικογερμανική εφημερίδα "Neues Deutschland" της 6-7 Μαρτίου 1982 δημοσιεύεται άρθρο με επίτιτλο "Διεθνείς συμμορίες λεηλατούν απροκάλυπτα θησαυρούς της πολιτιστικής κληρονομιάς της Κύπρου. Η Λευκωσία έλαβε εναντίον τους πολλά μέτρα. Τίτλος "Ληστές θησαυρών της πολιτιστικής κληρονομιάς στο νησί της Αφροδίτης". Σας διαβάζω αποσπάσματα :

"Κύπρος - παράδεισος για εξερευνητές του παρελθόντος και για όσους αγαπούν την τέχνη", αυτό αναφέρεται σε έντυπα που εκθέτονται για πώληση στα περίπτερα του αεροδρομίου της Λάρνακας.

Εγκώμια αυτού του είδους δεν είναι κατά κανένα τρόπο υπερβολικά γιατί πραγματικά στο Μεσογειακό αυτό νησί αντικατοπτρίζονται όλα τα ιστορικά γεγονότα που σημειώθηκαν στον περίγυρο του από την παλαιολιθική εποχή...

Δεν είναι παράξενο το γεγονός ότι στην Κύπρο βρίσκονται παντού διάσπαρτες μαρτυρίες της πολιτιστικής κληρονομιάς μιας πολυτάραχης ιστορίας.

Πολλοί από τους πολύτιμους θησαυρούς της πολιτιστικής κληρονομιάς (της Κύπρου) βρίσκονται σήμερα σε κίνδυνο. Απειλούνται πολύ περισσότερο από τη δράση μερικών συμμοριών που τα τελευταία χρόνια στρατεύθηκαν από ασυνείδητους και έξυπνους κερδοσκόπους, παρά από τις φυσικές επιδράσεις και τις βίαιες καταστροφές. Μεταξύ τους οι συμμορίες βρίσκονται στα μαχαίρια, όμως έχουν ένα κοινό στόχο : να κλέψουν τα αγαθά του κλασσικού πολιτισμού, να τα μεταφέρουν στις αγορές έργων τέχνης της Δύσης και να πετύχουν μεγάλα κέρδη.

Αν και οι συμμορίες απέδειξαν πολύ συχνά με μεθόδους της μαφίας ότι δεν ανέχονται το συναγωνισμό, ο αριθμός εκείνων που προσπαθούν μόνοι τους να συμμετάσχουν σε αυτό το "επάγγελμα", αυξάνεται. Γενικά όλοι αυτοί οι ληστές δεν γνωρίζουν πάντοτε πως να οικειοποιούνται κειμήλια μεγάλης αξίας, τόσο της αρχαιότητας της Κύπρου όσο και της πρώτης χριστιανικής εποχής...

Τα κανάλια, μέσω των οποίων διοχετεύονταν τα έργα τέχνης στη Δύση, έμειναν κατά κύριο λόγο τα ίδια, μόνο οι αποστολές άλλαξαν. Όπως και παλαιότερα η Φραγκφούρτη παραμένει ο κύριος χώρος μεταφοράς του "ζεστού εμπορεύματος". Από εκεί φθάνει στους "θαυμαστές της τέχνης" που έχουν αγοραστική δύναμη, στην Ομόσπονδη Δημοκρατία της Γερμανίας, στο Βέλγιο, στην Ολλανδία, το Λουξεμβούργο, την Ισπανία, στη Μ.Βρετανία, στις Ηνωμένες Πολιτείες και στον Καναδά. Οι "τελικοί πωλητές" εισπράττουν συνήθως δέκα με είκοσι φορές περισσότερα από εκείνα που παίρνουν οι δράστες της λεηλασίας...

Το μέγεθος των απωλειών δεν μπορεί να το εκτιμήσει κανείς με ακρίβεια. Μια ιδέα μπορεί να σχηματιστεί, όταν επισκεφτεί την ειδική έκθεση για την τέχνη των Κυπριακών αρχαιοτήτων στο Κυπριακό Μουσείο που περιέχει πολλά αντικείμενα που κλάπηκαν από την Κύπρο, τα αναζήτησε η Κυπριακή Κυβέρνηση και τα πήρε πίσω μετά από μεσολαβήσεις που στοίχισαν πολύ.

Μεταξύ αυτών περιλαμβάνεται π.χ ένας κρατήρας κρασιού ύψους 40 εκατοστών, ηλικίας 3000 χρόνων περίπου. Αγοράστηκε από την Κυπριακή Κυβέρνηση και μεταφέρθηκε πίσω στην Κύπρο. Ένα άλλο αντικείμενο είναι μια Μυκηναϊκή χάλκινη βάση σε τέσσερις τροχούς του 12ου αιώνα π.Χ., το οποίο προσφέρθηκε το 1978 σε εκπροσώπους μουσείων της Φραγκφούρτης και στο διευθυντή του Λούβρου. Αυτός ειδοποίησε τους συναδέλφους του στη Λευκωσία. Όμως, για να ξαναπάρει το κειμήλιο, η Κυβέρνηση της Κύπρου έπρεπε να πληρώσει 79.000 μάρκα. Τέλος, πρέπει να αναφέρουμε μια λυχνία του 17ου αιώνα π.Χ., η οποία ανήκε κάποτε σε ιδιωτική συλλογή στην τουρκοκρατούμενη Αμμόχωστο, που είναι διεθνώς γνωστή στους καλλιτεχνικούς κύκλους. Η αξία της δεν μπορεί να υπολογιστεί από μη ειδικούς. Στους καταλόγους είναι εγγεγραμμένη σαν "χωρίς τιμή". Η Κύπρος την πήρε από την Λυών, όπου εμφανίστηκε στα χέρια ενός παλαιοπώλη...". Είδαμε δύο από τις πάμπολλες μαρτυρίες, που προέρχονται έξω από την Κύπρο. Τώρα ας δούμε την κατάσταση μέσα στην Κύπρο, από την τουρκοκρατούμενη Κύπρο. Να την περπατήσω. εγώ, που είμαι Κύπρια, μου είναι απαγορευμένο. Κι εσείς πρέπει να συνοδεύεστε για να δείτε αυτά που θα σας δείξουν. Όμως, ένας Τουρκοκύπριος κυκλοφορεί πιο ελεύθερα από όλους, έστω και αν αποκλείεται από αρκετά μέρη που θεωρούνται απαγορευμένες στρατιωτικές ζώνες. Ο Μεχμέτ Γιασίν μας έδωσε τις εμπειρίες και τις μαρτυρίες του και άλλες πληροφορίες σε τέσσερις συνέχειες στο τουρκοκυπριακό περιοδικό "Ολαυ" στις 26 Απριλίου και στις 3, 10 και 17 Μαΐου 1982. Τίτλος των άρθρων του είναι : "Η Κύπρος χάνει την πραγματική της όψη, αλλοιώνεται το περιβάλλον, λεηλατούνται τα αρχαία μνημεία, για τα οποία ενδιαφέρεται κανείς." Παραθέτω αποσπάσματα των άρθρων του :

“Η Κύπρος είναι ένα ιστορικό νησί για το οποίο γίνεται πρώτη φορά λόγος το 7.000 π.Χ. Πόσοι και πόσοι κατακτητές δεν άφησαν τη σφραγίδα τους στο πέρασμα τους από την Κύπρο; Σήμερα εμείς, με τα ίδια μας τα χέρια, καταστρέφουμε την ιστορία, τον πολιτισμό.

Κάνοντας μια βόλτα θα καταλάβετε ότι κάθε είδους περιβάλλον έχει αλλοιωθεί. Η Κερύνεια δεν είναι πια το μαγευτικό λιμάνι με τη μπλε θάλασσα. Τώρα μουσική ροκ και ανατολίτικοι αμανέδες μολύνουν την ατμόσφαιρα. και μόνοι σας θα σιγοψιθυρίσετε“Η Κερύνεια έπαυσε να είναι η παλιά πόλη που ήξερα. Θα συνεχίσετε το δρόμο σας και θα φθάσετε στην εκκλησία του Αγίου Αμβροσίου. Η εκκλησία αυτή έχει απογυμνωθεί τελείως. Και δεν είναι μόνο αυτή. Πολλά άλλα ιστορικά μνημεία είχαν την ίδια μοίρα...

Συγκεντρώθηκαν εικόνες από εκκλησίες και μουσεία που βρίσκονταν σε όλα τα σημεία της Κύπρου και τοποθετήθηκαν σε 4 μεγάλα μπαούλα. Μερικές εικόνες κόπηκαν σε 4 κομμάτια. Όλες αυτές οι εικόνες βρέθηκαν την ώρα που θα εφυγαδούντο από το αεροδρόμιο Εσεμπόγα. (Εσεμπόγα είναι το αεροδρόμιο της Άγκυρας). Εκατοντάδες εκατοντάδων εικόνες εκλάπησαν και εφυγαδέυθησαν. Η αξία τους ήταν δεκάδες εκατομμύρια λίρες. Βρέθηκαν μόνο μερικές από αυτές. Και δεν είναι μόνο η Κερύνεια. Κάποτε υπήρχε μια ενιαία Λευκωσία. Είχε πολλά κάλλη...

Τα μνημεία όμως που σώζονται σήμερα βρίσκονται σε άθλια κατάσταση...

Και η Κόρφου δεν γλύτωσε από τη μόδα του “εκσυγχρονισμού”. Απέναντι από την ιστορική εκκλησία του Αγίου Μάμα κατασκευάζεται από μπετόν ένα τζαμί. Ως δήμαρχος Μόρφου διορίζεται ένα πρόσωπο που μετά κατηγορείται ως πλαστογράφος και λαθρέμπορος αρχαιοτήτων.

Η Δεισδαιμόνα του Πύργου του Οθέλλου στην Αμμόχωστο βλέπει την καταστροφή και κλαίει. Βλέπει τον Καθεδρικό ναό, τα μαυσωλεία, την εκκλησία των Αγίων Πέτρου και Παύλου (τζαμί Σινάν Πασιά σήμερα). Μήπως η Δεισδαιμόνα βλέπει τα Βαρώσια και κλαίει, επειδή είναι όλα άδεια ή κλαίει επειδή βλέπει να γκρεμίζονται αρχαιότητες, που εξιστορούν την προΐστορία της Κύπρου, και στη θέση τους να κτίζονται νέα οικοδομήματα. Και η Δεισδαιμόνα μας ανακρίνει:

- Εσείς δεν ακούσατε ότι απογυμνώθηκε η εκκλησία του Αποστόλου Βαρνάβα με ιστορία 2000 ετών ;
- Δεν ακούσατε ότι εκλάπησαν 35 εικόνες της από τις οποίες 11 βρέθηκαν στην Κυθραία, 11 βρέθηκαν στο αεροδρόμιο Εσεμπόγα, όταν ήταν έτοιμες να φυγαδευθούν στο εξωτερικό, και ότι όλες οι άλλες χάθηκαν ;
- Δεν ακούσατε για την κλοπή των εικόνων των άλλων εκκλησιών, των παρανόμων ανασκαφών ;

- Δεν ακούσατε ότι φιγούρες από τη Χαλκολιθική εποχή του παλαιότατου Μουσείου Αμμοχώστου, εκλάπησαν και φυγαδεύτηκαν στο Λονδίνο ;
- Καλά, δεν ακούσατε ούτε για την κλοπή του βενετσιάνικου μικρού λιονταριού ; Το λιοντάρι το πήραν από τη μητέρα του και το πήγαν στο Λονδίνο. Ή μήπως κατεστράφη κατά τη διάρκεια του πολέμου ; Μήπως, όμως, βρίσκεται κάπου εκεί κοντά πεταμένο ανάμεσα στα χόρτα και στις πέτρες; Ή μήπως ουδέποτε υπήρξε κάτι τέτοιο;
- Μήπως ξέρετε τι απέγινε με τις ανασκαφές στο χωριό Γαστριά που άρχισαν πριν από το 1974 και μετά σταμάτησαν οι εργασίες; Το κράτος έδωσε άδεια για ασβεστοκαμίνους σε μερικούς επιχειρηματίες από την Τουρκία. κατεστράφησαν ιστορικά μνημεία και τα αρχαία ευρήματα ελεηλατήθησαν. Τελικά εσείς δεν ακούσατε εάν στα Γαστριά έγινε εμπόριο ασβέστου ή αρχαιοτήτων; Πως να μη κλάψει η Δυσδαιμόνα; Ο αρχαιολόγος Δρ. Τουρχάν Καμήλ μας ομιλεί για την σπουδαιότητα των ιστορικών μνημείων της Αμμοχώστου, αλλά εκφράζει τη λύπη του που δεν γίνεται συστηματική εργασία για την προστασία των αρχαιοτήτων. Τόσο η Σαλαμίνα όσο και η Εγκωμη αντιμετωπίζουν κίνδυνο. Εκλάπη το συρματοπλέγμα που ήταν περιφραγμένη η Σαλαμίνα. Σε διάφορα χωριά γίνονται λαθραίες ανασκαφές...

Στα άρθρα μας αυτά θα δούμε το πως κλέβονται από εμπόρους οι διάφορες αρχαιότητες, τις λαθραίες ανασκαφές, τις κλοπές μουσείων, το λαθρεμπόριο αρχαιοτήτων, τις κλοπές εικόνων και ψηφιδωτών, αγίων δισκοπότηρων από εκκλησίες που σήμερα μετετράπησαν σε στάβλους... Από τους τρεις πίθους της περιοχής "Τούμπα του Σκούρου" κοντά στην Μόρφου

παραμένει μόνο ένα που βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Μόρφου. Οι άλλοι δύο καταστράφηκαν κατά τη διάρκεια του πολέμου. Και η Λάμπουσα με τις αρχαιότητες της ; Σήμερα είναι στρατιωτική περιοχή. Απαγορεύεται η μετάβαση τουριστών εκεί. Εδώ είναι και η Μονή Αχειροποιήτου. Τώρα χρησιμοποιείται ως αποθήκη στρατιωτικών υλικών. Εικόνες που εκλάπησαν από τη Λάμπουσα κατεσχέθησαν στο αεροδρόμιο Εσεμπόγα. Ας αφήσουμε όλα τα άλλα και ας επανέλθουμε στα Γαστριά. Προ διετίας Η Κυβέρνηση έδωσε άδεια λειτουργίας ασβεστοκαμίνου και εργοστασίου τσιμέντων μέσα στην περιοχή των ανασκαφών. Οι μπουλντόζες κατέστρεψαν τα πάντα.

Οι λαθρέμποροι αρχαιοτήτων έκλεβαν όλα όσα ενεφανίζοντο στο πέρασμα της μπουλντόζας.

Πολλές συζητήσεις έγιναν μεταξύ των ιθυνόντων για τα Γαστριά. Αλλ' απεδείχθη ότι μαζί με τους παρουσιαζόμενους σαν επιχειρηματίες από την Τουρκία, Φεβζή Ακάγια και Σεσάι Τουρκές, υπήρχαν και συνεταίροι του κόμματος Εθνικής Ενότητας. Τελικά το Υπουργικό Συμβούλιο απεφάνθη : "Τα Γαστριά θα γκρεμισθούν..." Έτσι οι λαθραίες ανασκαφές οργιάζουν π.χ. στην Κώμη Κεπήρ, στην Επτακώμη, στο

Οβγορος, στα Κρίδια, στην Εγκωμη, στην Ακανθού, στην Καλογραία, στον Άγιο Σέργιο κ.λ.π.

Στο δρόμο, που οδηγεί από τον Άγιο Σέργιο στο Μοναστήρι του Αποστόλου Βαρνάβα, υπήρχαν τάφοι, κοντά στους τάφους των Βασιλέων. Σήμερα οι τάφοι έχουν συληθεί και λεηλατηθεί. Μέχρι το 1974 ήσαν σε καλή κατάσταση. Τώρα σ' αυτούς ρίπτονται πτώματα ζώων...

Σε κάθε περιοχή έχουν τους ανθρώπους τους. Αγοράζουν όσα φέρνουν οι πρώτοι στην επιφάνεια. Συνεργάζονται με τους τυμβωρύχους, αλλά και με άτομα "υψηλά ιστάμενα" που δεν εμφανίζονται. Οι υψηλά ιστάμενοι "καλύπτουν" τους τυμβωρύχους, τους κλέπτες συλλογών γραμματοσήμων, αρχαιοτήτων, νομισμάτων... Έτσι λοιπόν κάνουν κάθε είδους καταστροφές οι "μικροί", αλλά περιφέρονται ανενόχλητοι. Οι κλοπές εικόνων συνεχίζονται επί σειρά ετών. Πριν ένα χρόνο όμως, αποκαλύφθησαν πλήρως με την ανεύρεση 158 τεμαχίων αρχαιοτήτων στο αεροδρόμιο Εσεμπόγα.

Στις 16 Μαρτίου από το αεροδρόμιο Τύμπου έφθασαν στο αεροδρόμιο Εσεμπόγα με προορισμό τη Γερμανία, 3 κιβώτια με την ένδειξη "προσωπικά είδη" που περιείχαν εικόνες και άλλες αρχαιότητες. Όταν απεκαλύφθη το γεγονός, διεπιστώθη ότι στην ίδια διεύθυνση είχαν αποσταλεί και κατά το παρελθόν, μερικές φορές, "προσωπικά είδη". Τώρα η διεύθυνση του παραλήπτη είναι στα χέρια της Αστυνομίας. Αποστολέας ήταν κάποιος Μεχμέτ Αλή Αχμέτ. Όλες οι υποψίες εστράφησαν προς αυτόν. Εξ άλλου, πριν ένα χρόνο είχε συλληφθεί σε ανασκαφές στην εκκλησία του Αγίου Αμβροσίου. Στις 29.5.1981 επιστρέφονται οι αρχαιότητες στην Κύπρο και διαπιστώνεται ότι μεταξύ των κλοπιμαίων υπήρχαν εικόνες από το Μοναστήρι του Αποστόλου Βαρνάβα και αρχαιότητες από το Κάστρο της Κερύνειας... Πως έγινε η κλοπή των εικόνων; Το γδύσιμο του Μοναστηριού του Αποστόλου Βαρνάβα; Από το Μοναστήρι αυτό εκλάπησαν 35 εικόνες διαφόρων διαστάσεων, από το εικονοστάσι. Επίσης εκλάπησαν και άλλες πολύτιμες εικόνες που κόπηκαν σε 4,5 και 6 κομμάτια. Το σπουδαιότερο είναι ότι η κλοπή έγινε την ώρα που βρισκόταν στο Μοναστήρι ο νυχτοφύλακας. Αυτός ισχυρίζεται ότι οι κλέπτες μάλλον θα μπήκαν από τα σπασμένα τζάμια που βρίσκονταν ψηλά στο ναό και ότι δεν άκουσε τίποτα. Αλλά το ύψος των σπασμένων τζαμιών είναι στα 20 μέτρα. Πως πήδηξε εκεί ο άνθρωπος;..."

Ο Μεχμέτ Γιασίν τελειώνει τα άρθρα του με ορισμένες σκέψεις και προτάσεις, ούτως ώστε να περισωθεί ό,τι απέμεινε, γιατί, λέει, αν συνεχίσει η παρούσα κατάσταση, η Κύπρος θα εξαφανισθεί, αφού θα έχουν εξαφανισθεί η ιστορία και ο πολιτισμός της. Η πολιτιστική κληρονομιά ενός τόπου δεν είναι, βέβαια, μόνο οι αρχαιότητες και τα

παλαιά αντικείμενα τέχνης, είναι και η όλη πνευματική του δημιουργία, οι θρύλοι, οι αρετές, τα ιδανικά του λαού, τα οποία αναβλύζουν από τις εθνικές του ρίζες και συνάδουν προς τη φυλετική του ταυτότητα. Αυτά δεν μπορούν να κλαπούν και να δημοπρατηθούν. Αντίθετα, είναι η ύπαρξη τους που ενοχλεί, γι' αυτό και στην τουρκοκρατούμενη περιοχή της Κύπρου καταβάλλεται συστηματική προσπάθεια για την απάλειψη τους, αφού οι άνθρωποι "φορείς τους έχουν εκδιωχθεί και έγιναν πρόσφυγες στην ίδια τους την πατρίδα. Άποικοι μεταφέρθηκαν από τα βάθη της Τουρκίας και εγκαταστάθηκαν στα σπίτια και στις περιουσίες των εκδιωχθέντων. Εμείς δεν έχουμε ακριβή αριθμό των εποίκων που εισήχθησαν από την Τουρκία στην Κύπρο, με σκοπό την αλλαγή του δημογραφικού χαρακτήρα της Κύπρου. Στην εφημερίδα "Γκιουναιντίν" της 3ης Μαρτίου 1984 δημοσιεύτηκε άρθρο του Τουρκοκύπριου Νετζατί Ζιντζιρκιράν, στο οποίο αναφέρεται ότι 45 έως 50 χιλιάδες μεταφέρθηκαν από την Ανατολία και τη Μαύρη Θάλασσα στην κατακτηθείσα περιοχή της Κύπρου. Έφεραν μαζί τους, λέγει ο Ζιντζιρκιράν, μια ορισμένη κοινωνική συμπεριφορά άγνωστη μεταξύ των Τουρκοκυπρίων, όπως τις κλεψιές, τα μαχαιρώματα, τους βιασμούς. Αυτοί πολλαπλασιάζονται όπως τα κουνέλια. Στην τουρκοκρατούμενη περιοχή οι προαιώνιες ονομασίες των Ελληνικών χωριών και πόλεων, που πολλές σχετίζονται με ιστορικά γεγονότα και γενικά με την παράδοση έχουν καταργηθεί και αντικατασταθεί με τουρκικά ονόματα. Πολλές ορθόδοξες χριστιανικές εκκλησιές έχουν μετατραπεί σε τζαμιά, και μπορεί να είναι τούτο ίσως μια καλύτερη μεταχείριση από τη μετατροπή τους σε στρατώνες, αποθήκες, κινηματογραφικές αίθουσες και άλλους χώρους, ακόμη φυσικών ανθρώπινων αναγκών σύμφωνα με τις ομολογίες των ίδιων των Τούρκων.

Οι εξάισιες τοιχογραφίες ή τα μωσαϊκά, από τα αρχαιότερα και τα καλύτερα στον κόσμο, αποκολλώνται, εξαφανίζονται και πολλές φορές καταστρέφονται. Εικόνες συνέβη να κατατεμαχισθούν με σκοπό την ευκολότερη διακίνηση και την καλύτερη εκμετάλλευση, ώστε να πωληθούν περισσότερα του ενός κομμάτια. Δεν είναι βέβαια τούτο έργο μόνο ιδιωτών αρχαιοκαπήλων. Οι Τουρκοκυπριακές εφημερίδες έγραψαν - επαναλαμβάνω - για ανάμειξη "υψηλά ιστάμενων" προσώπων και αξιωματούχων του καθεστώτος του τουρκοκρατούμενου τμήματος της Κύπρου. Υπάρχουν, επίσης και πλείστες περιπτώσεις εξαφάνισης αρχαίων αντικειμένων και βυζαντινών εικόνων μέσα από τους χώρους όπου εφυλάσσοντο. Από τα λειτουργούντα πριν την εισβολή Μουσεία στην κατακτηθείσα περιοχή έγιναν μαζικές κλοπές αρχαιοτήτων.

Βιβλιοθήκες, αρχεία, ιστορικά χειρόγραφα, εθωρήθησαν λάφυρα πολέμου. Και σε αυστηρά φρουρούμενες στρατιωτικές ζώνες, έγιναν λαθραίες ανασκαφές, αφαιρέσεις παλαιών βυζαντινών τοιχογραφιών και μωσαϊκών από τοίχους εκκλησιών. Το έργο αυτό, απαιτεί ιδιαίτερα μεγάλη ειδίκευση και χρειάζεται εβδομάδες ή και μήνες να γίνει. Δεν νομίζω ότι είναι δυνατό να διαπραχθεί χωρίς τη συνεργασία των

Τουρκικών στρατευμάτων κατοχής ή κάποιων άλλων ισχυρών. Μια τέτοια περίπτωση κλοπής βυζαντινών τοιχογραφιών έγινε πρόσφατα από το παρεκκλήσι του Αγίου Θεμωνιανού κοντά στο χωριό Λύση, μέσα σε απαγορευμένη στρατιωτική περιοχή. Οι σπάνιες τοιχογραφίες του 13ου - 14ου αιώνα πουλήθηκαν έναντι τεραστίου ποσού δολαρίων. Αν δεν εισεπράχθησαν όλα τα λύτρα της ιεροσυλίας, τώρα θα κερδίσουν περισσότερα οι αρχαιοκάπηλοι με την άνοδο της ισοτιμίας του δολαρίου.

Τι κάνουμε εμείς : καταγγέλλουμε την καταστροφή και τη λεηλασία της πολιτιστικής μας κληρονομιάς στην ΟΥΝΕΣΚΟ, στο διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Αρχαιολογικών Χώρων, στο Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων, στο Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών, στο Συμβούλιο της Ευρώπης κ.λ.π., όπου μπορούμε, και αν μπορούμε γινόμαστε και εμείς αγοραστές. Αγοράσαμε μερικές δεκάδες, μπροστά στις χιλιάδες που κυκλοφορούν φανερά και κρυφά για πώληση. Συνέβη και να σταματήσουμε δημοπρασία, σε μεγάλο οίκο στο Λονδίνο, τον Απρίλιο το 1976 και η Αστυνομία επενέβη και έκανε κατάσχεση Κυπριακών αρχαιοτήτων, που εχρονολογούντο μέχρι και την 4η χιλιετία π.Χ. Οι Αγγλικές εφημερίδες έδωσαν τότε πολλή δημοσιότητα και ενδεικτικώς αναφέρω τους "Κυριακάτικους Τάιμς" (The Sunday Times) της 25ης Απριλίου 1976. Ακόμη και σε διάφορα λιμάνια έχουμε βρει αρχαιότητες μας, μερικές μπορέσαμε και τις πήραμε, όπως στα τελωνεία του Dover και του Χάρτουιτς το 1974. Σε παγκόσμια κλίμακα πωλείται η πολιτιστική κληρονομιά της Κύπρου και ο αγώνας μας για περιορισμό του κακού μοιάζει σχεδόν με "φωνή βοώντος εν τη ερήμω". Υπάρχουν, εν τούτοις, και τίμιοι άνθρωποι στον κόσμο, Διευθυντές Μουσείων και άλλοι, που μας ειδοποιούν ή αρνούνται να γίνουν συνεργοί στο έγκλημα τούτο σε βάρος της πολιτιστικής κληρονομιάς της Κύπρου. Αυτοί είναι λίγοι. Οι σφετεριστές πλειοψηφούν συντριπτικά. Και εμείς διαμαρτυρόμαστε, φωνάζουμε, ενεργούμε προς κάθε κατεύθυνση για να περισώσουμε την πολιτιστική κληρονομιά της Κύπρου από την καταστροφή, τη λεηλασία, την αλλοίωση, τον αφανισμό. Η πολιτιστική κληρονομιά του κάθε λαού είναι τμήμα της πολιτιστικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας. Η δική μας εθνική πολιτιστική κληρονομιά είναι κληρονομιά παγκόσμια και πανανθρώπινη. Βοηθείστε μας να τη διασώσουμε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. «ΚΥΠΡΟΣ 9000 ΈΡΓΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΛΗΛΑΤΟΥΝΤΑΙ» - ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ - ΑΘΗΝΑ 1988 (ΣΕΛΙΔΕΣ 25-33)
2. ΤΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΕΙΝΑΙ ΚΑΙ ΑΥΤΟ ΑΠΟ ΤΟ ΙΔΙΟ ΒΙΒΛΙΟ ΑΠ' ΟΠΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΤΟΥ ΕΞΕΙ
ΟΝΟΜΑΤΙΚΑ ΟΛΕΣ ΤΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ

**«ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΠΟΥ ΈΧΕΙ
ΟΝΟΜΑΣΤΙΚΑ ΟΛΕΣ ΤΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ»**

ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΟ ΝΗΣΙ ΜΑΣ

Από την ημέρα της Ανεξαρτησίας, το 1960, η Κύπρος άρχισε να αναπτύσσει μια αξιοθαύμαστη δραστηριότητα στον τομέα της αρχαιολογίας: εκτεταμένες ανασκαφές τόσο από την Αρχαιολογική Υπηρεσία της Κύπρου όσο κι από πολλές ξένες αρχαιολογικές αποστολές, συστηματική συντήρηση τοιχογραφιών και ψηφιδωτών, συντήρηση και αναστήλωση μνημείων, προβολή αρχαιολογικών χώρων για την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού, δημιουργία νέων Μουσείων, δημοσιεύσεις ανασκαφών, πλατειά διαφώτιση πάνω στην πολιτιστική κληρονομιά του νησιού.

Η τραγωδία του 1974 με την Τουρκική εισβολή, είδε όλο αυτό τον οργανισμό, που είχε δίκαια επαινεθεί και σε διεθνή κλίμακα να καταρρέει. Στη κατεχόμενη από τα Τουρκικά στρατεύματα βόρεια Κύπρο, βρίσκονται μερικοί από τους πιο σημαντικούς αρχαιολογικούς χώρους: η Μυκηναϊκή Εγκωμη, η "Ελληνικότατη" (κατά τον Ισοκράτη) Σαλαμίνα, η Κερύνεια, οι Σόλοι, το ανάκτορο του Βουνίου, εκκλησίες με εντοίχια ψηφιδωτά και τοιχογραφίες, τα μεσαιωνικά κάστρα της οροσειράς του Πενταδάκτυλου. Οχι όμως μόνο αυτά. Στην πλούσια αυτή περιοχή του νησιού, που ήταν πλούσια και στα αρχαία χρόνια, βρίσκονται σημαντικότεροι αρχαιολογικοί χώροι που δεν τους έχει ακόμα αποκαλύψει η αρχαιολογική σκαπάνη και που κινδύνευαν κάθε στιγμή από τη σκαπάνη του τυμβωρύχου ή την μπουλντόζα.

Η Τουρκία με την εισβολή της στην Κύπρο αγνόησε όλους τους δεσμευτικούς κανόνες και τις υποχρεώσεις που προβλέπει η Σύμβαση της Χάγης του 1954. Τα πρώτα που συλήθηκα και βεβηλώθηκαν μετά την εισβολή ήταν τα νεκροταφεία της Πηγής, των Στύλων του Αγίου Στεργίου, της Σύγκρασης, της Γύψου, του Τρικώμου, της Λαπήθου, των Αρδάνων, του Δαυλού, κ.α. Το κοιμητήριο του χωριού Νικήτας έγινε μαντρί για αιγοπρόβατα.

Οι εκκλησίες γίνονται στρατώνες των Τούρκων και αποθήκες οπλισμού. Πιο συγκεκριμένα : (α) το μοναστήρι του Αγίου Παντελεήμονα Μύρτου του 18ου αιώνα λεηλατήθηκε και χρησιμοποιείται σήμερα ως στρατόπεδο του τουρκικού στρατού, (β)

τουρκικό φυλάκιο έχει γίνει και το παρεκκλήσι του Προφήτη Ηλία στην βουνοκορφή, δίπλα στο χωριό Λύμπια. Οι Τούρκοι είχαν πάνω στο καμπαναριό την τουρκική σημαία να κυματίζει, (γ) στρατώνας έγινε και το μοναστήρι του Αγίου Σπυρίδωνα στην Τρεμετουσιά. Η Μονή και ο ναός είναι του 18ου αιώνα. Ο ναός είναι κτισμένος στα ερείπια βασιλικής του τέλους του 4ου αιώνα, (δ) αποθήκη τουρκικού οπλισμού έχει γίνει η εκκλησία της Αχειροποιήτου στον Καραβά, (ε) ο βυζαντινός ναός του Αγίου Ευλαλίου στην Λάμπουσα, στην περιοχή του Καραβά, μετατράπηκε σε αποθήκη οπλισμού, (στ) ο ναός του Αγίου Παύλου στο χωριό Σύγκραση ο οποίος είναι του 14ου αιώνα λεηλατήθηκε από τους Τούρκους οι οποίοι αφαίρεσαν τα ιερά σκεύη και τις εικόνες, (ζ) η εκκλησία του Αγίου Ανδρόνικου στην κατεχόμενη Κυθραία λεηλατήθηκε και καταστράφηκε από τους Τούρκους, (η) ο βυζαντινός ναός του Αγίου Ιακώβου στο κατεχόμενο Τρίκωμο λεηλατήθηκε, και κλάπηκαν οι εικόνες του, (θ) την ίδια καταστροφή γνώρισε και ο βυζαντινός ναός της Παναγίας στο Τρίκωμο, (ι) ο βυζαντινός ναός του Αγίου Θεμωνιανού κοντά στην Λύση, καταστράφηκε, επίσης και οι τοιχογραφίες του όπου χρονολογούνται από τον 13ον - 14ον αιώνα, οι οποίες κατέληξαν στις Η.Π.Α., (κ) την ίδια τύχη είχε και ένα εκκλησάκι στην Μακεδονίτισσα, (λ) βομβαρδίστηκε επίσης και ο Άγιος Μάμας Μόρφου, "Φραγκοβυζαντινός ναός" των αρχών του 16ου αιώνα, χτισμένος στα ερείπια τριών παλαιότερων διαδοχικών ναών. Οι κατακτητές έκλεψαν όλες τις εικόνες από το τέμπλο και μετέτρεψαν το ναό σε μάντρα για πρόβατα, (μ) η Παναγιά Ελεούσα στο Ριζοκάρπασο, ναός του 15ου αιώνα με γοθτικές επιδράσεις λεηλατήθηκε και μετατράπηκε σε μαντρί, (ν) η Αψινθιώτισσα στο Συγχαρί έγινε μάντρα για αιγοπρόβατα. Οι βυζαντινές τοιχογραφίες του 12ου αιώνα, μετατράπηκαν σε στάβλο. Είναι άγνωστη η τύχη των τοιχογραφιών, ενώ την εικόνα της παναγιάς της Αψινθιώτισσας την έκλεψαν οι Τούρκοι. Οι Τούρκοι κατακτητές μετέτρεψαν σε σινεμά το ναό στο χωριό Πρασειό της επαρχίας Αμμοχώστου και σε αποχωρητήριο την εκκλησία του χωριού Κώμη Κεπήρ στην Καρπασία, (ξ) η βασιλική Αγία Τριάδα στην Καρπασία με ψηφιδωτά δάπεδα του 5ου - 6ου αιώνα, χρησιμοποιείται σήμερα ως μάντρα για αιγοπρόβατα, (ο) η Μονή του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου στο Κουτσοβέντι με τοιχογραφίες εξαιρετικής τέχνης δεν είχε διαφορετική τύχη. Οι Τούρκοι έκλεψαν τις εικόνες και ασβέστωσαν τις τοιχογραφίες.

Σε τζαμιά έχουν μετατραπεί σύμφωνα με πληροφορίες ως το 1983 οι παρακάτω ορθόδοξες εκκλησίες :

1) Η εκκλησία του Αγίου Ανδρέα του προαστίου Νεάπολης της Λευκωσίας.

- 2) Η εκκλησία του Παλαιοκύθρου.
- 3) Η εκκλησία της Παναγίας Χρυσελεύσας της Κατοκοπιάς.
- 4) Η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής της Λαπήθου.
- 5) Η εκκλησία των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης στα Λιβερά.
- 6) Η Παναγία η Γλυνιώτισσα στην Κερύνεια.
- 7) Ο Άγιος Γεώργιος Κερύνειας.
- 8) Η εκκλησία του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στο Λευκόνοικο.
- 9) Οι δύο εκκλησίες στην Κυθραία κ.λ.π.

Μερικές από τις εκκλησίες που υπάρχουν στο κατεχόμενο βόρειο τμήμα του νησιού μας και που καταφέραμε να βρούμε το ιστορικό το να το καταγράψουμε και βρήκαμε και φωτογραφίες είναι : (α) η Μονή Αχειροποίητου στην Λάμπουσα, (β) ο Άγιος Γεώργιος των Ελλήνων στην Αμμόχωστο, (γ) ο Ναός της Παναγίας στο Τρίκωμο, (δ) ο Άγιος Αμβρόσιος, (ε) ο Άγιος Ιάκωβος, (στ) ο Άγιος Θεμωνιακός στην Λύση, (ζ) ο Άγιος Αμβρόσιος - Ναός Αντιφωνητή, (η) ο Άγιος Συνέσιος, (θ) ο Άγιος Μάμας, (ι) ο Άγιος Ευάλιος, (κ) ο Απόστολος Βαρνάβας στην Αμμόχωστο, (λ) η Αγία Τριάδα στο Ριζοκάρπασο.

Στις σελίδες που ακολουθούν μπορούμε να διαβάσουμε το ιστορικό της κάθε εκκλησίας και συνάμα να δούμε και τις φωτογραφίες που έχουμε για κάθε εκκλησία.

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΓΙΟΥ ΕΥΦΗΜΙΑΝΟΥ (ΘΕΜΩΝΙΑΝΟΥ)

Η εκκλησία του Αγίου Θεμωνιανού βρίσκεται γύρω στα 2,5 μίλια νοτιοδυτικά της Λύσης στους πρόποδες λοφοσειράς.

Αυτή είναι μια μικρή πετρόκτιστη εκκλησία Βυζαντινού ρυθμού. Δεν γνωρίζουμε από ποιούς έχει κτιστεί η εκκλησία αυτή. Το εκκλησάκι αυτό δεν έχει τίποτα ιδιαίτερο ούτε στα εσωτερικά αλλά ούτε και εξωτερικά. Έχει δύο ξύλινες ταμπλαδωτές πόρτες, μια στην νότια πλευρά και μια στην δυτική. Στον τρούλο έχει τέσσερα τετράλοβα παράθυρα ένα σε κάθε κατεύθυνση και έχει και ένα πέμπτο εξάλοβο στην ανατολική πλευρά εκεί που είναι το ημικύκλιο του ιερού. Επειδή το εκκλησάκι είναι βυζαντινού ρυθμού καμπαναριό δεν είχε και ούτε κτίστηκε μετά. Το κάλεσμα των πιστών γινότανε με σήμαντρο.

Αλλά όπως λέγεται γύρω στο 1910 κάποιος χωριανός πήγε να το γυψώσει από μέσα και είχαν καταστραφεί τελείως οι τοιχογραφίες του. Βέβαια αυτό συνέβηκε γιατί δεν ήξεραν την αξία τους γιατί ήταν ολόμαυρη η εκκλησία από φωτιές που άναβαν οι βοσκοί τον χειμώνα για να βράζουν και κυρίως οι Τούρκοι του Αρσους. Ένας άλλος χωριανός βρήκε μια πέτρα πάνω στην εκκλησία που έγραφε ότι το εκκλησάκι αυτό κτίστηκε από ένα πιστό που ήταν από τη Τρεμετουσιά, μια περιοχή της Αμμοχώστου κατεχόμενη βέβαια όπως η Λύση.

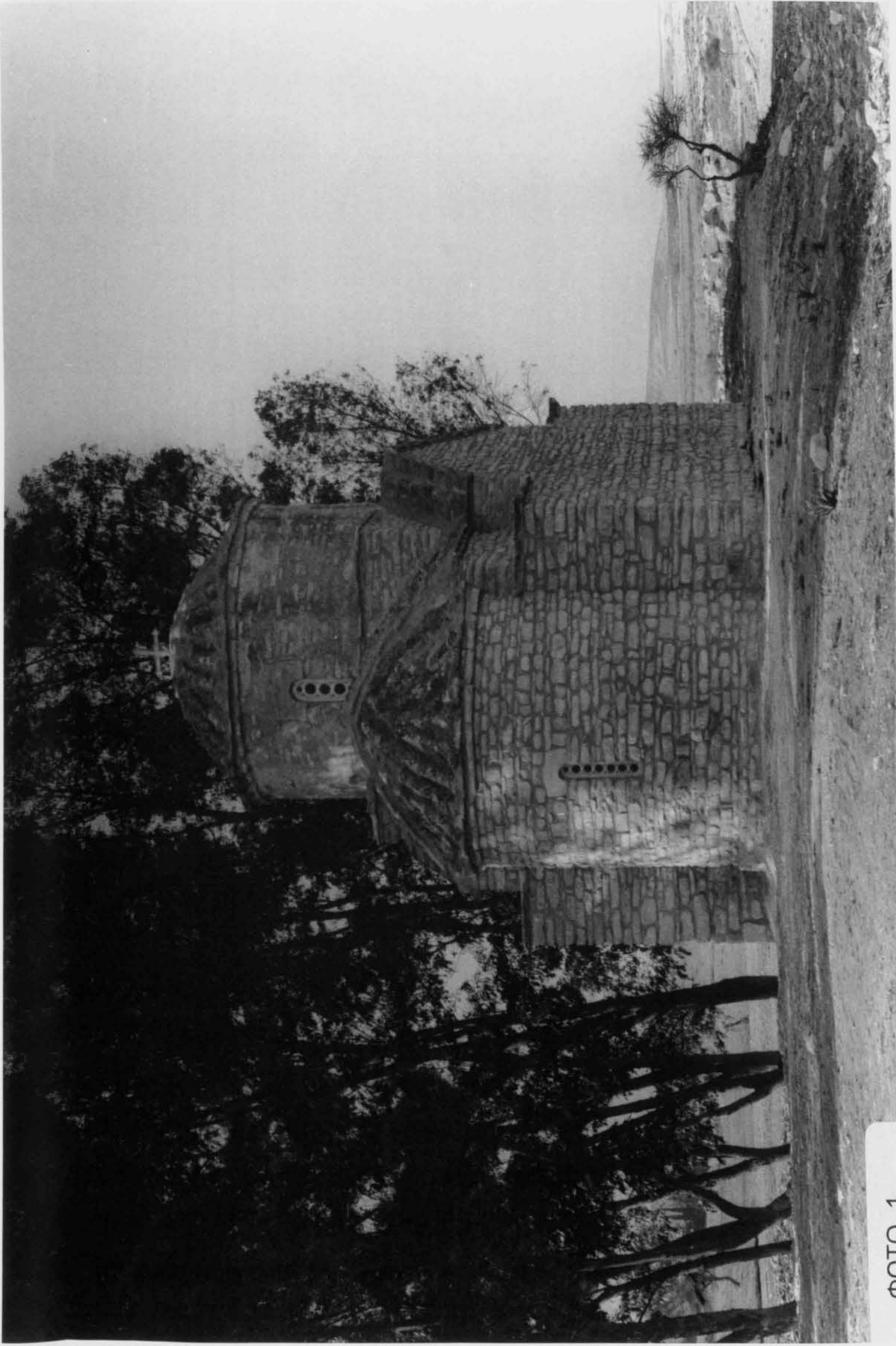
Προς νότια του Αγίου Ευφημιανου υπάρχουν τα ερείπια αρχαίου ομώνυμου χωριού. Αλλά όπως λέει η παράδοση το χωριό αυτό είχε δεύτερη εκκλησία του Αγίου Γεωργίου.

Απ' ότι σώζεται μέχρι σήμερα η εκκλησία του Αγίου θεμωνιανού φαίνεται πως ήταν εικονογραφημένη. Μέχρι και το 1956 υπήρχαν μέσα μερικές εικόνες γιατί όπως προαναφέρουμε οι περισσότερες καταστράφηκαν το 1910 λόγω του γυψώματος.

Η ολοκλήρωση βέβαια της καταστροφής αυτού του όμορφου λιτού βυζαντινού ναού έγινε το 1974 όταν ο βάρβαρος Απίλας τα κατέστρεψε όλα και το εικονοστάσι και το ιερό και ότι άλλο υπήρχε τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ « ΔΕΝ ΞΕΧΝΩ» - Α.ΑΒΡΑΑΜ (ΕΚΔΟΤΗΣ) - ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1996
2. «Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ» ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ - ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1993
3. «Η ΚΑΤΕΧΩΜΕΝΗ ΓΗ ΜΑΣ» - ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ - ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1991
4. «Η ΚΩΜΟΠΟΛΗ ΤΗΣ ΛΥΣΗΣ» - ΣΑΒΒΑ ΞΥΣΤΟΥΡΗ - ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1980
5. «ΚΥΠΡΟΣ 9000 ΧΡΟΝΩΝ ΈΡΓΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΛΗΛΑΤΟΥΝΤΑΙ» - ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ - ΑΘΗΝΑ 1988
6. «A DISCRIPTION OF THE HISTORIC MONUMENTS OF XYPUS» - G.JEFFERY
- 7.ΤΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΕΊΝΑΙ ΑΠΟ ΤΟ ΒΙΛΙΟ «ΚΥΠΡΟΣ 9000 ΧΡΟΝΩΝ ΈΡΓΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΛΗΛΑΤΟΥΝΤΑΙ» - ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ - ΑΘΗΝΑ 1988

ΦΩΤΟ 1

ΜΟΝΗ ΑΧΕΙΡΟΠΟΙΗΤΟΥ

Το μοναστήρι είναι κτισμένο κοντά στην θάλασσα, ανάμεσα στα ερείπια της αρχαίας Λάμπουσας. Περιβάλλεται από περίβολο που γίνεται ψηλός προς την πλευρά της θάλασσας. Στην βόρεια πλευρά βρίσκονται τα κελιά των μοναχών και η μεγάλη αίθουσα υποδοχής. Είναι κτισμένα σε δύο πατώματα, ισόγειο και ανώγειο, και ανοίγουν σε ηλιακό με καμάρες. Στην νότια πλευρά του περιβόλου είναι τα βοηθητικά δωμάτια, εδώ συγκεντρώθηκαν ψηφιδωτά από πατώματα ανάγλυφα θωράκια, κιονόκρανα και επιγραφές από την Λάμπουσα και σχηματίστηκε ένα μικρό τοπικό μουσείο.

Η εκκλησία του μοναστηριού είναι αφιερωμένη στην Παναγία την Αχειροποιήτου. Η θαυματουργός εικόνα της Παναγίας πιστεύεται ότι περιλαμβάνει κομμάτι από το Άγιο Μανδήλιο, έτσι άλλωστε αναφέρει και η επιγραφή της εικόνας.

Πάνω στο κτίριο του μοναστηριού έχουν εναποθέσει την σφραγίδα τους οι αιώνες που πέρασαν, από τον 6ον αιώνα έως σήμερα. Από τον 6ον αιώνα που πρωτοκτίστηκε η εκκλησία, διατηρείται η ασίδα του ιερού, επίσης τμήματα της παλαιοχριστιανικής βασιλικής είναι ενσωματωμένα στο ξυλόγλυπτο εικονοστάσι. Ο κυρίως ναός είναι βυζαντινός του 11ου - 12ου αιώνα, εγγεγραμμένος σταυροειδής με τρούλλο. δεύτερος τρούλλος στεγάζει το νάρθηκα. Η εκκλησία διατήρησε τμήματα βυζαντινών τοιχογραφιών και κομμάτι από το αρχικό βυζαντινό πάτωμα.

Τα χρόνια της Φραγκοκρατίας προστέθηκε εξωνάρθηκας και γοτθική στοά στην δυτική πλευρά. Η εκκλησία λεηλατήθηκε τον 18ο αιώνα όπως αναφέρει επιγραφή σε εικόνα. Οι εικόνες και ο άμβωνας ανήκαν στα τέλη του 18ου και αρχές του 19ου αιώνα.

Βέβαια από τα πιο πάνω γραφόμενα φαίνεται ότι η μονή της Αχειροποιήτου κτίστηκε σταδιακά από τον 5ον έως και τον 10ον αιώνα καθώς επίσης και τον 12ον και 15ον αιώνα. Φυσικό είναι και εδώ μετά την εισβολή του 1974 οι Τούρκοι να μην σεβαστούν τον ιερό για μας αυτό χώρο και απόδειξη αυτού είναι ότι από το 1974 μέχρι και σήμερα η μονή χρησιμοποιείται ως αποθήκη οπλισμού του στρατού κατοχής.

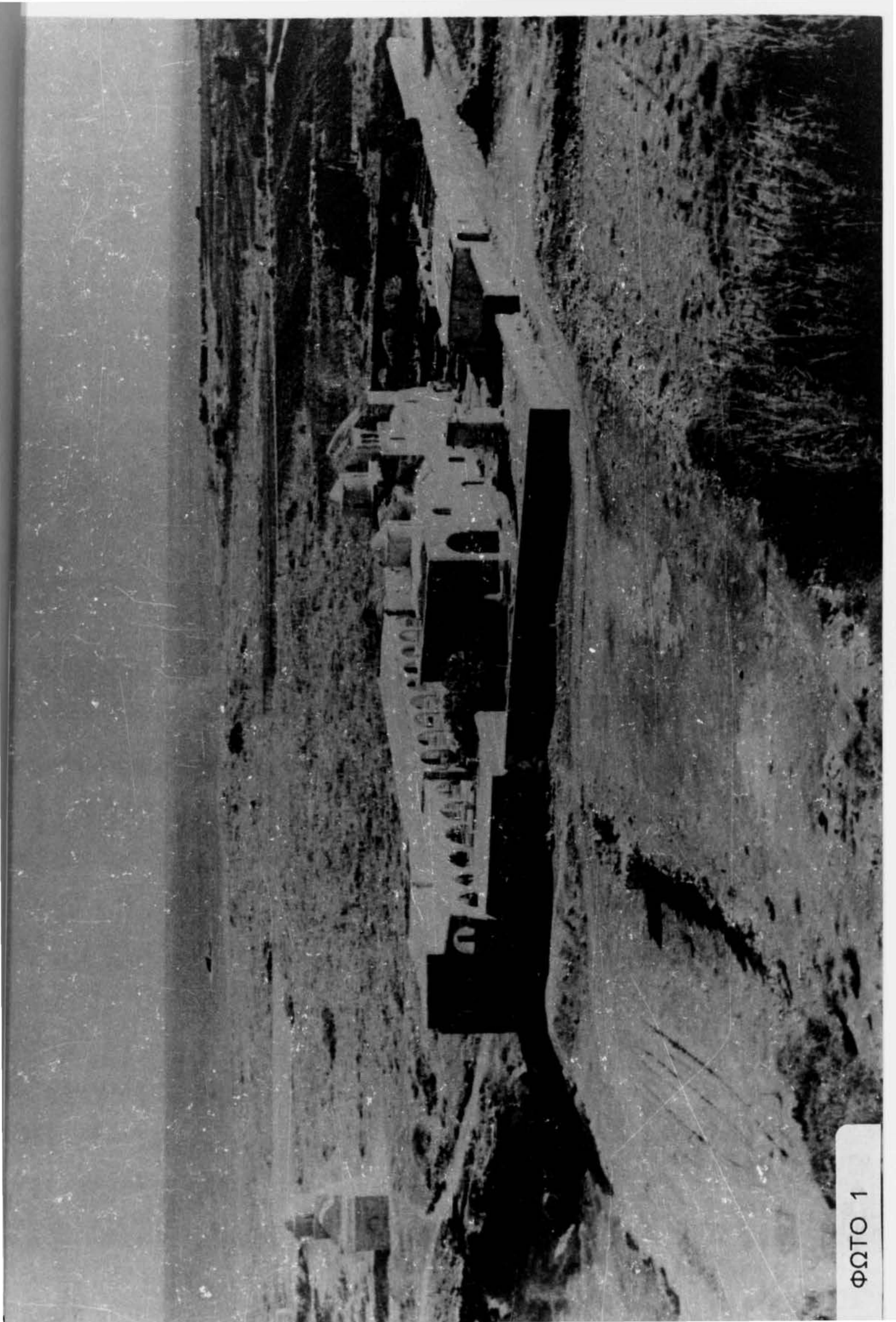
1. "HISTORY OF CYPRUS" - 3RD EDITION - LONDON 1963

4. "ΤΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΣΤΙΣ ΜΕΣ ΤΟ ΒΟΥΛΟ -ΚΥΤΡΟΣ ΕΚΑ ΕΡΩΝΙΚΑ ΕΡΓΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ - ΑΘΗΝΑ 1984"

5. "ΟΙ ΕΡΓΑ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΟΤΥΡΑΝΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΡΟΤΕΡΗΣ ΒΟΗΘΕΙΑ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΒΙΒΑΣΤΟΥ. ΕΙΝΑΙ ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΚΑΙ ΤΩΡΑ ΕΡΧΟΜΕΝΑ ΣΤΑ ΓΥΝΕΣΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ"

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. «ΔΕΝ ΞΕΧΝΩ ΚΑΙ ΑΓΩΝΙΖΟΜΑΙ» - ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΔΑΣΚΑΛΩΝ
ΛΕΜΕΣΟΥ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1990
2. «Η ΚΑΤΕΧΩΜΕΝΗ ΓΗ ΜΑΣ» - ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ -
ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1991
3. «A HISTORY OF CYPRUS» - SIR G.HILL - ENGLAND 1985
4. ΤΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΕΊΝΑΙ ΑΠΟ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ «ΚΥΠΡΟΣ
9000 ΧΡΟΝΩΝ ΈΡΓΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΛΗΛΑΤΟΥΝΤΑΙ» -
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ - ΑΘΗΝΑ 1988
5. ΓΙΑ ΤΗΝ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΗ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΕΙΧΑ ΤΗΝ
ΠΟΛΥΤΙΜΗ ΒΟΗΘΕΙΑ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΑΘ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, ΕΊΝΑΙ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΤΩΡΑ ΕΡΓΑΖΕΤΑΙ ΣΤΑ ΓΡΑΦΕΙΑ ΤΗΣ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗΣ

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΑΨΙΝΘΙΩΤΙΣΣΑΣ

Το μοναστήρι αυτό και η εκκλησία του είναι κτισμένα στις νότιες πλαγιές της οροσειράς της Κερύνειας κοντά στο χωριό Συγχαρί, βρίσκονται τώρα στο κατεχόμενο τμήμα της Κύπρου (Φώτο:1) Χρονολογείται στα τέλη του 11ου αιώνα με αρχές του 12ου αιώνα.

Είναι μια επιβλητική βυζαντινή εκκλησία κτισμένη από λίθους που υπήρχαν στην περιοχή. Οι πόρτες είναι όλες ξύλινες ταμπλαδωτές. Απ' ότι φαίνεται στην φώτο 2 στο ανατολικό τμήμα που είναι φυσικά το ιερό υπάρχουν πέντε παράθυρα, τα τρία που βρίσκονται επάνω στο ιερό είναι τριανταεπτάλοβα και τ' άλλα δύο που είναι το ένα δεξιά και τ' άλλο αριστερά του ιερού είναι δεκαενιάλοβα. Επίσης δέκα τριανταεξάλοβα παράθυρα περικυκλώνουν τον τρούλο. Αξίζει να σημειώσουμε ότι στην βόρεια πλευρά υπάρχει ένα ημικυκλικό κλίτος το οποίο ενώνεται φυσικά μετά με τους υπόλοιπους τοίχους της εκκλησίας. Εδώ θα βρούμε δύο πόρτες μια σε κάθε μεριά και από πάνω ένα ημικυκλικό τριαντάλοβο παράθυρο για καλύτερο φωτισμό στο εσωτερικό της εκκλησίας. Η στέγη της εκκλησίας είναι φτιαγμένη από κεραμίδι.

Το μοναστήρι αυτό εγκαταλείφθηκε τον 18ο αιώνα (βλέπε φώτο 3) και από τότε ερειπώθηκε. Αργότερα όμως με την οικονομική και πολύ πολύτιμη βοήθεια του Α.Γ.Λεβέντη έδωσε την δυνατότητα στο Τμήμα Αρχαιοτήτων ν' αρχίσει επισκευές στην μοναδική εξαγωνική εκκλησία του μοναστηριού το 1963. Έτσι οι καμάρες του νάρθηκα ξανακτίστηκαν και ο τρούλος ανακατασκευάστηκε. Μεταγενέστερες προσθήκες αφαιρέθηκαν αποκαλύπτοντας τοιχογραφίες του 12ου αιώνα που συντηρήθηκαν και στερεώθηκαν. Μερικά κελιά της δυτικής πτέρυγας του μοναστηριού ξανακτίστηκαν και οι εργασίες αποκατάστασης της Βυζαντινής Τράπεζας άρχισαν το 1966. Το τεταρτοσφαίριο της αψίδας, η ημικυλινδρική καμάρα του ανατολικού κλίτους και τα δύο ακραία ανατολικά σταυροθόλια ανακατασκευάστηκαν. Δυστυχώς όμως όλη αυτή η προσπάθεια για ανακατασκευή δεν κράτησε για πολύ.

Με την βάρβαρη είσοδο του εισβολέα το 1974 η Βυζαντινή Τράπεζα της Μονής με σπάνιες τοιχογραφίες του 12ου αιώνα

μετατράπηκε σε στάβλο. Οι τοιχογραφίες του Ελωμένου και της Αποκαθήλωσης αφαιρέθηκαν αφού τεμαχίστηκαν. Φωτογραφίες τους κυκλοφορούν στην Ευρώπη, ανάμεσα σε πιθανούς αγοραστές. Η τύχη των άλλων τοιχογραφιών είναι άγνωστες.

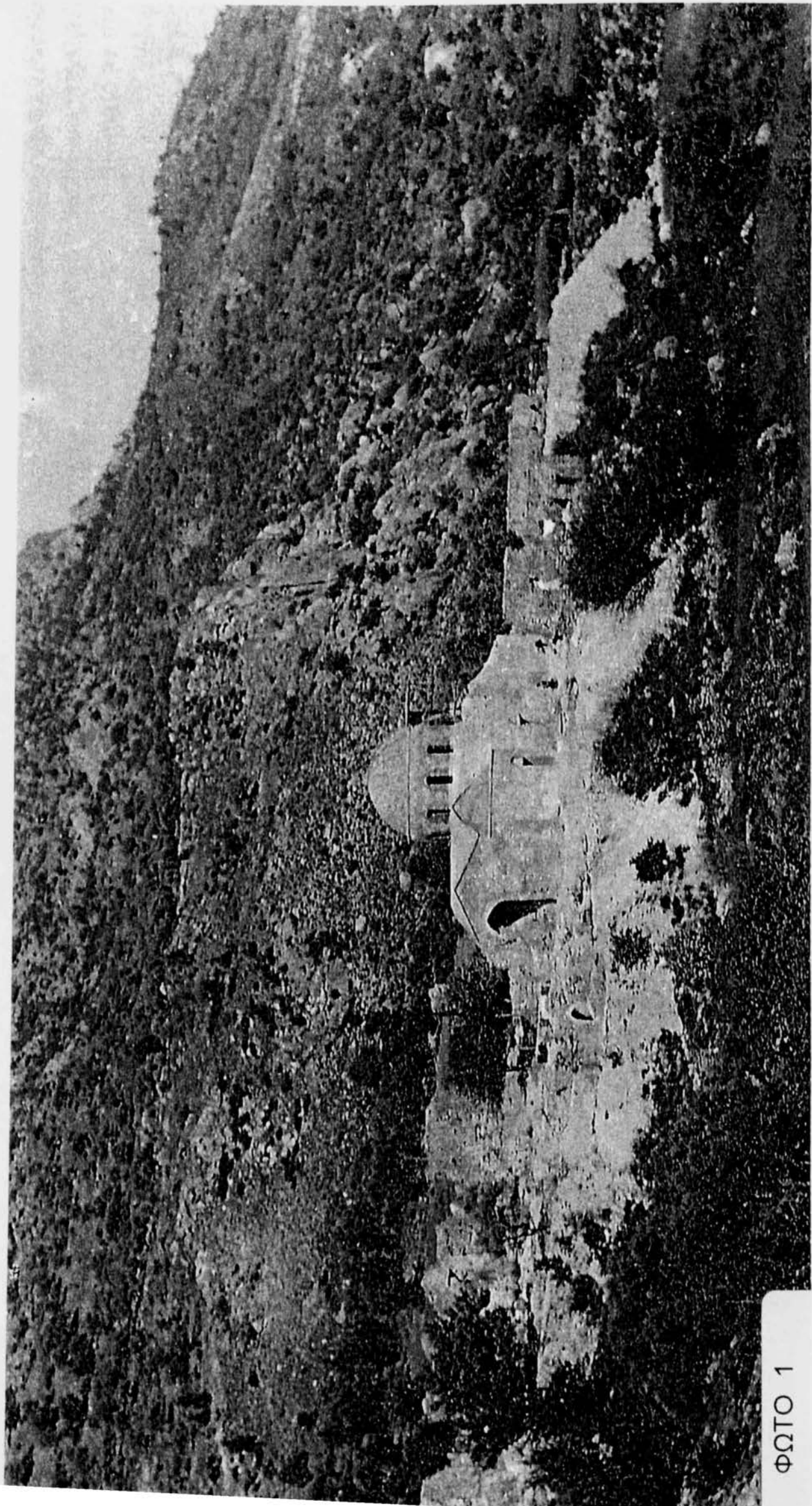
ΕΠΙΘΥΜΩΝ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ - ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ

ΣΤΟ ΚΑΡΥΝΑ ΑΓ. ΛΕΩΝΤΗ ΚΑΙ ΣΤΟ ΚΑΡΥΝΑ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ
ΣΤΗ ΚΥΠΡΟΝ-ΒΑΣΙΛΥ ΚΑΡΥΝΑΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ
ΑΓ. ΛΕΩΝΤΗ (NO. 26-27)

ΣΤΟ ΚΑΡΥΝΑΝΟ ΓΑΛΟ ΚΑΡΥΝΑΝΟ ΚΑΡΥΝΑΝΟ ΚΑΡΥΝΑΝΟ
ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΚΑΙ Η ΚΑΡΥΝΑΝΟ ΚΑΡΥΝΑΝΟ ΚΑΡΥΝΑΝΟ
ΣΤΟ ΚΑΡΥΝΑΝΟ ΚΑΡΥΝΑΝΟ

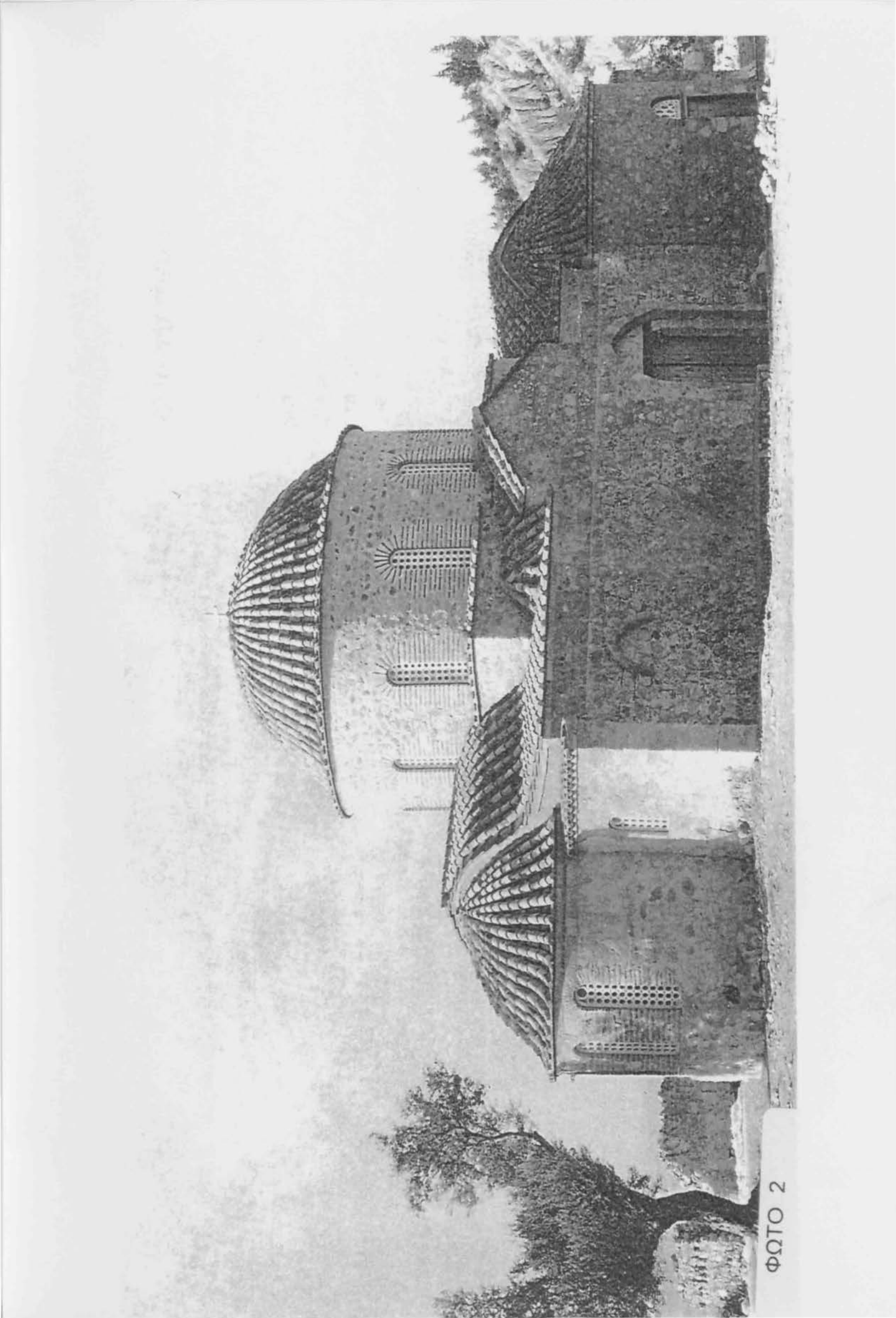
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. «ΚΥΠΡΟΣ 9000 ΧΡΟΝΩΝ ΈΡΓΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΛΗΛΑΤΟΥΝΤΑΙ» - ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ - ΑΘΗΝΑ 1988(σελ.82-83)
2. «ΤΟ ΙΔΡΥΜΑ Α.Γ. ΛΕΒΕΝΤΗ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ»-ΒΑΣΟΥ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗ-ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ Α.Γ.ΛΕΒΕΝΤΗ.(σελ.26-27)
- 3 ΤΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΕΊΝΑΙ ΑΠΟ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ «ΤΟ ΙΔΡΥΜΑ Α.Γ.ΛΕΒΕΝΤΗ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ» - ΤΟΥ ΒΑΣΟΥ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗ

ΦΩΤΟ 1

ΦΩΤΟ 2

ΦΩΤΟ 3

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΙΦΩΝΗΤΗ

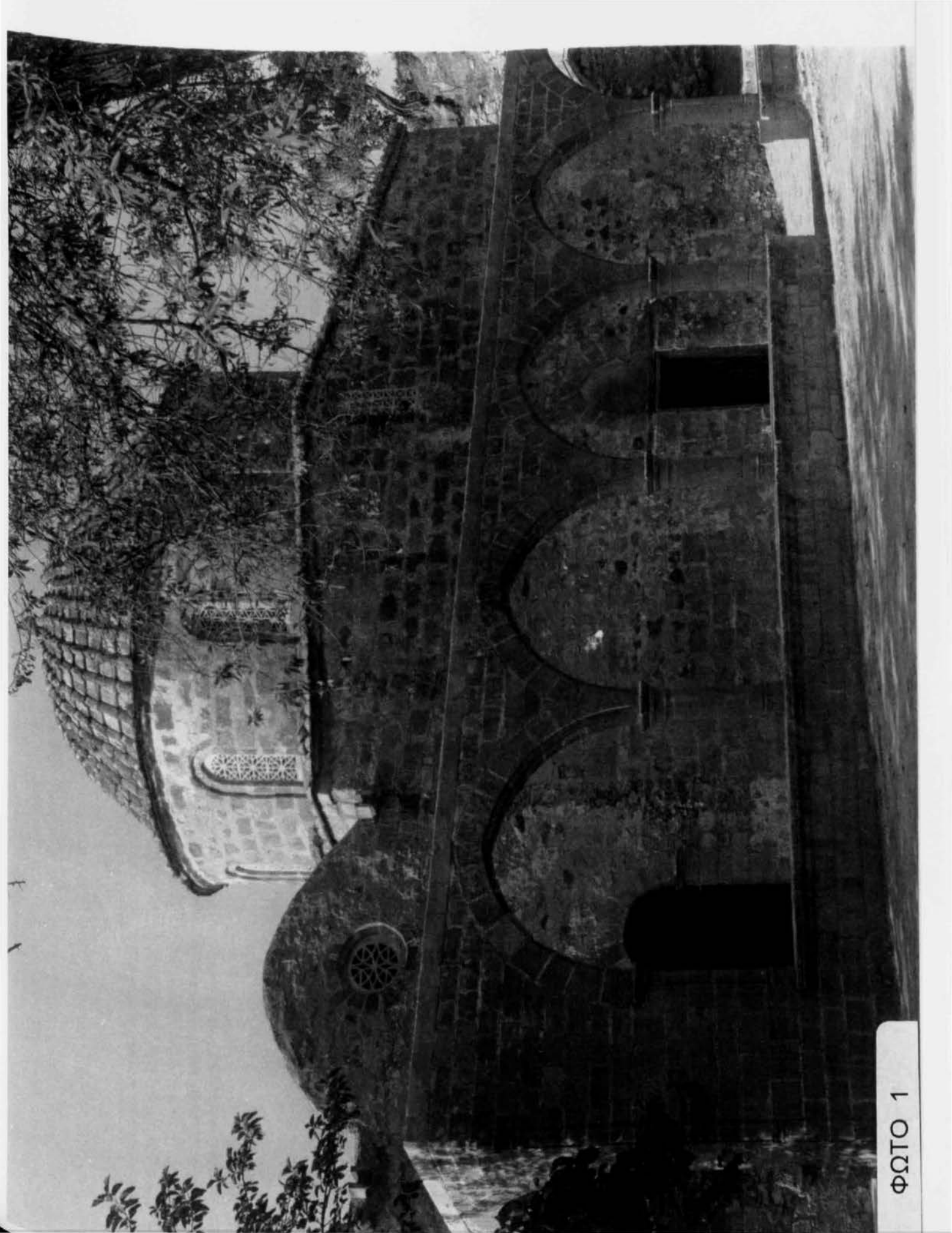
Η εκκλησία του Αντιφωνητή είναι το καθολικό βυζαντινού μοναστηριού. Βρίσκεται στην πλαγιά του Πενταδάκτυλου ανάμεσα στα χωριά Άγιος Αμβρόσιος και Καλογραία και είναι αφιερωμένη στον Αρχάγγελο Μιχαήλ.

Κτίστηκε τον 12ον αιώνα και είναι το μοναδικό παράδειγμα οκταγωνικού τύπου στην Κύπρο, αν βέβαια εξαιρέσουμε την ερειπωμένη εκκλησία του κάστρου του Αγίου Ιλαρίωνα. Ξεχωριστό στοιχείο του οκταγωνικού τύπου είναι ο τρούλος που έχει μεγάλη διάμετρο και καλύπτει μεγάλο μέρος της στέγης του ναού. Την φράγκικη περίοδο προστέθηκε στην εκκλησία νάρθηκας και εξωτερική στοά. Αξιοσημείωτες είναι και οι τοιχογραφίες της εκκλησίας. Ανήκαν σε δύο περιόδους του 12ου και του 15ου αιώνα. Από τις βυζαντινές τοιχογραφίες του 12ου αιώνα ξεχώριζαν η βάφτιση του Χριστού στον κυρίως ναό και οι δύο αρχάγγελοι στην αψίδα του ιερού. Στις τοιχογραφίες του 15ου αιώνα συνδυάζονταν τα βυζαντινά με τα ιταλικά στοιχεία. Ξεχωριστή θέση στην σειρά αυτή κατέχουν η "Τελευταία Κρίση" και το "Δέντρο του Ιεσσαί". Φυσικά οι φθορές στις αξιόλογες αυτές τοιχογραφίες από τους βανδάλους του 20ου αιώνα είναι ανεπανόρθωτες. Μεγάλα τμήματα των τοιχογραφιών αφαιρέθηκαν από τους κατακτητές ενώ άλλα καταστράφηκαν. Όπως ανέφεραν ξένοι επισκέπτες, οι βανδαλισμοί έγιναν το 1979. Πέντε μόνο χρόνια μετά από την εισβολή του Τούρκου κατακτητή στο νησί μας. Μόνο οι τοιχογραφίες του τρούλου δεν πειράχτηκαν και αυτό έγινε γιατί ο τρούλος είναι πολύ ψηλά. Από το εικονοστάσι, το οποίο επίσης οι κατακτητές κατέστρεψαν, έκλεψαν τις εικόνες και τις πούλησαν.

Από τις φωτογραφίες που ακολουθούν μπορούμε να δούμε το εικονοστάσι του Αντιφωνητή πριν από την καταστροφή και φυσικά ύστερα από την καταστροφή όπως βέβαια φαίνονται και ορισμένες λεπτομέρειες του εικονοστασίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ «ΔΕΝ ΞΕΧΝΩ» - Α. ΑΒΡΑΑΜ (εκδότης) - ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1996 (σελ. 34-35)
2. Η ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΗ ΓΗ ΜΑΣ» - ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ - ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1991
3. «ΚΥΠΡΟΣ 9000 ΧΡΟΝΩΝ ΈΡΓΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΛΗΛΑΤΟΥΝΤΑΙ» - ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ - ΑΘΗΝΑ 1998 (σελ. 102-103)
4. «FLAGELLUM DEI - THE DISTRUCTION OF THE CULTURAL HERITAGE IN THE TURKISH OCCUPIED PART OF CYPRUS» - NICOSIA 1993
6. ΤΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΕΊΝΑΙ ΑΠΟ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ «ΚΥΠΡΟΣ 9000 ΧΡΟΝΩΝ ΈΡΓΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΛΗΛΑΤΟΥΝΤΑΙ» - ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ - ΑΘΗΝΑ 1988

ΦΩΤΟ 1

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΓΙΟΥ ΙΑΚΩΒΟΥ

Στην είσοδο του χωριού και στο σημείο διασταύρωσης των δρόμων Καρπασίας - Λευκωσίας - Αμμοχώστου - Καντάρας βρίσκεται ο πολύ μικρός αλλά κίωραίος ναός του Αγίου Ιακώβου. Είναι βυζαντινού ρυθμού τρουλωτός και σταυροειδής με φράγκικες επιδράσεις και αυτό βέβαια φαίνεται από τις αψίδες οι οποίες καταλήγουν σε οξυκόρυφα τόξα. Πάνω από κάθε πόρτα έχει ένα υπέρθυρο (=ημικυκλικός φεγγίτης πάνω από την πόρτα). Επίσης έχει εννιά παράθυρα, τα έξη είναι δεκατετράλοβα και βρίσκονται στον τρούλο και τα άλλα τρία είναι πεντάλοβα και βρίσκονται ένα στο βόρειο τμήμα, ένα στο νότιο και το τρίτο στο δυτικό. Τέλος ο ναός έχει δύο πόρτες ξύλινες και η μια είναι στην δυτική πλευρά ενώ η δεύτερη στα νότια. Φαίνεται πως κτίστηκε τον 14ον αιώνα με πελεκητές πέτρες. Το εσωτερικό του ήτα καλυμμένο με ασβέστη και υπήρχαν εντοιχισμένα γυάλινα πιάτα.

Λέγεται πως η βασίλισσα της Ρουμανίας έκτισε παρόμοιο ναό στην αυλή της στην Μαύρη θάλασσα για να χρησιμοποιείται ως ιδιωτική εκκλησία.

Το 1945 το Τμήμα Αρχαιοτήτων αφαίρεσε όλες τις προσθήκες, που κατά καιρούς έγιναν και τον αποκατέστησε στην αρχική του μορφή. Στο δάπεδο, που ανασκάφτηκε, βρέθηκαν πολλοί ανθρωπίνιοι σκελετοί διαφόρων ηλικιών.

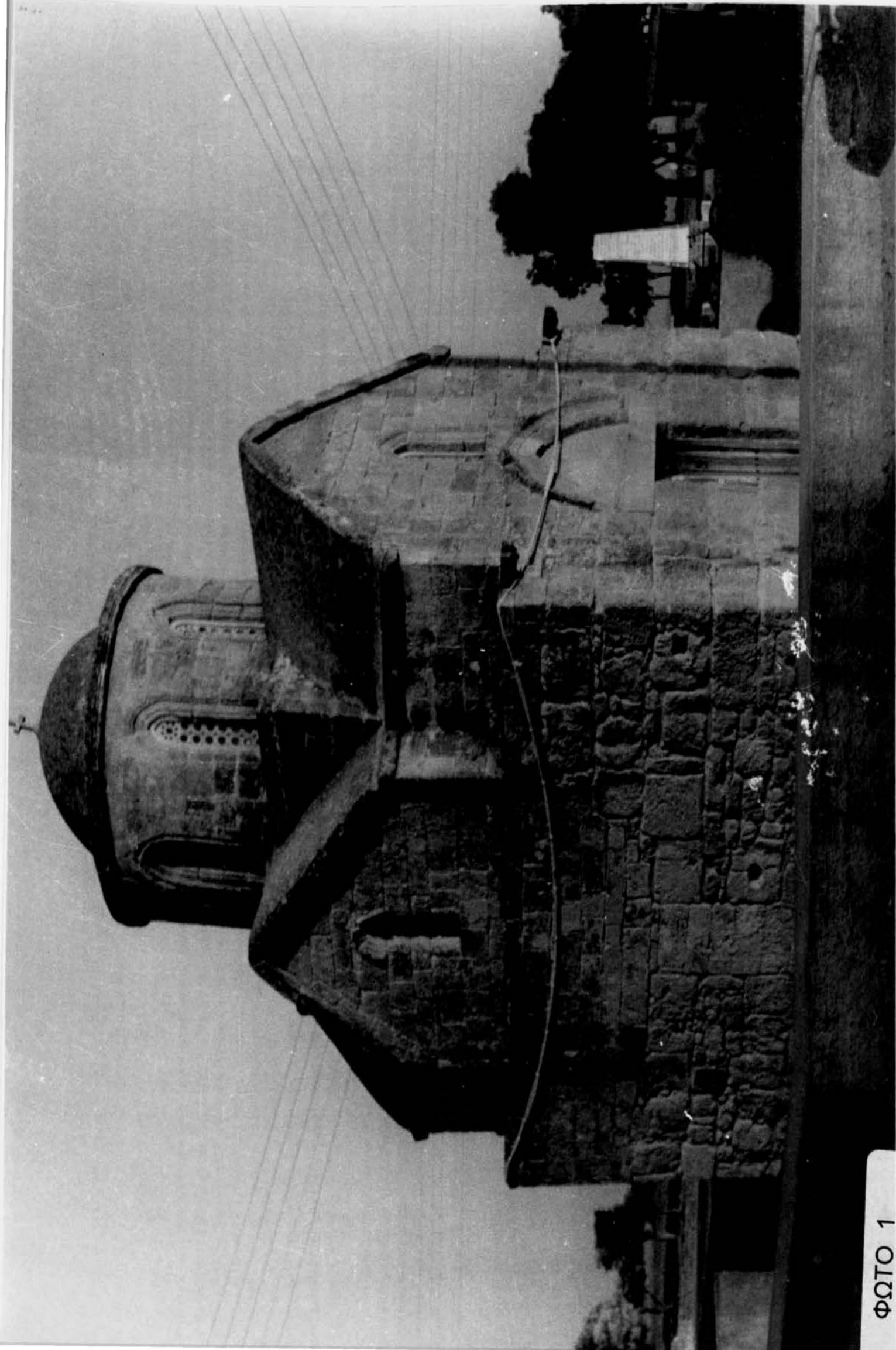
Ο Sir G.Hill στο βιβλίο του "A History of Cyprus" λέει : "Ένα από τα ωραιότερα ναιδρια του φραγκοβυζαντινού ρυθμού είναι ο κομψός μικρός ναός του Αγίου Ιακώβου ....."

Βέβαια μετά την τουρκική εισβολή ο ναός καταστράφηκε αφού ο Αττίλας τον λεηλάτησε και του έκλεψε και τις εικόνες.

Τόσο ο ναός του Αγίου Ιακώβου όσο και ο ναός της Παναγίας που είναι ο δεύτερος ναός του Τρικώμου αποτελούσαν στολίδια του χωριού και συμβόλιζαν την μακρόχρονη θρησκευτική και πολιτιστική μας παράδοση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. «ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ» - ΑΒΡΑΑΜΙΔΗΣ ΑΒΡΑΑΜ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1989.
2. ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ « ΔΕΝ ΞΕΧΝΩ» - ΕΚΔΟΤΗΣ: Α.ΑΒΡΑΑΜ - ΛΕΥΚΩΣΙΑ(σελ.171-174)
3. «ΚΥΠΡΟΣ 9000 ΧΡΟΝΩΝ ΈΡΓΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΛΗΛΑΤΟΥΝΤΑΙ» - ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ - ΑΘΗΝΑ 1988(σελ 74-75)
4. «ΤΡΙΚΩΜΟ» - ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΤΡΙΚΩΜΙΤΩΝ - ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1990
- 5.ΤΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΕΊΝΑΙ ΜΙΑ ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΠΟΥ ΒΡΙΣΚΕΤΑΙ ΣΤΗΝ ΛΕΥΚΩΣΙΑ

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ

Ο δεύτερος ναός του Τρικώμου είναι ο ναός της Παναγίας που κτίστηκε τον 12ον αιώνα. Είναι βυζαντινού ρυθμού σταυροειδής με τρούλο. Η εκκλησία έχει δύο ιερά γιατί λειτουργούσαν στο ένα ο φράγκικος ιερέας και στο άλλο ο ορθόδοξος. Τον επισκέπτη εντυπωσιάζουν οι τοιχογραφίες που έχουν διασωθεί, η Πλατυτέρα που δέεται σε τοιχογραφία στην αψίδα, ο Παντοκράτορας στον θόλο και φορητές εικόνες του 14ου και 15ου αιώνα. Στην εκκλησία σώζεται επίσης πέτρινη κολυμβήθρα. Το 1804 όταν έγιναν επιδιορθώσεις, οι πιο πολλές τοιχογραφίες θαυμάσιας βυζαντινής τέχνης καλύφθηκαν με ασβέστες "για να είναι πιο φωτεινή η εκκλησία", όπως δικαιολογήθηκαν οι επίτροποι. Όταν πιο ύστερα ανακηρύχτηκε ο ναός βυζαντινό μνημείο, το Τμήμα Αρχαιοτήτων φρόντισε να αποκαλυφθούν οι τοιχογραφίες, αλλά, δυστυχώς η ζημιά που έγινε ήταν πολύ μεγάλη.

Το 1895 και το 1943 διαρήχτηκε η εκκλησία και κλάπηκαν εικόνες ανυπολόγιστης αξίας.

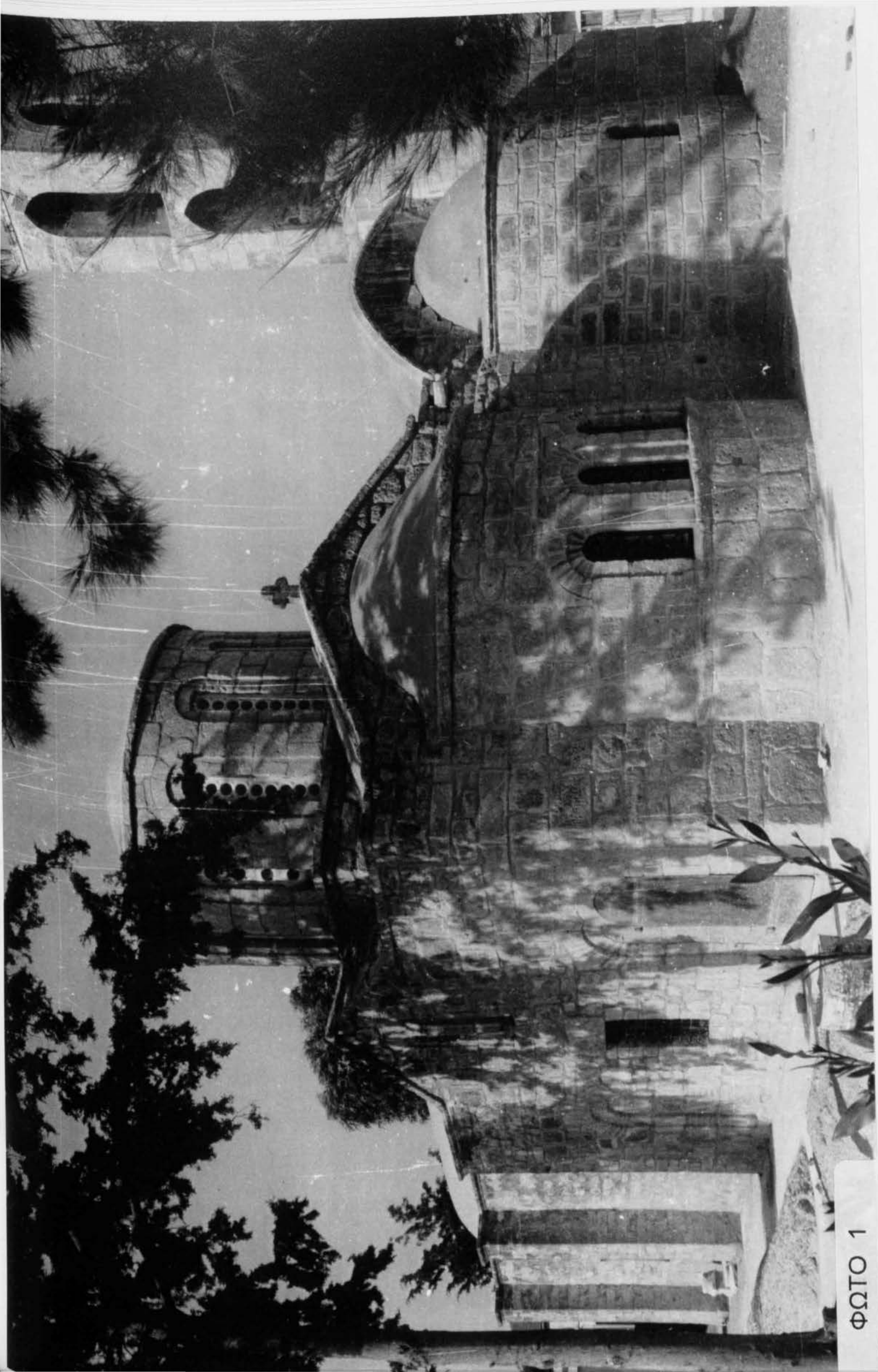
Ο G. Jeffery στο βιβλίο του "A Description of the Historic Monuments of Cyprus" γράφει : "Η πιο σπουδαία εκκλησία του χωριού Τρίκωμο και που συγκεντρώνει μεγάλο ενδιαφέρον με πολλές λεπτομέρειες βυζαντινής τέχνης είναι ο ναός της Παναγίας.

Η εκκλησία έχει εννιά εννιάλοβα παράθυρα στον τρούλο, τρία στο ανατολικό τμήμα στο ένα ιερό και ένα στο ανατολικό και πάλι τμήμα του άλλου ιερού. Στην νότια πλευρά έχει δύο ξύλινες ταμπλαδωτές πόρτες και ένα παράθυρο για καλύτερο φωτισμό του ναού. Περισσότερα στοιχεία δεν μπορούμε να έχουμε γιατί οι φωτογραφίες που υπάρχουν δείχνουν μόνο την νοτιοανατολική πλευρά του ναού.

Και σ' αυτή την εκκλησία όπως και σ' όλες τις κατεχόμενες ο Τούρκος κατακτητής βοήθησε στην καταστροφή της. Σ' αυτό τον ναό οι τοιχογραφίες λεηλατήθηκαν και κλάπηκαν και εδώ οι εικόνες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1.«ΚΥΠΡΟΣ: Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ»
- ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1996
2. «ΤΡΙΚΩΜΟ» - ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΤΡΙΚΩΜΙΤΩΝ - ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1990
- 3.ΤΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΕΊΝΑΙ ΑΠΟ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ «ΔΕΝ ΞΕΧΝΩ
ΚΑΙ ΑΓΩΝΙΖΟΜΑΙ» - ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΛΕΜΕΣΟΥ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1990

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΓΙΟΥ ΣΥΝΕΣΙΟΥ

Η εκκλησία του Αγίου Συνεσίου βρίσκεται στο Ριζοκάρπασο στο μέσο του χωριού. Είναι ένα μεγάλο κατάλευκο οικοδόμημα. Το ανατολικό του ήμισυ είναι βυζαντινού ρυθμού, είναι το πιο παλιό μέρος της εκκλησίας και χρονολογείται από τον 10ον αιώνα. Το μισό της δυτικής μεριάς από την νότια είσοδο και ο οκταγωνικός εξωτερικός θόλος προστέθηκαν αργότερα. Όπως λέει μια εσωτερική επιγραφή στο εσωτερικό του οκταγωνικού θόλου, η επέκταση του ναού έγινε κοντά στον 19ον αιώνα.

Ο ναός του Αγίου Συνεσίου που υπάρχει τώρα είναι τρίκλιτος με δύο ημικυκλικές αφίδες, η τρίτη αφίδα καταστράφηκε όταν ανεγέρθη το κωδωνοστάσιο της εκκλησίας. Το κεντρικό κλίτος είναι πιο ψηλό και πιο μεγάλο από τα υπόλοιπα. Το πλάτος του είναι 3,5 μέτρα ενώ από τα πλάγια έχει πλάτος ίσα με 2,0 μέτρα. Ο κυρίως ναός εσωτερικά έχει μήκος 18,5 μέτρα και πλάτος 9,0 μέτρα. Την στέγη του ναού στεφανώνουν δύο τρούλοι, στρογγυλοί και εσωτερικά κυκλικοί, ενώ εξωτερικά είναι οκταγωνικοί με ένα μικρό στενό παράθυρο σε κάθε πλευρά του.

Ο ναός έχει τέσσερις πόρτες. Η μια είναι από το καμπαναριό και ακόμα μια από την δυτική και την νότια πλευρά. Η κύρια είσοδος είναι από τον νότο. Για καλύτερο φωτισμό έχει επτά μεγάλα παράθυρα από τα οποία τα τρία βρίσκονται στον νότιο τοίχο, τα δύο στο βόρειο, ένα στην δυτική πλευρά και ένα στην κεντρική αφίδα. Στον ναό υπάρχουν και τέσσερα μικρότερα κυκλικά παράθυρα τα οποία βρίσκονται στο στρογγυλό και τον οκταγωνικό θόλο και ένα μικρό και στενό παράθυρο υπάρχει και στην βόρεια αφίδα.

Το καμπαναριό βρίσκεται στην θέση της νότιας αφίδας. Είναι τετράγωνο κατασκευασμένο από λίθους. Έχει ακόμα ένα μικρό τρούλο στον οποίον στην κορυφή υπάρχει ένας μικρός σταυρός.

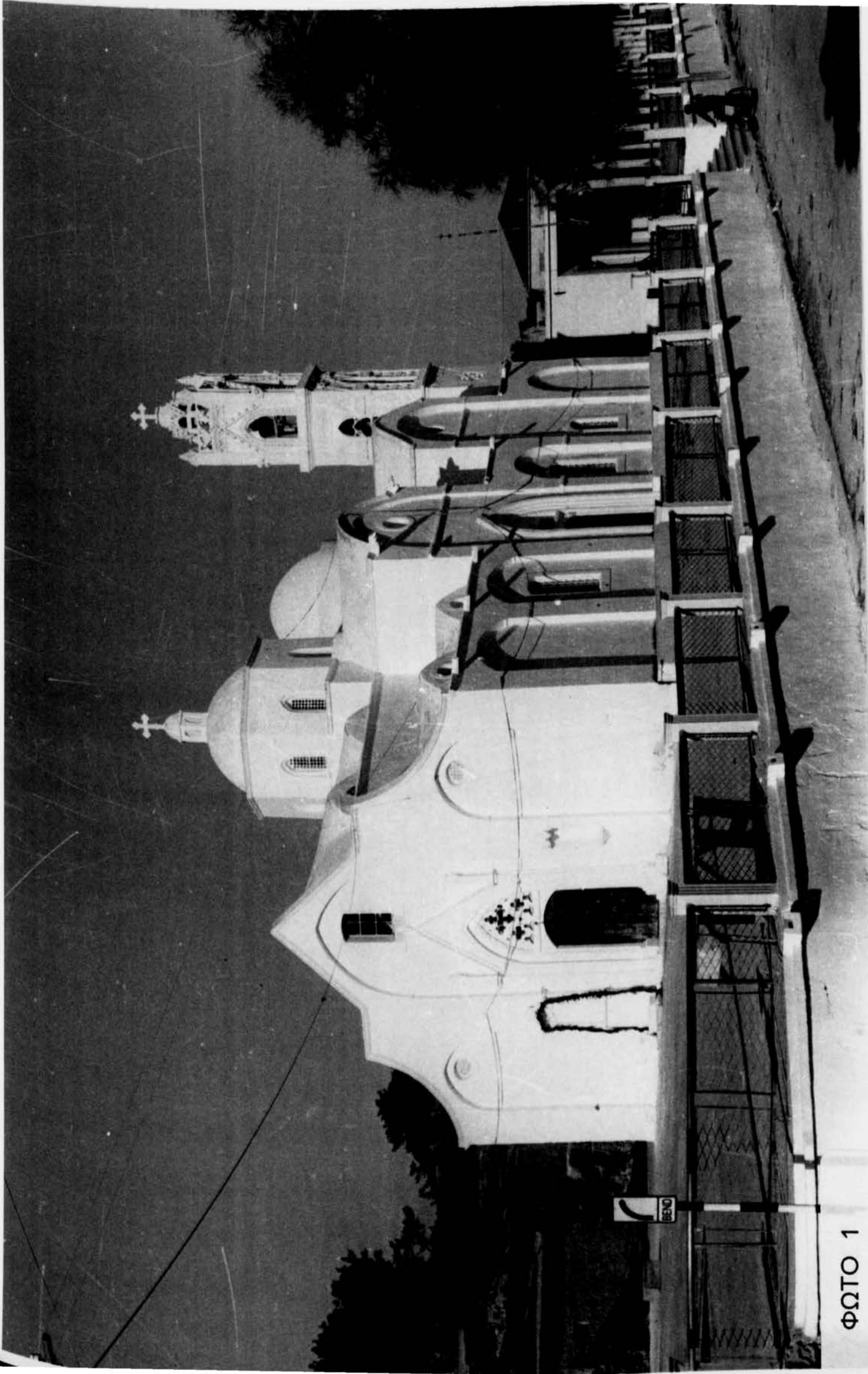
Στο εσωτερικό του ναού υπάρχει το ξυλόγλυπτο εικονοστάσι το οποίο κατασκευάστηκε το 1918.

Ο Άγιος Συνέσιος γιορτάζεται την 26η Μαΐου και πριν την Τουρκική εισβολή στο Ριζοκάρπασο γινόταν μεγάλη γιορτή με πανηγύρια κλπ.

Ο εισβολέας χρησιμοποιεί από το 1974 μέχρι και σήμερα την εκκλησία του Αγίου Συνεσίου σαν τζαμί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. «ΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΙ ΤΟΥ ΡΙΖΟΚΑΡΠΑΣΟΥ» - ΧΡ.ΤΑΟΥΣΙΑΝΗ - ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1983
2. «ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΑΣ ΧΩΜΑΤΑ»-εκδοση ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΥΠΡΟΥ-ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1993(σελ.156-160)
- 3.«CYPRUS A GUIDE TO ITS TOWN AND VILLAGE» - RUPERT GUNNIS - ENGLAND 1956
4. ΤΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΕΊΝΑΙ ΑΠΟ ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΚΥΠΡΟΥ -1987 (ΦΩΤΟ 1) ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΟ ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΣΤΗ ΛΕΥΚΩΣΙΑ (ΦΩΤΟ 2)

ΦΩΤΟ 1

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΑΣ

Ο δεύτερος ενοριακός ναός του Ριζοκαρπάσου είναι ο ναός της Αγίας Τριάδας και βρίσκεται προς το δρόμο του Αγίου Φίλωνα.

Η εκκλησία αυτή είναι κτισμένη στην θέση της μικρής αρχαίας εκκλησίας του Αγίου Παντελεήμονα. Όπως γράφει μια επιγραφή που είναι χαραγμένη στον νότιο τοίχο δυτικά της μεσημβρινής εισόδου, σε ύψος δύο περίπου μέτρων από το έδαφος, είναι κτίσμα του 1730.

Ο ναός είναι λευκός με στέγη από κεραμίδια και είναι μονόκλιτος. Εσωτερικά ο κυρίως ναός έχει μήκος 16,5 μέτρα και πλάτος 7,5 μέτρα. Έχει πέντε πόρτες, τρεις στο νότιο τοίχο από τις οποίες η μια βρίσκεται επί το καμπαναριό και ακόμα μια στην δυτική και την βόρεια πλευρά του τοίχου. Η κύρια είσοδος είναι από τον Νότο. Υπάρχουν ακόμα πέντε παράθυρα μεγάλα. Τα δύο είναι στον βόρειο τοίχο, ένα στον δυτικό τοίχο, ένα στο νότιο τοίχο και ένα στην αψίδα. Στην αψίδα υπάρχουν ακόμα τρία μικρά παράθυρα. Ο ναός έχει άλλα δέκα μικρά παράθυρα για καλύτερο φωτισμό. Ο θόλος του ναού διακοσμείται με έγχρωμους πίνακες σταυροειδούς οι οποίοι είναι εντοιχισμένοι.

Στον νότιο τοίχο, στα πλάγια του Ιερού βρίσκεται το καμπαναριό το οποίο είναι λευκό και τετράγωνο. Από μια επιγραφή φαίνεται ότι κατασκευάστηκε το 1867.

Μέσα στην εκκλησία υπάρχει τέμπλο το οποίο το μισό είναι μαρμάρινο ενώ το υπόλοιπο είναι από λίθο. Το μαρμάρινο είναι η μπροστινή πλευρά του τέμπλου και αντικατέστησε το παλαιό ξύλινο το οποίο με τον καιρό καταστράφηκε.

Το δάπεδο είναι ψηφιδωτό του 5ου και 6ου αιώνα.

Εξωτερικά του ναού, στην νοτιοδυτική γωνιά βρίσκεται ένα λίθινο λιοντάρι και προφανώς μεταφέρθηκε από τα ερείπια της Καρπασίας.

Παλιά αξίζει να σημειώσουμε ότι στον περίβολο της εκκλησίας της Αγίας Τριάδας έθαβαν τους νεκρούς. Βέβαια αυτό γινόταν σχεδόν σε όλους τους ναούς. Μετά όμως την δημιουργία του σημερινού κοιμητηρίου σταμάτησε η ταφή των νεκρών στον περίβολο.

Ο αλλόθρησκος Τούρκος κατακτητής δεν άφησε τον ναό της Αγίας Τριάδας όπως τον άφησαν οι πιστοί το 1974. Δυστυχώς σήμερα αυτή η ωραία εκκλησία που όποιος Χριστιανός την έβλεπε του προκαλούσε δέος και ρίγη σήμερα την χρησιμοποιούν οι Τούρκοι σαν μάντρα για αιγοπρόβατα. Από την σημερινή του χρησιμοποίηση είναι ολοφάνερο ότι τίποτα δεν θα είναι στην θέση του και βέβαια το εσωτερικό της εκκλησίας αλλά και το εξωτερικό δεν θα έχει καμία σχέση με την περιγραφή που δώσαμε πριν.

Από την εκκλησία της Αγίας Τριάδας δυστυχώς δεν υπάρχει φωτογραφικό υλικό πουθενά, ούτε στο βιβλίο απ' όπου πάρθηκε η βιβλιογραφία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. « ΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΙ ΤΟΥ ΡΙΖΟΚΑΡΠΑΣΟΥ» ΧΡ. ΤΑΟΥΣΙΑΝΗ -
ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1983

2.»ΚΥΠΡΟΣ 9000 ΧΡΟΝΩΝ ΈΡΓΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΛΗΛΑΤΟΥΝΤΑΙ»(σελ.84-85)

ΚΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ
ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΜΕ ΤΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΙ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. « ΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΙ ΤΟΥ ΡΙΖΟΚΑΡΠΑΣΟΥ» ΧΡ. ΤΑΟΥΣΙΑΝΗ -
ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1983

2.»ΚΥΠΡΟΣ 9000 ΧΡΟΝΩΝ ΈΡΓΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΛΗΛΑΤΟΥΝΤΑΙ»(σελ.84-85)

ΚΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ
ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΜΕ ΤΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

**«ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ
ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ ΜΕ ΤΙΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ»**

ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ

Η θρησκευτική παράδοση είναι πολύ ζωντανή στις ελεύθερες περιοχές Αμμοχώστου και όταν λέμε ελεύθερες περιοχές εννοούμε τα χωριά : Παραλίμνι, Σωτήρα, Δερύνεια, Φρέναρος, Αυγόρου, Πρωταρά, Αγία Νάπα κ.λ.π. Οι κάτοικοι είναι πιστοί στην Ορθόδοξη Χριστιανική Θρησκεία, όπως την βρήκαν από τους προγόνους τους. Οι εκκλησίες στα χωριά αυτά κάθε Κυριακή, ακόμα και σήμερα, συγκεντρώνει αρκετούς πιστούς που θεωρού καθήκον τους το τακτικό εκκλησιασμό και την εκτέλεση των άλλων θρησκευτικών τους καθηκόντων. Ο Άγιος Γεώργιος και ο Άγιος Δημήτριος είναι οι πολιούχοι Άγιοι του Παραλιμνίου, ο Αρχάγγελος Μιχαήλ είναι ο πολιούχος Άγιος του Φρενάρου, οι Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη είναι οι προστάτες της Δερύνειας και η εκκλησία Του Σωτήρος είναι ο τόπος συγκεντρώσεως των πιστών της Σωτήρας.

Στο Παραλίμνι λίγα μέτρα πιο κάτω από την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, σε μια νησίδα που περιβάλλεται από τρεις δρόμους βρίσκεται μια αρχαία βυζαντινή εκκλησία αφιερωμένη στην Αγία Άννα. Σήμερα το εκκλησάκι αυτό ανήκει στο Τμήμα Αρχαιοτήτων. Αρκετά εξωκλήσια βρίσκονται μέσα στην κατοικημένη περιοχή του Παραλιμνίου ή πολύ κοντά σ' αυτή. Στην περιοχή κοντά στο Γυμνάσιο είναι το ξωκλήσι του Αγίου Δημητρίου. Το εκκλησάκι αυτό δεν είναι παλιό. Είναι του 20ου αιώνα αλλά είναι κτισμένο στα ερείπια ενός παλιού ναού. Κοντά στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, στα δυτικά του, βρίσκεται το μικρό εκκλησάκι του Αγίου Κορνηλίου. Στο νοτιοανατολικό άκρο της κοινότητας βρίσκεται ένα πολύ μικρό εκκλησάκι του Αρχαγγέλου Μιχαήλ. Μέσα στην πυκνοκατοικημένη περιοχή του Δήμου βρίσκεται ένα άλλο μικρό εκκλησάκι το οποίο είναι αφιερωμένο στην Αγία Μαρίνα. Όπως και σε άλλες περιπτώσεις και η εκκλησία αυτή ανακαινίστηκε και τώρα φαίνεται σαν να είναι καινούρια.

Αρκετά ξωκλήσια έχει και ο Πρωταράς. Ο Πρωταράς είναι μια τουριστική περιοχή η οποία όμως έχει πολλά ξωκλήσια. Οι εκκλησίες αυτές παρέμειναν μέχρι τώρα ξωκλήσια μια που βρίσκονται έξω, χωρίς σπίτια στο γύρω.

Ένα από αυτά τα ξωκλήσια είναι της Αγίας Τριάδας. Βρίσκεται τρία χιλιόμετρα έξω από το Παραλίμνι. Από το εκκλησάκι αυτό πήρε το όνομα του ο κόλπος και το αλιευτικό καταφύγιο που κατασκευάστηκε εκεί για τους ψαράδες της περιοχής.

Λίγο πριν φτάσουμε στην καρδιά της τουριστικής περιοχής Πρωταρά συναντούμε το ξωκλήσι του Προφήτη Ηλία. Είναι κτισμένο σ' ένα γρανιτένιο λόφο με σχεδόν κάθετες πλευρές.

Πιο κάτω από το εκκλησάκι αυτό, σε απόσταση 300μ. από το δρόμο, βρίσκεται το ξωκλήσι της Παναγιώτισσας. Είναι μια εκκλησία αφιερωμένη στην Παναγία.

Κοντά στο ακρωτήριο Κάβο Γκρέκο, σε μικρή απόσταση από την θάλασσα βρίσκεται ένα γραφικό ξωκλήσι αφιερωμένο στους Άγιους Αναργύρους Κοσμά και Δαμιανό.

Οι κύριες εκκλησίες πολιούχων Αγίων και οι άλλες δεκαέξι εκκλησίες και ξωκλήσια που βρίσκονται στην περιοχή του Πρωταρά και στο χωριό Παραλίμνι, δείχνουν τη βαθιά πίστη των κατοίκων των περιοχών αυτών.

Βαθιά πίστη όμως έχουν και οι πιστοί του χωριού Σωτήρα. Η Σωτήρα είναι ακριβώς δίπλα από το Παραλίμνι. Εδώ βρίσκουμε πολλούς αρχαίους ναούς, Βυζαντινού ρυθμού, όλοι κάτω από την επίβλεψη του Τμήματος Αρχαιοτήτων. Η πρώτη εκκλησία που θα συναντήσουμε μπαίνοντας στο χωριό είναι η εκκλησία του Σωτήρος. Είναι κτισμένη στα ερείπια Βασιλικής του 4ου αιώνα. Αυτό μαρτυρείτε από τις μονοκόμματες πέτρινες κολόνες και κιονόκρανα που βρίσκονται στο περίβολο του και από μωσαϊκά που βρέθηκαν σε τάφους στον περίβολο της εκκλησίας. Ο ναός είναι μονόκλιτος με τρούλο του 16ου αιώνα. Υπέρθυρο στην νότια θύρα χρησιμοποιήθηκε σαρκοφάγος του 16ου αιώνα στην οποία διασώζεται η επιτάφια επιγραφή.

Μέσα στο χωριό και κοντά στην εκκλησία του χωριού βρίσκεται και το εκκλησάκι του Αγίου Μάμα. Υπολογίζεται ότι κτίστηκε τον 16ον αιώνα, είναι γοτθικού ρυθμού, μονόκλιτος με τρούλο.

Σε μια πολύ όμορφη πανοραμική τοποθεσία ανάμεσα στο δάσος, στο πιο ψηλό σημείο του χωριού, μπορεί κάποιος να βρει το εκκλησάκι του Αγίου Αντωνίου. Το εκκλησάκι αυτό κτίστηκε το 1200μ.Χ.

Τέλος στην δυτική πλευρά έξω από το χωριό, στην περιοχή "Χορτατζιη" υπάρχουν συγκεντρωμένα τρία ξωκλήσια : (α) του Αγίου Γεωργίου το οποίο κτίστηκε τον 12ον αιώνα, και είναι του τύπου εγγεγραμμένου σταυροειδούς με τρούλο. Έχει νάρθηκα που χρησιμοποιείτο για τους κατηχούμενους Χριστιανούς και θεωρείται ένας από τους πιο ωραίους ναούς που βρίσκονται στο νησί μας. (β) Της Παναγίας Χορτακιών, η οποία είναι κτίσμα του 12ου αιώνα και είναι βυζαντινού ρυθμού, μονόκλιτος με τρούλο. Η εκκλησία αυτή επισκευάστηκε επί Φραγκοκρατίας και χρησιμοποιήθηκε και σαν καθολικό μονής που διαλύθηκε επί Τουρκοκρατίας. (γ) Το εκκλησάκι του Αγίου Θεοδώρου Στρατηλάτη. Είναι και αυτό στην ίδια τοποθεσία, βυζαντινού ρυθμού του 12ου αιώνα. Είναι δικίονος, ναός μοναδικός του τύπου αυτού. Είναι ερειπωμένος και σώζεται μόνο ο νάρθηκας του. Προγραμματίζεται να γίνει η αναστήλωση του ναού αυτού από την κοινότητα.

Ένα άλλο χωριό της περιοχής Αμμοχώστου που φημίζεται για τα εξωκλήσια του είναι το Φρέναρος. Το ένα εκκλησάκι είναι αφιερωμένο στον Αρχάγγελο Μιχαήλ. Βρίσκεται στο κέντρο του χωριού, ακριβώς δίπλα από την νέα - μεγάλη εκκλησία του χωριού. Έξω από το χωριό στην βόρεια πλευρά βρίσκεται το βυζαντινό εκκλησάκι του Αγίου Ανδρόνικου και λίγα μέτρα πιο κάτω είναι το ξωκλήσι της Αγίας Μαρίας.

Σε κάθε χωριό της ελεύθερης περιοχής Αμμοχώστου μπορεί κάποιος να βρει πολλά εκκλησάκια. Άλλα κτισμένα γύρω στο 10ο με 12ο αιώνα και άλλα πιο νέα όπως αυτά του 20ου αιώνα, και τα νέα όμως έχουν τη γραφικότητα, τη λιτότητα και το ρυθμό που απαιτά μια εκκλησία. Αν και δεκάδες τα εξωκλήσια εντούτοις πάντα υπάρχει αναμμένο ένα κερι και βέβαια αναμμένο είναι και το καντήλι μπροστά στην εικόνα του Αγίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. «ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ» «ΚΥΠΡΟΣ» - ΑΒΡΑΑΜΙΔΗΣ ΑΒΡΑΑΜ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1989
2. «Η ΠΟΛΗ ΠΑΡΑΛΙΜΝΙ» - ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΠΑΡΑΛΙΜΝΙΟΥ - ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 1994
3. ΑΦΗΓΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΝ Α.ΠΑΠΑΝΤΩΝΗ ΤΕΩΣ ΕΠΙΤΡΟΠΟ ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤΟ ΠΑΡΑΛΙΜΝΙ

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΓΙΟΥ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ

Στην βορειανατολική μεριά του χωριού Φρέναρος το οποίο είναι και αυτό ένα χωριό της Ελεύθερης Επαρχίας Αμμοχώστου βρίσκεται ένα μικρό, λιτό, βυζαντινό εκκλησάκι με ψηλό τρούλλο αφιερωμένο στον Αγ. Ανδρόνικο (βλέπε φώτο 1-4 + σχέδια 1-5). Όπως προανέφερα η εκκλησία είναι βυζαντινή και ο τύπος της είναι εγγεγραμμένος σταυροειδής με τρούλο. Είναι βέβαια επηρεασμένο από το γοτθικό ρυθμό και αυτό φαίνεται από τα δύο πετρόκτιστα που είναι βέβαια ενιαία με το όλο κτίσμα και η χρήση τους ήταν να τοποθετούνται απάνω γλάστρες με λουλούδια. Το πόσο βέβαια επηρεασμένο είναι από τη Φραγκοκρατία φαίνεται και από το οξυκόρυφο τόξο ενώ αν ήταν γνήσιο βυζαντινό θα ήταν καμπύλο το τόξο. Από τα λεγόμενα του ιερέα ο ναός αυτός πρέπει να κτίστηκε γύρω στα τέλη του 12ου αιώνα όπως άλλωστε και οι περισσότερες εκκλησίες που βρίσκονται σ' αυτή την επαρχία.

Η εκκλησία είναι πετρόκτιστη με πέτρες που υπήρχαν στην γύρω περιοχή και ιδιαίτερη σημασία πρέπει να δώσουμε στο γεγονός ότι δεξιά και αριστερά του τοίχου σε όλες τις πλευρές υπάρχουν και από μια μεγάλη πέτρα (βλέπε φώτο 5). Ο λόγος που τοποθετήθηκαν αυτές οι πέτρες είναι ανεξήγητος. Επίσης μπροστά στην δυτική πλευρά αριστερά και δεξιά του κάτω μέρους του τοίχου υπάρχουν πέτρες τοποθετημένες η μια δίπλα στην άλλη οι οποίες κλίνουν προς τα μέσα αφήνοντας μια μικρή είσοδο και αυτό φανερώνει ότι υπήρχε μια μικρή αυλή προαύλιο το οποίο δυστυχώς καταστράφηκε από το χρόνο και έμεινε αδιόρθωτο. Το εκκλησάκι έχει μια είσοδο μόνο στην δυτική πλευρά, είναι μια ξύλινη χωριάτικη καρφωτή πόρτα, δίφυλλη και ακριβώς στο πάνω μέρος της υπάρχει ένα ημικυκλικό δεκάλοβο παράθυρο. Άλλα τέσσερα τετραλοβα παράθυρα υπάρχουν στον τρούλο, ένα τρίλοβο έχει δυτική πλευρά, ένα ακόμα τετράλοβο στην νότια πλευρά και τέλος άλλα τρία τετράλοβα παράθυρα βρίσκονται στο ιερό. Συνολικά υπάρχουν δέκα μικρά παράθυρα για καλύτερο φωτισμό. Μεγάλο κανονικό παράθυρο δεν υπάρχει.

Το πρώτο πράγμα που θα δει ένας πιστός μόλις κοιτάξει την είσοδο

είναι οι δύο άγγελοι που υπάρχουν δεξιά και αριστερά στο πάνω μέρος της εισόδου φτιαγμένοι από ασβέστη(βλέπε φώτο 6). Από τα λεγόμενα του ιερέα αυτό δεν είναι κανένα φτιακτό διακοσμητικό στοιχείο που έγινε από τον άνθρωπο. Οι δύο αυτοί άγγελοι δημιουργήθηκαν από τον τρόπο που τοποθετήθηκαν εκεί οι πέτρες μόλις προτοκτίστηκε η εκκλησία. Το ανθρώπινο μάτι το ανακάλυψε αφού τελείωσε το οικοδόμημα και μάλιστα είπαν τότε πως ήταν ένα θαύμα. Η μόνη παρέμβαση του ανθρώπου είναι ότι το «πογιάτισε» κατά κάποιο τρόπο για να είναι πολύ πιο αντιληπτό στους πιστούς. Τέλος δεξιά και αριστερά πλάγια και μάλιστα της εισόδου υπάρχουν και δύο πολύ μικρά πετρόκτιστα εικονοστάσια στα οποία τοποθετούμαι ένα μικρό εικόνισμα και ένα καντήλι όταν γίνεται η θεία Λειτουργία, αλλά έχει και διακοσμητικούς λόγους.

Σαν βυζαντινό οικοδόμημα δεν υπάρχει ούτε εδώ καμπαναριό και το κάλεσμα των πιστών γινόταν με σήμαντρο ή ακόμα ειδοποιώντας ένας πιστός τον άλλο, με το λέγειν δηλαδή. Εσωτερικά δεν υπάρχει τίποτα παρά μόνο ένα ξύλινο εικονοστάσι και η Αγία Τράπεζα. Το δάπεδο είναι και αυτό φτιαγμένο από λίθους όπως βέβαια και ολόκληρο το εξωκλήσι.

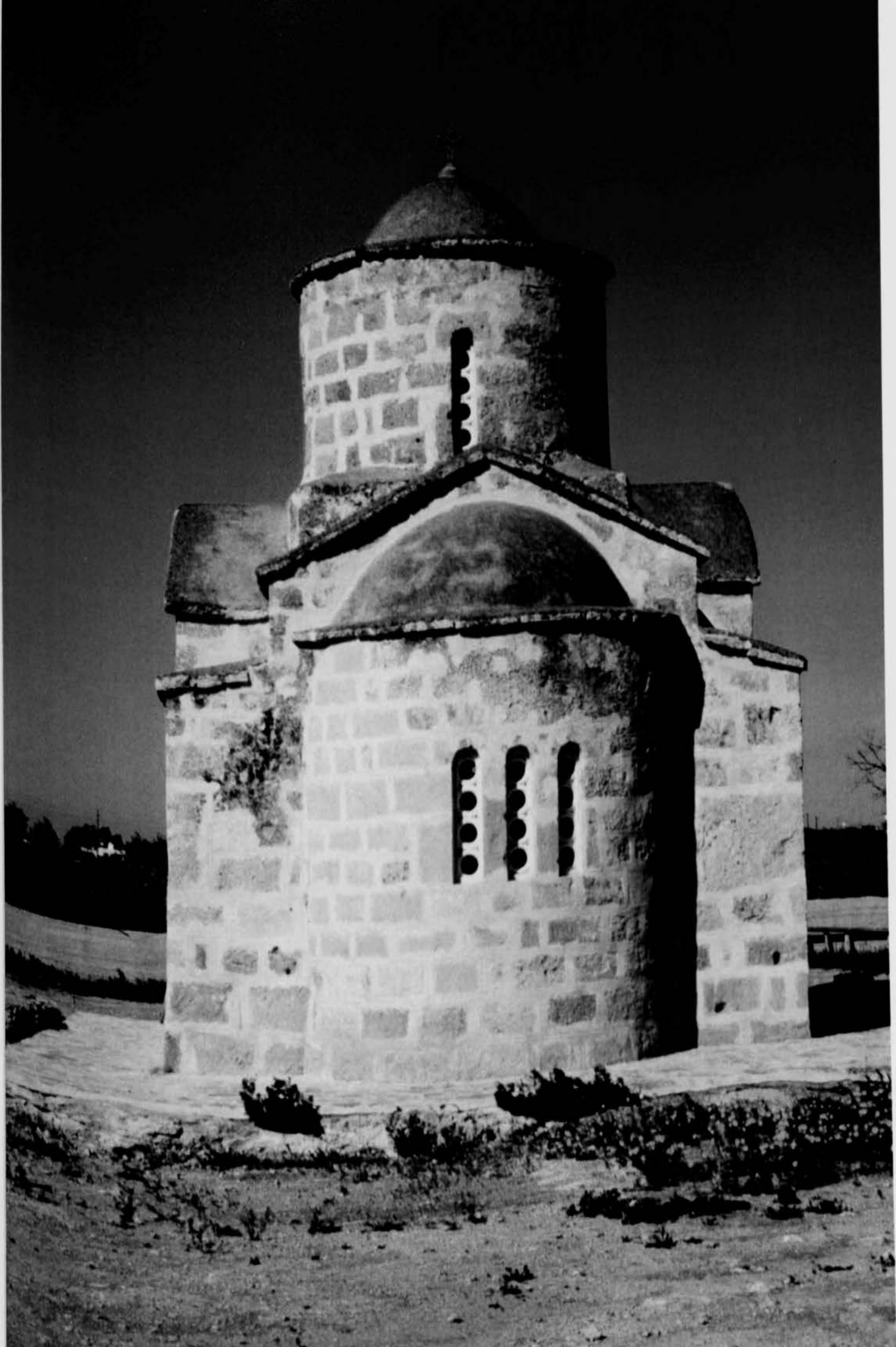
Τώρα εδώ λειτουργία γίνεται μόνο την ημέρα της γιορτής του Αγίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

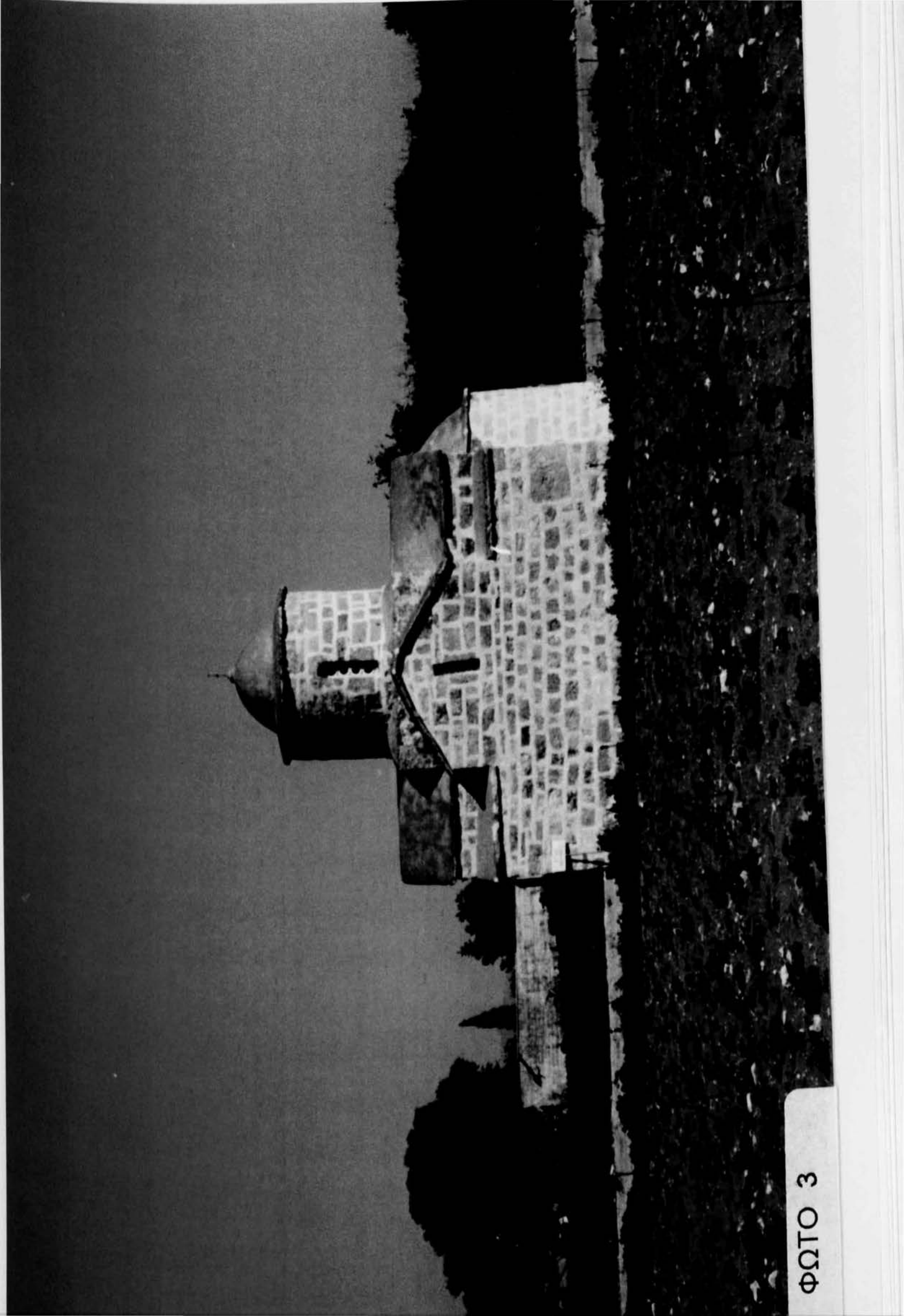
Δυστυχώς η εκκλησία του Αγίου Ανδρονίκου δεν έχει καθ' ολου βιβλιογραφία. Τα στοιχεία όλα μου τα έδωσε προφορικά σε μια αφήγηση του ο ιερέας του χωριού. Επίσης ορισμένες πληροφορίες πήρα και από τους γέροντες του χωριού Φρέναρος.

Το τοπογραφικό σχέδιο το πήρα από το Συμβούλιο Βελτιώσεως Φρενάρου.

ΦΟΤΟ

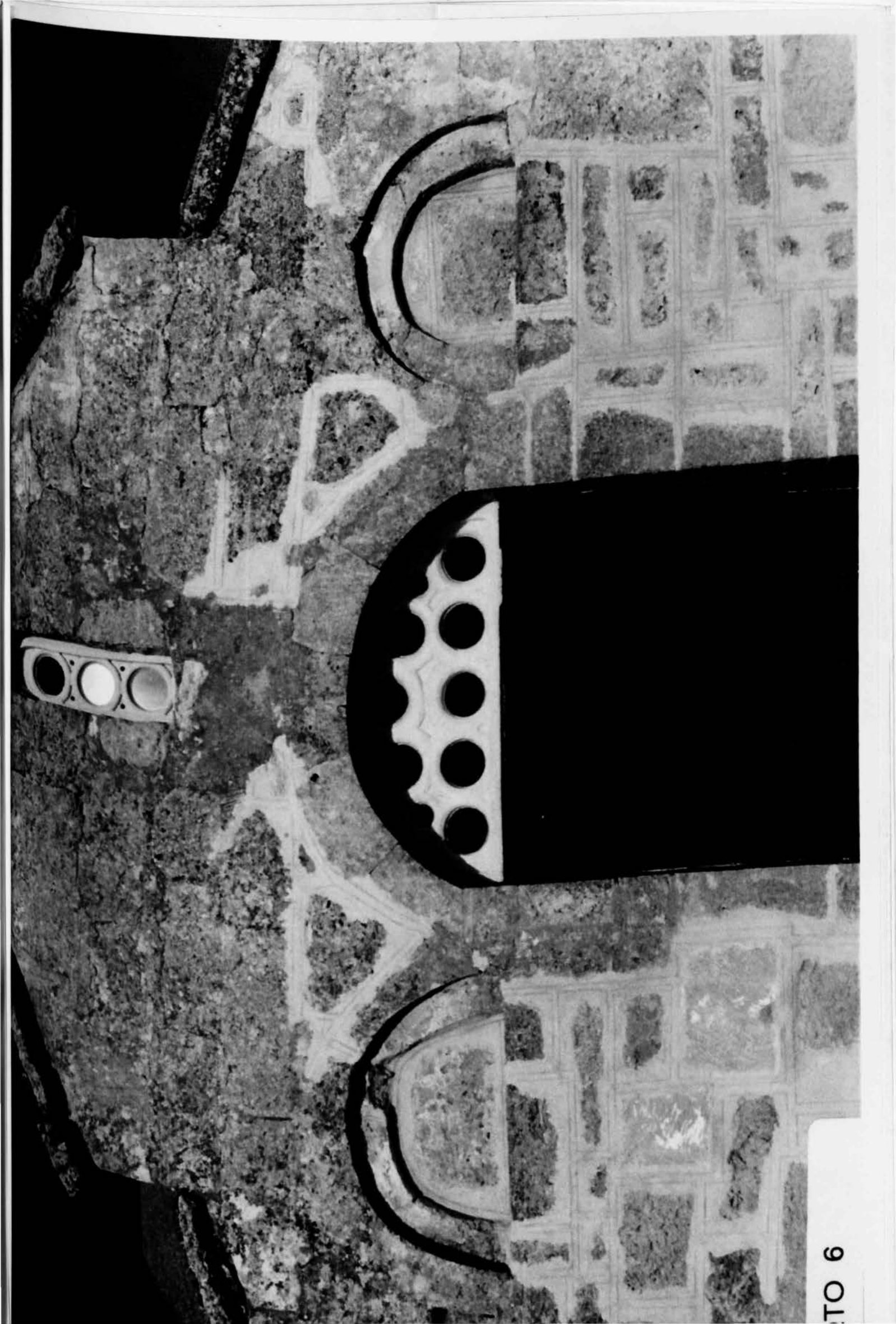

ΦΩΤΟ 3

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΤΩΝ ΧΟΡΤΑΚΙΩΝ

Στην περιοχή "Χορτάτζη" στην δυτική πλευρά έξω από το χωριό, υπάρχουν συγκεντρωμένα τρία ξωκλήσια : του Αγίου Γεωργίου, της Παναγίας και του Αγίου Θεοδώρου. Στο τοπογραφικό με αρ.1 μπορούμε να δούμε πόσο κοντά βρίσκονται τα τρία ξωκλήσια. Επίσης το τοπογραφικό αυτό δέχεται τα σχέδια που έκανε η Πολεοδομία σε συνεργασία με το Συμβούλιο Βελτιώσεως Σωτήρας τα οποία και εγκρίθηκαν για να γίνει μελλοντικά ανάπλαση του χώρου. Τα σχέδια έχουν σαν σκοπό τη δημιουργία πεζόδρομων οι οποίοι θα ενώνουν τα τρία ξωκλήσια.

Η Παναγία των Χορτακιών είναι μια από τις τρεις βυζαντινές εκκλησίες που σώζονται στην περιοχή (βλέπε αρχ.σχέδια 6-10 και φώτο 1-4) κτίστηκε στα τέλη του 12ου αιώνα αλλά επισκευάσθηκε στην διάρκεια της φραγκοκρατίας γι' αυτό και έχει οξυκόρυφα τόξα. Αργότερα ξαναεπισκεβάστηκε πολλές φορές.

Το ιερό είναι πολυγωνικό πολύ μικρό χωρίς κύρια χαρακτηριστικά. Στα αριστερά της Αγίας Τράπεζας βρίσκεται η Πρόθεση, η οποία και αυτή είναι πετρόκτιστη όπως και το υπόλοιπο οικοδόμημα και είναι με το υπόλοιπο κτίσμα. Κάθε εκκλησία άλλωστε έχει έστω από μία πρόθεση για να τοποθετούν επάνω το δισκοπότηρο, μία εικόνα ή ακόμα και ένα καντήλι. (βλέπε φώτο 5)

Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και μέχρι το 1870 η εκκλησία ήταν καθολικής μονής, την οποία είχε στη κατοχή της η Αρχιεπισκοπή. Πριν 50 χρόνια εσώζοντο τα κελιά και άλλα κτίρια των μοναχών.

Η εκκλησία επιδιορθώθηκε από το Τμήμα Αρχαιοτήτων το οποίο έχει υπό την προστασία του.

Τα υλικά κατασκευής της εκκλησίας είναι πέτρες και εσωτερικά το δάπεδο είναι κατασκευασμένο από γκρο μπετόν. Το εκκλησάκι έχει μόνο δύο πόρτες η μια στην δυτική πλευρά η οποία είναι και η κύρια είσοδος. Η πόρτα αυτή είναι ξύλινη ταμπλαδωτή και στο γύρω υπάρχει ένα διακοσμητικό πέτρινο Βεργίο (βλέπε φώτο 6). Η δεύτερη πόρτα είναι στο βόρειο τμήμα και μάλιστα έχει ύψος ίσο με ένα μέτρο. Τα

μοναδικά παράθυρα που έχει είναι έξι. Τα τέσσερα περικυκλώνουν τον τρούλο ένα σε κάθε πλευρά και το πέμπτο και έκτο βρίσκονται στην βόρεια πλευρά και στη νότια.

Καμπαναριό δεν υπάρχει μια που είναι βυζαντινού ρυθμού και το κάλεσμα των πιστών γινότανε παλιά με σήμαντρο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. «ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ» - ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ - ΙΟΥΝΙΟΣ 1997
2. «ΣΩΤΗΡΑ - Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΩΜΟΠΟΛΗ» - Σ.ΚΑΙΚΚΗΣ
3. ΑΦΗΓΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΥΡΙΟ Σ.ΚΑΙΚΚΗ ΚΑΤΟΙΚΟ ΤΟΥ ΧΩΡΙΟΥ ΣΩΤΗΡΑΣ
4. ΤΟ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ (ΒΛΕΠΕ ΣΕΛΙΣ 1) ΕΙΝΑΙ ΑΠΟ ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΒΕΛΤΙΩΣΕΩΣ ΣΩΤΗΡΑΣ

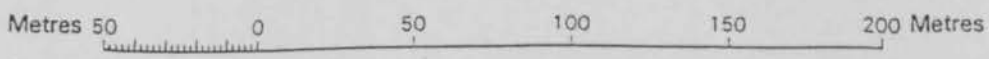
Town or Village Σολίνα

Quarter Plot 659

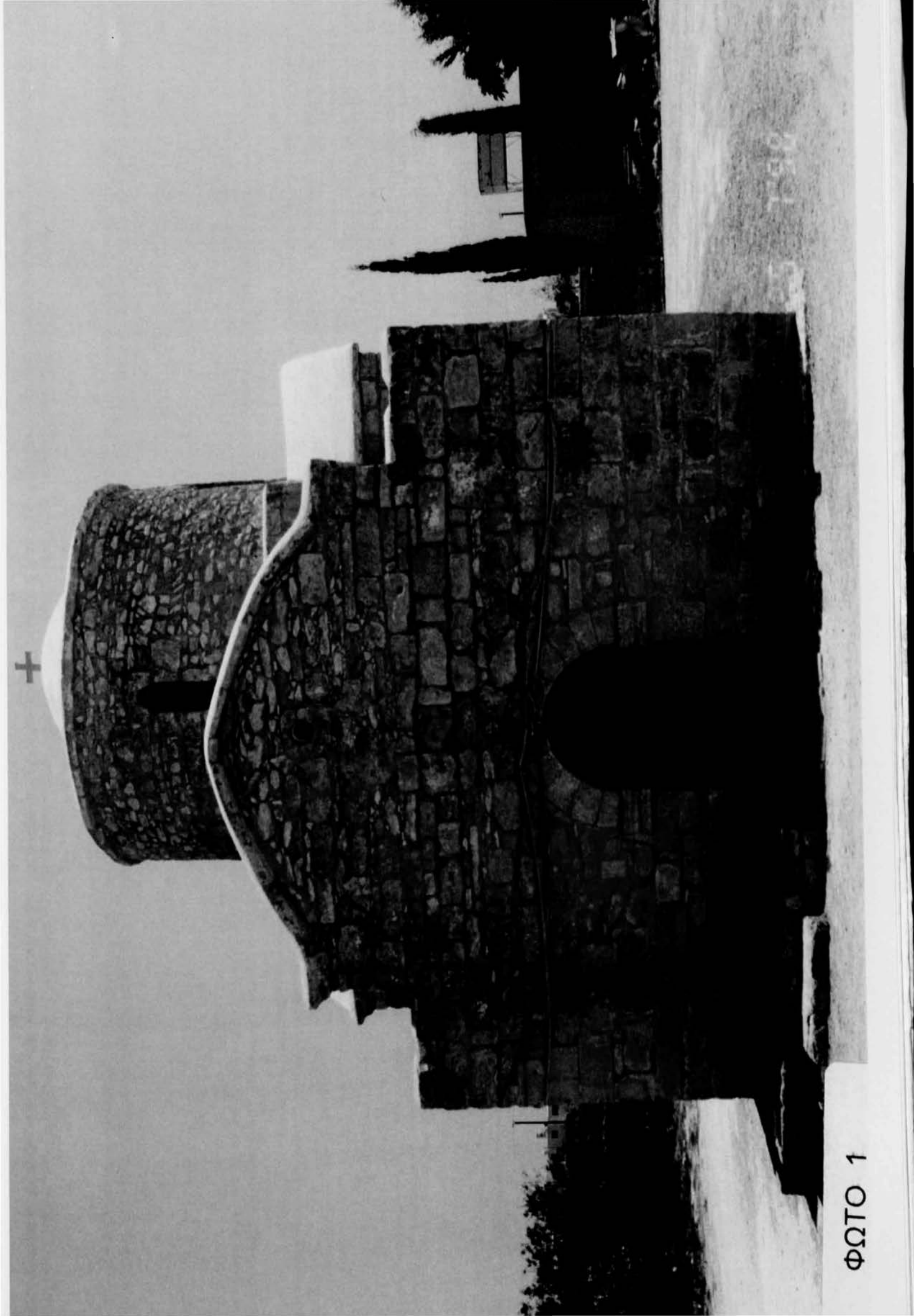
Block _____

Sheet Plan 33/60

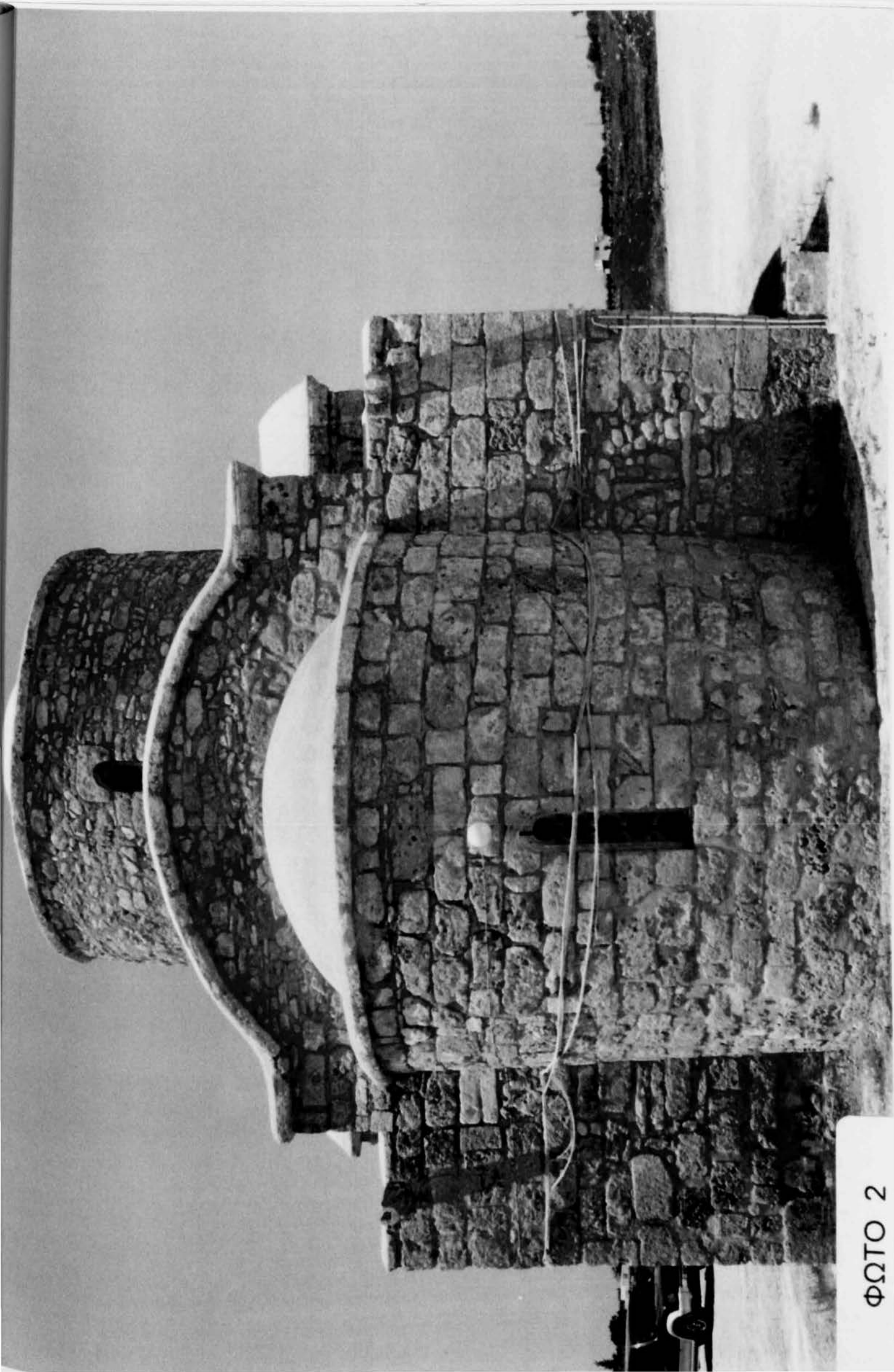
Scale 1:2500

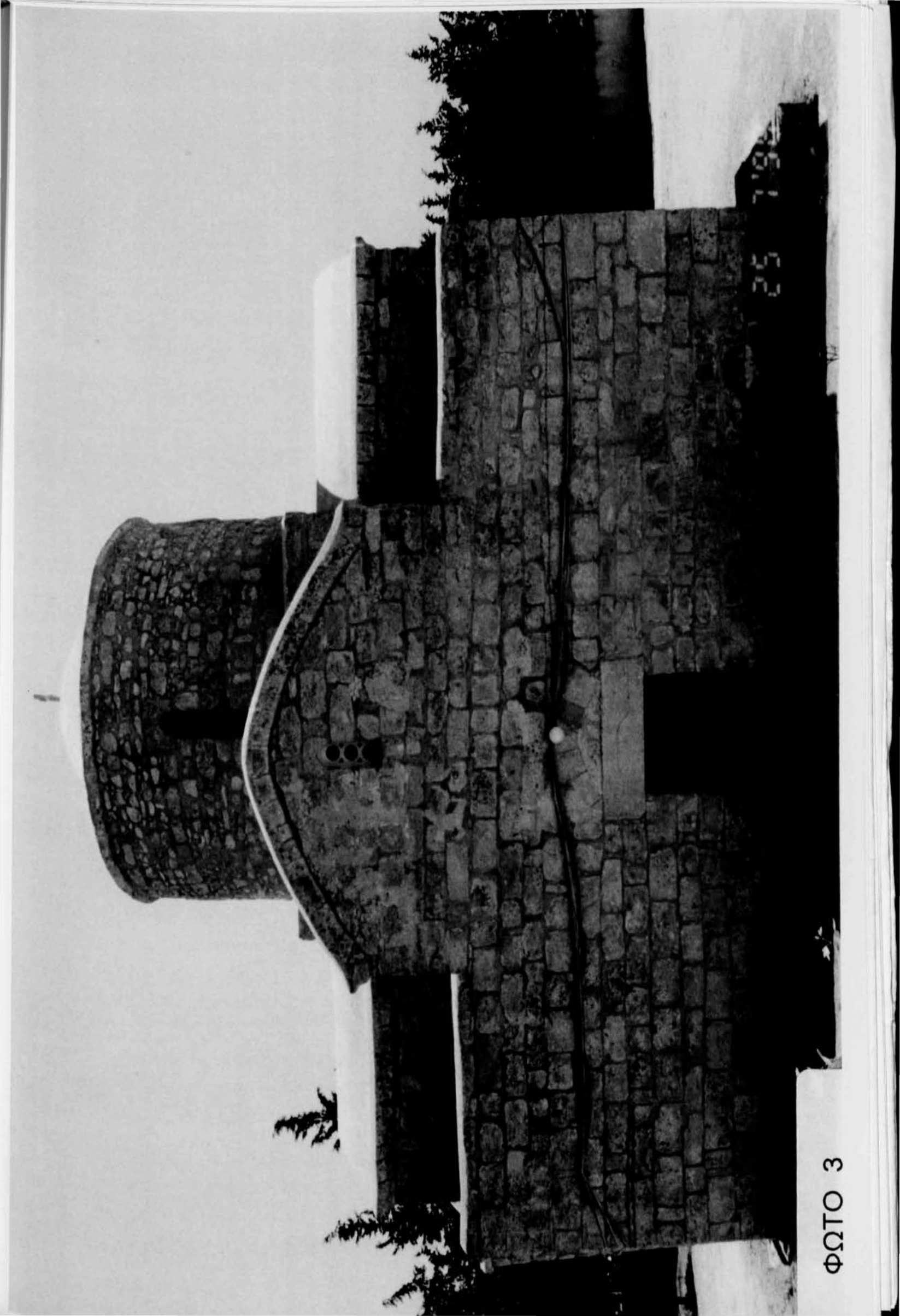
10100

ΦΩΤΟ 1

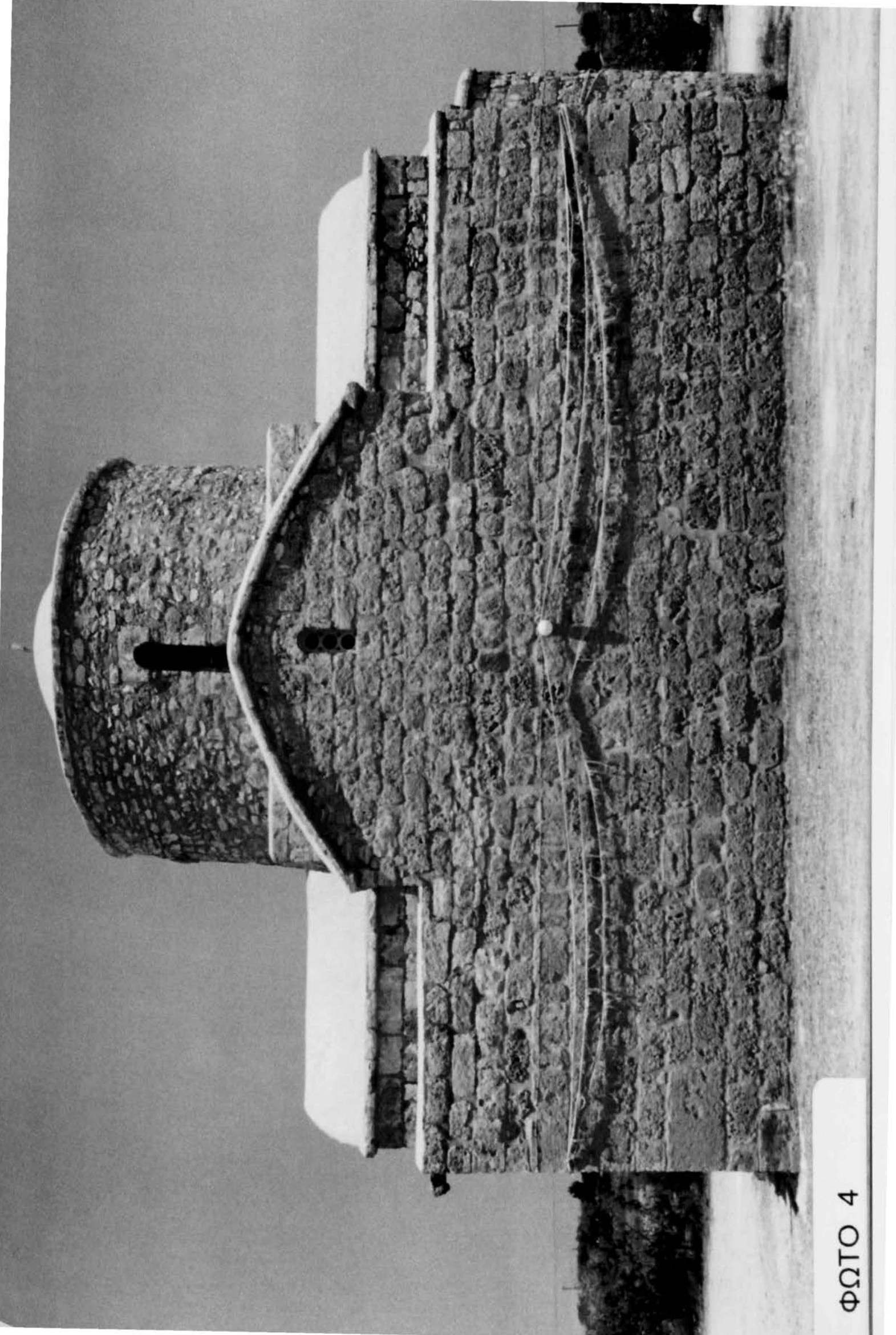
ΦΩΤΟ 2

25 7194

ΦΩΤΟ 3

ΦΩΤΟ 4

ΦΩΤΟ 5

ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΟΡΤΑΚΙΩΝ

Ο ναός ευρίσκεται στην περιοχή Χορτάκια, δύο περίπου χιλιόμετρα δυτικά του χωριού Σωτήρα (βλέπε αρχ.σχέδια.11-15 και φώτο 1-4) Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου Χορτακιών κτίστηκε το 12ο αιώνα και αυτό φαίνεται από τα ημικυκλικά τόξα και τις ημικυκλικές καμάρες, τα αβαθή αψιδώματα στο βόρειο και νότιο τοίχο, η μορφή του αρμοκαλύπτρου σε συνδυασμό με ορισμένα τυπολογικά στοιχεία. Είναι ναός του τύπου εγγεγραμμένου σταυροειδούς με τρούλλους, ένα στον κυρίως ναό και ένα στον νάρθηκα που χρησιμοποιείτο για τους κατηχούμενους χριστιανούς και θεωρείται ένας από τους ωραίους ναούς του τύπου αυτού που διασώθηκαν στην Κύπρο. Είναι επίσης κτισμένη ισόδομα δηλαδή με τετραγωνισμένες πέτρες ομοιόμορφα βαλμένες. Όπως φαίνεται και από τη φωτογραφία (βλέπε αρ.5) έχει και αυτή ένα φράγκικο στοιχείο που είναι το Βεργίο, βρίσκεται εσωτερικά του ναού και σ'αυτή τη περίπτωση προεξέχει.

Το νοτιοανατολικό τμήμα της εκκλησίας είχε καταρρεύσει πριν από το 1931. Εσώζετο όμως ένα μεγάλο τμήμα των τρούλλων που κατέπεσε και αυτό λίγο μετά το 1940. Ο ναός επισκευάστηκε πριν μερικά χρόνια γιατί ήταν σε κακή κατάσταση. Η εκκλησία είναι κτισμένη με αδρά πελεκημένους πυρόλιθους. Ο τρούλλος του κυρίως ναού είχε τέσσερα μικρά παράθυρα και υπάρχουν και δίλοβα μικρά παράθυρα στο βόρειο και νότιο τοίχο και τρίλοβο παράθυρο σαν αψίδα. Η εκκλησία έχει εσωτερικές διαστάσεις 8.10 x 5.30 μ. χωρίς την αψίδα.

Ο νάρθηκας του ναού κτίστηκε αργότερα και είναι και αυτός τη μορφής του εγγεγραμμένου σταυροειδούς με τρούλλο αλλά μικρότερων διαστάσεων από τον κυρίως ναό και η τοιχοδομία του δεν είναι φροντισμένη.

Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου ξεχωρίζει από τις υπόλοιπες εκκλησίες όχι μόνο για τις ωραίες της αναλογίες μα και για το αρμολόγημα των λίθων και τα τυφλά εξωτερικά τόξα που διαγράφουν τη βόρεια και νότια καμάρα του σταυρού.

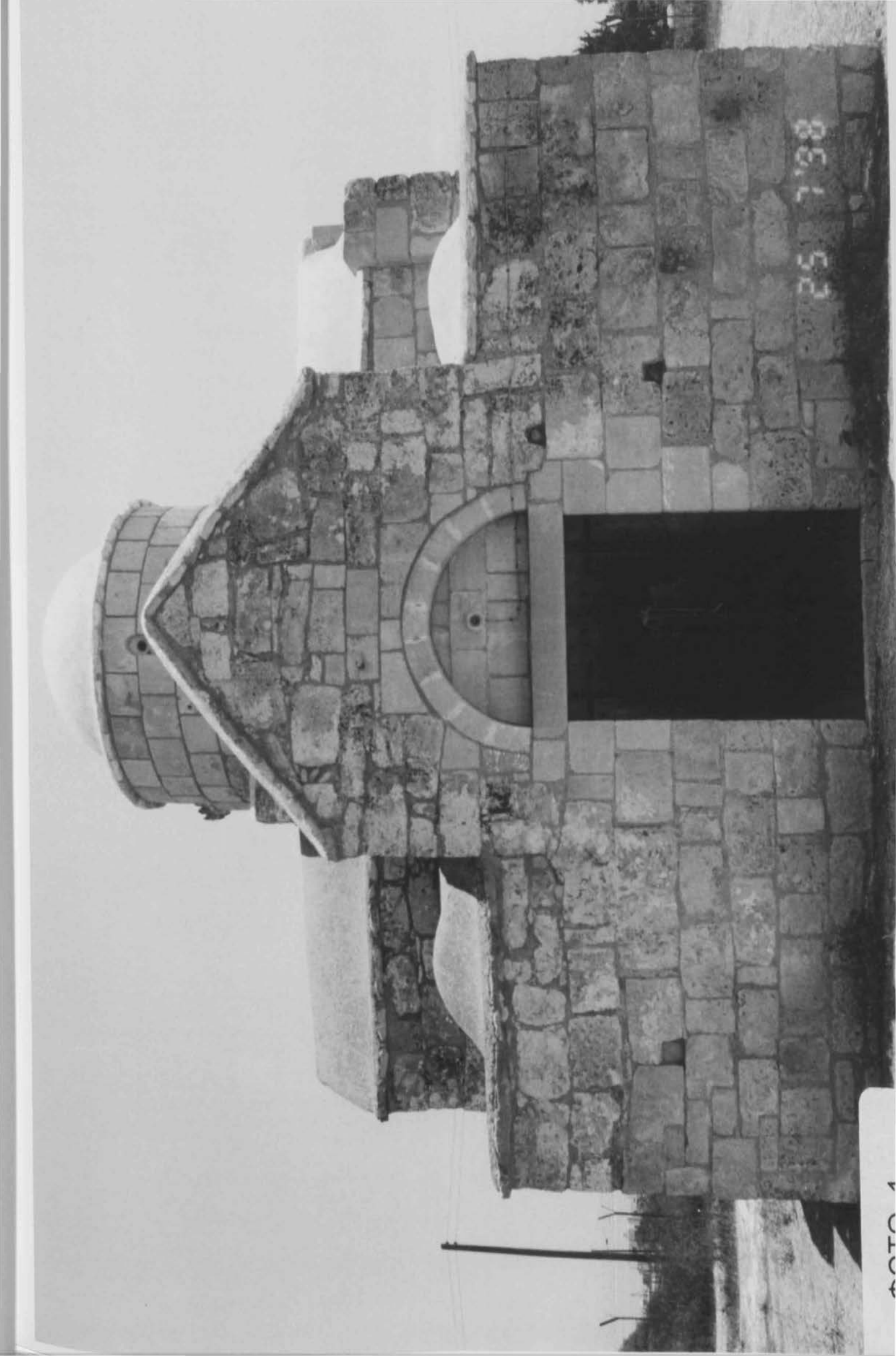
Τα ανώφλια των θυρών τόσο του κυρίως ναού όσο και του νάρθηκα είναι λίθινα. Για να εξουδετερώνεται το βάρος της ανωδομής,

πάνω από τα ανώφλια υπάρχουν τόξα. Το ανώφλιο της θύρας όπου οδηγεί από το νάρθηκα στο ναό είναι διακοσμημένο με εγχάρακτους σταυρούς μέσα σε κύκλους.

Αρχικά ο ναός ήτα διακοσμημένος με τοιχογραφίες αλλά σήμερα σώζονται τοιχογραφίες στη δυτική καμάρα, το βόρειο τοίχο και το βορειοδυτικό και νοτιοδυτικό πεσσό. Οι τοιχογραφίες αυτές έχουν υποστεί μεγάλη φθορά.

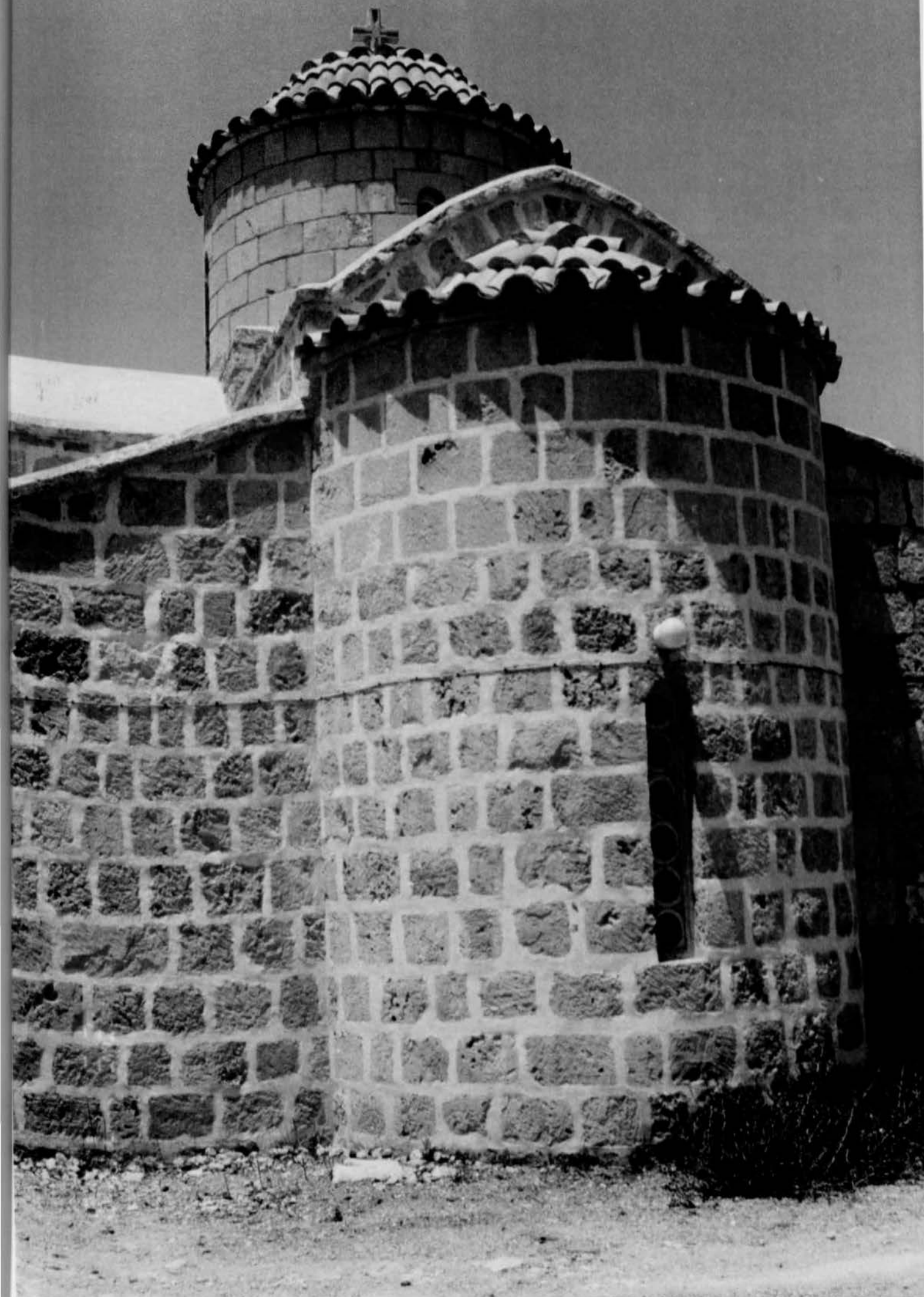
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. «ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ» - ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
2. « ΣΩΤΗΡΑ - Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΩΜΟΠΟΛΗΣ» -Σ.ΚΑΙΚΚΗΣ(σελ.32-34)
3. ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΑΤΕΡΑ ΓΕΩΡΓΙΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΚΟΝ Σ.ΚΑΙΚΚΗ
4. ΤΟ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ (ΒΛΕΠΕ ΣΕΛΙΣ 2) ΕΊΝΑΙ ΑΠΟ ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΒΕΛΤΙΩΣΕΩΣ ΣΩΤΗΡΑΣ

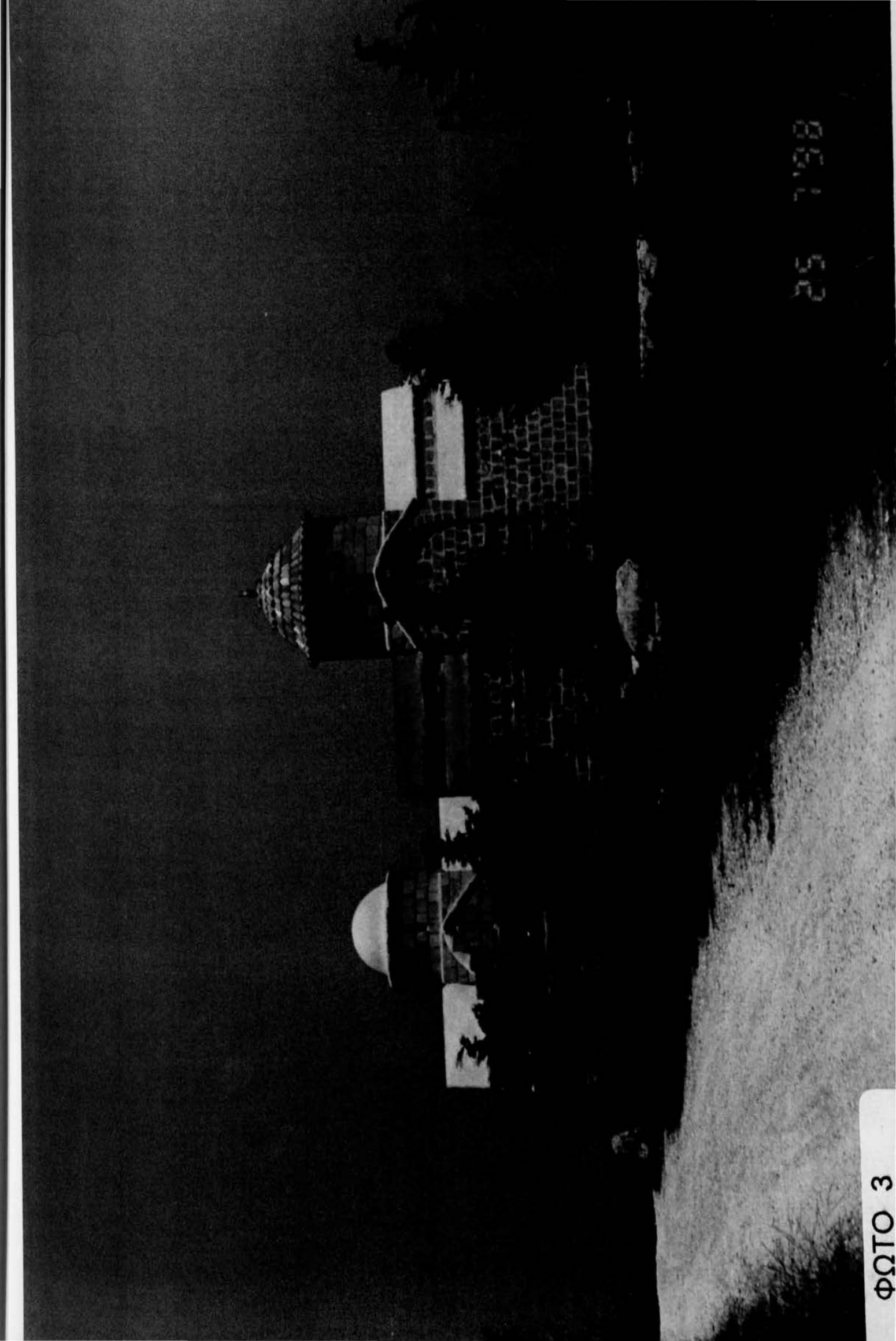

86.1 52

PHOTO 1

ΦΩΤΟ 2

25 7'98

ΦΩΤΟ 3

15.9

Από έκθεση xxxiii β' ομήτ & xxxiiii β' ομήτ
Μητρώο 1:2500 Σωτηρά

2

681

387

388

394

684

H 745.11

12.804

658

10704

745.12

683

12.804

358

389

685

390

392

357

ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

391

H

Ευδαιμονία θέση εργαζόμενων
εργασιών γρουπός

Λεβόδρομος

2104

$\frac{353}{1}$

H 657.9

2104

Λεβόδρομος

346

53

$\frac{353}{3}$

12.804

$\frac{353}{2}$

356

Ευδαιμονία 1/2 > 35

ΑΓΙΟΣ THEODOROS

2104

Λεβόδρομος

352

659

PANAYIA HORTAJOTISSA

Handwritten signatures and notes, including "353 A"

$\frac{353}{3}$

$\frac{353}{2}$ 12.804

661

$\frac{353}{4}$

662A

317

Επισημαίνεται με αρ. 1146 (507/1)
και ημερομηνία 11/1/1955 αναφέρεται
ΥΠ. Μ. ΣΟΦΟΠΟΥΛΟΣ

335

Επάρχης Λετοουράς

335

ΑΓΙΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΡΑΤΗΛΑΤΗΣ

Στην τοποθεσία Χορτατζιά βρίσκεται και η εκκλησία του Αγίου Θεοδώρου του Στρατηλάτη. Κτίστηκε τον 12ο αιώνα και είναι βυζαντινού ρυθμού. Ο κυρίως ναός έχει ερειπωθεί και μόνο ο νάρθηκας σώζεται και το μέγιστο ύψος των τοίχων δεν ξεπερνά το 0.96μ.

Ο νάρθηκας της εκκλησίας που όπως συνήθως στην Μέση Βυζαντινή περίοδο στην Κύπρο είναι κάπως μεταγενέστερος, σώζεται σχεδόν ακέραιος. Η εκκλησία του Αγίου Θεοδώρου έχει εσωτερικές διαστάσεις χωρίς τον νάρθηκα και την αψίδα 6.30 μ. χ 5.30μ. Η αψίδα που είναι ημικυκλική έχει χορδή 2.50μ. και βέλος 1.42μ. είναι δηλαδή κάπως μεγαλύτερη του ημικύκλιου.

Η εκκλησία του Αγίου Θεοδώρου ανήκει στον τύπο του μονόκλιτου με τρούλο. Διαφέρει όμως των άλλων εκκλησιών του τύπου του διότι αντί παραστάδες στο βόρειο τοίχο, όπως στο νότιο, έχει κίονα από πωρόλιθο, στη θέση της δυτικής παραστάδας, όχι εντοιχισμένο, αλλά ελεύθερο σ' απόσταση 0.68μ. από το βόρειο τοίχο και ένα πεσσό στην θέση της ανατολικής παραστάδας σ' απόσταση 0.70μ. από το βόρειο τοίχο. Η εκκλησία είχε μια θύρα στο νότιο τοίχο ανατολικά της δυτικής παραστάδας πλάτους 0.75μ.

Ο νάρθηκας της εκκλησίας έχει πλάτος 5.30μ. όσο δηλαδή και η εκκλησία και μήκος 4.50μ. περίπου. Ο νάρθηκας καλύπτεται με φουρνικό όπως ο νάρθηκας της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου της Στέγης και ο νάρθηκας της εκκλησίας της Ασίνου. Το ύψος των τοίχων του νάρθηκα κυμαίνεται μεταξύ 3.89μ. και 3.93μ. ενώ το ύψος του κέντρου του φουρνικού από το δάπεδο του νάρθηκα είναι 4.84μ. Ο νάρθηκας είχε μια θύρα στο δυτικό τοίχος πλάτους 1.30μ. και μια στο βόρειο τοίχο 0.93μ. και επικοινωνούσε με τον κυρίως ναό με τοξωτό άνοιγμα πλάτους 3.30μ. Τόσο οι τοίχοι του νάρθηκα, όσο και οι τοίχοι του κυρίως ναού ήταν κτισμένοι με αδρά πελεκημένους πωρόλιθους.

Αρχικά ολόκληρη η εκκλησία ήταν διακοσμημένοι με τοιχογραφίες που καταστράφηκαν όταν κατέρρευσε η εκκλησία. Σήμερα σώζονται κομμάτια τοιχογραφιών στον νάρθηκα. Στο εσωράχιο του τόξου με το οποίο επικοινωνούσε ο νάρθηκας με τον κυρίως ναό σώθηκε σε

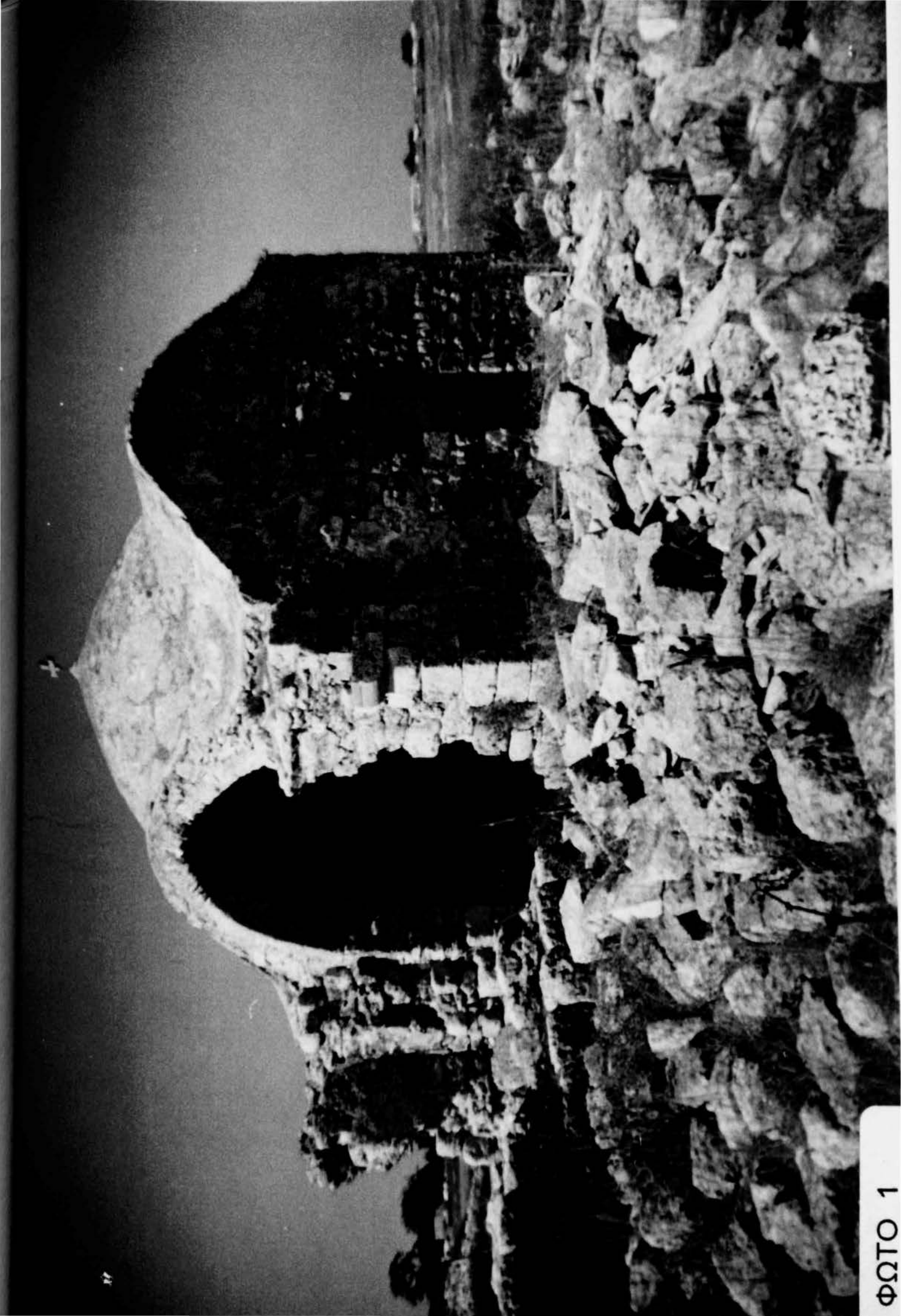
ικανοποιητική σχετικά κατάσταση τοιχογραφία νέου αγένειου αγίου πολύ καλής τέχνης που μπορεί να χρονολογηθεί στις αρχές του 12ου αιώνα. Η τοιχογραφία αυτή χρησιμεύει και σαν όριο *antérieur* για την χρονολόγηση της εκκλησίας.

Γενικά η εκκλησία του Αγ.θεοδώρου είναι μία γνήσια βυζαντινή-ορθόδοξη εκκλησία κτισμένη με αργές πέτρες.Είναι ίσως από τα λίγα βυζαντινά εκκλησιαστικά κτίσματα που υπάρχουν στην Ελεύθερη επαρχία Αμμοχώστου.

Αρχιτεκτονικά σχέδια της εκκλησίας δέν ήταν δυνατό να έχουμε μιά που ο ναός είναι κατεστραμμένος και ακόμα δέν έγινε καμία προσπάθεια αναπαλαίωσης,φτιάξαμε όμως ένα σκίτσο (βλέπε αρχ.σχέδιο 16 και φώτο 1-2)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1.«ΣΩΤΗΡΑ- Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΩΜΟΠΟΛΗ» - Σ.ΚΑΙΚΚΗΣ(σελ.34-35)
3. «CYPRUS A.GUIDE TO ITS TOWN AND VILLAGE» - RUPERT GUNNIS - ENGLAND 1956
4. ΤΟ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ (ΒΛΕΠΕ ΣΕΛΙΣ 3) ΕΊΝΑΙ ΑΠΟ ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΒΕΛΤΙΩΣΕΩΣ ΣΩΤΗΡΑΣ

ΦΩΤΟ 1

Town or Village Ευλίπα

Quarter Plot 659

Block _____

Sheet Plan 33/60

Scale 1:2500

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΓΙΑΣ ΑΝΝΑΣ

Η εκκλησία της Αγίας Άννας βρίσκεται στο κέντρο της κωμόπολης Παραλιμνίου.(βλέπε αρχ.σχέδια 17-21 και φώτο 1-4)Δίπλα από την εκκλησία αυτή βρίσκονται άλλες δύο εκκλησίες που είναι αφιερωμένες στον Πολιούχο Άγιο του χωριού τον Άγιο Γεώργιο.

Ο ναός χρονολογείται γύρω στο 10ον -11ον αιώνα μ.Χ και είναι ο αρχαιότερος ναός που βρίσκεται στο Παραλίμνι.Με το ιστορικό αυτής της εκκλησίας ασχολήθηκαν τόσο Κύπριοι όσο και ξένοι ιστορικοί.

Ο ναός της Παναγίας έχει κτισθεί στο ρυθμό του σταυροειδούς με τρούλο ναού.Χαρακτηριστικό αυτού του ναού είναι εγγραφή των κεραίων του σταυρού στο πάχος των τοίχων και η άμεσος σχέση του ιερού βήματος με τη θέση του τρούλου. Ο αρχικός τύπος του ναού είναι μονόκλιτος με χαρακτηριστικό το επίμηκες κλίτος. Ο ναός είναι κτίσμα του 11ου αιώνα και δεν είναι μόνο το αρχαιότερο κτίσμα που βρίσκεται στη περιοχή αλλά και πιθανότερα ένα από τα πρώιμα κτίσματα στο πιο πάνω ρυθμό στην Κύπρο. Το δεύτερο κλίτος κτίστηκε σε μεταγενέστερο χρόνο, πιστεύω όχι αργότερα από το τέλος του 12ου αιώνα. Το κτίσμα είναι κτισμένο αποκλειστικά με πέτρα, εφαρμόζεται δηλαδή η τεχνική της αποκλειστικής λιθοδομής. Οι τοίχοι είναι συμπαγής και γυμνοί. Η επιφάνεια τους είναι αυστηρή, πράγμα που προκαλείται από την έλλειψη παραθύρων. Τον τοίχο του βορρά, την αυστηρότητα αυτού του τοίχους διακόπτει ελαφρά το μοναδικό παράθυρο που βρίσκεται πολύ κοντά στο σημείο όπου ο κυρίως ναός συνδέεται με το Ιερό. Το παράθυρο της δυτικής πλευράς είναι λίγο πιο μεγάλο από το πιο πάνω του βορείου τοίχους, ενώ το στενό παράθυρο στην κορυφή του δυτικού τοίχους έχει περίπου το ύψος και το πλάτος των παραθύρων του τρούλου. Πιο μικρό είναι το παράθυρο του Ιερού Βήματος, έχει όμως το τετράγωνο σχήμα

των παραθύρων του βόρειου και του δυτικού τοίχου. Δεν είναι βέβαιο αν το τετράγωνο σχήμα ήτα το αρχικό. Συνήθως έχουν σχήμα λοξωτό. Τα παράθυρα του τρούλου είναι 4 στενά και τοξωτά.

Οι θόλοι και των δυο κλιτών και του τρούλου είναι επιχρισμένα με κονίαμα. Είναι βέβαιο ότι αρχικά είχαν επιχρισθεί εξωτερικά με κονίαμα οι πιο πάνω θόλοι.

Το δεύτερο κλίτος καθώς έχουμε προαναφέρει κτίστηκε σε περίοδο που πλησιάζει τη ημερομηνία ιδρύσεως του αρχικού κλίτους. Χαρακτηριστικό του β' κλίτους είναι η διακόσμηση του με 4 βαθιά αψιδώματα. Αντίθετα χαρακτηριστικό των αρχαιότερων σταυροειδών κυπριακών ναών του 10ου και 11ου αιώνα είναι η εξωτερική διακόσμηση με λίθινα αβαθή αψιδώματα. Αυτό το χαρακτηριστικό των λίθινων αβαθών αψιδωμάτων, παρουσιάζουν ο ναός του Αγίου Φίλωνα στην παραλία της Καρπασίας και ο ναός του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στην Γιαλούσα.

Τόσο τα βαθιά αψιδώματα αυτού του ναού όσο και τα αψιδώματα των πιο πάνω ναών είναι διακοσμητικά και όχι οικοδομικά.

Η αυστηρότητα υπάρχει παντού. Παρά την ύπαρξη της όμως ο ναός παρουσιάζει την όψη οικοδομήματος απλού τύπου και ελαφρύ. Το σχήμα το τοξωτού επικρατεί ενώ η έλλειψη κι όσων εσωτερικά για την στήριξη το θόλου, οι ψηλές και οι ευρείες καμάρες προκαλούν ανάσταση της ψυχής. Η άμεση σχέση Ιερού Βήματος και Κυρίως ναού, το μακρόστενο κλίτος και τα δύο, εξασφαλίζουν τη άμεση και κατ' ευθείαν επαφή με το λειτουργό του Υψίστου. Το β' όμως κλίτος μειώνει αυτή τη σχέση.

Στο ναό υπάρχουν τοιχογραφίες που σώζονται ακόμα και βρίσκονται στο δεύτερο κλίτος του ναού. Στην κάτω ζώνη

από τ' αριστερά προς τα δεξιά έχουν ζωγραφιστεί οι μορφές (α) του Αγ.Νικολάου, (β) του Μεγάλου Βασιλείου, (γ) του Αγ.Ιωάννη του Χρυσοστόμου, (δ) του Γρηγορίου του Θεολόγου, (ε) του Αγ.Σπυρίδωνα. Δεν είναι γνωστή η ακριβής χρονολογία των τοιχογραφιών. Πιστεύω ότι είναι του 17ου αιώνα. Είναι φανερή η προσπάθεια αναζωογόνησης των μορφών κυρίως όπως παρουσιάζεται αυτή στη μορφή του Ιωάννη του Χρυσοστόμου. Στην επάνω ζώνη είναι ζωγραφισμένος ο Χριστός. Δυστυχώς ο σουβάς καλύπτει τις άλλες μορφές.

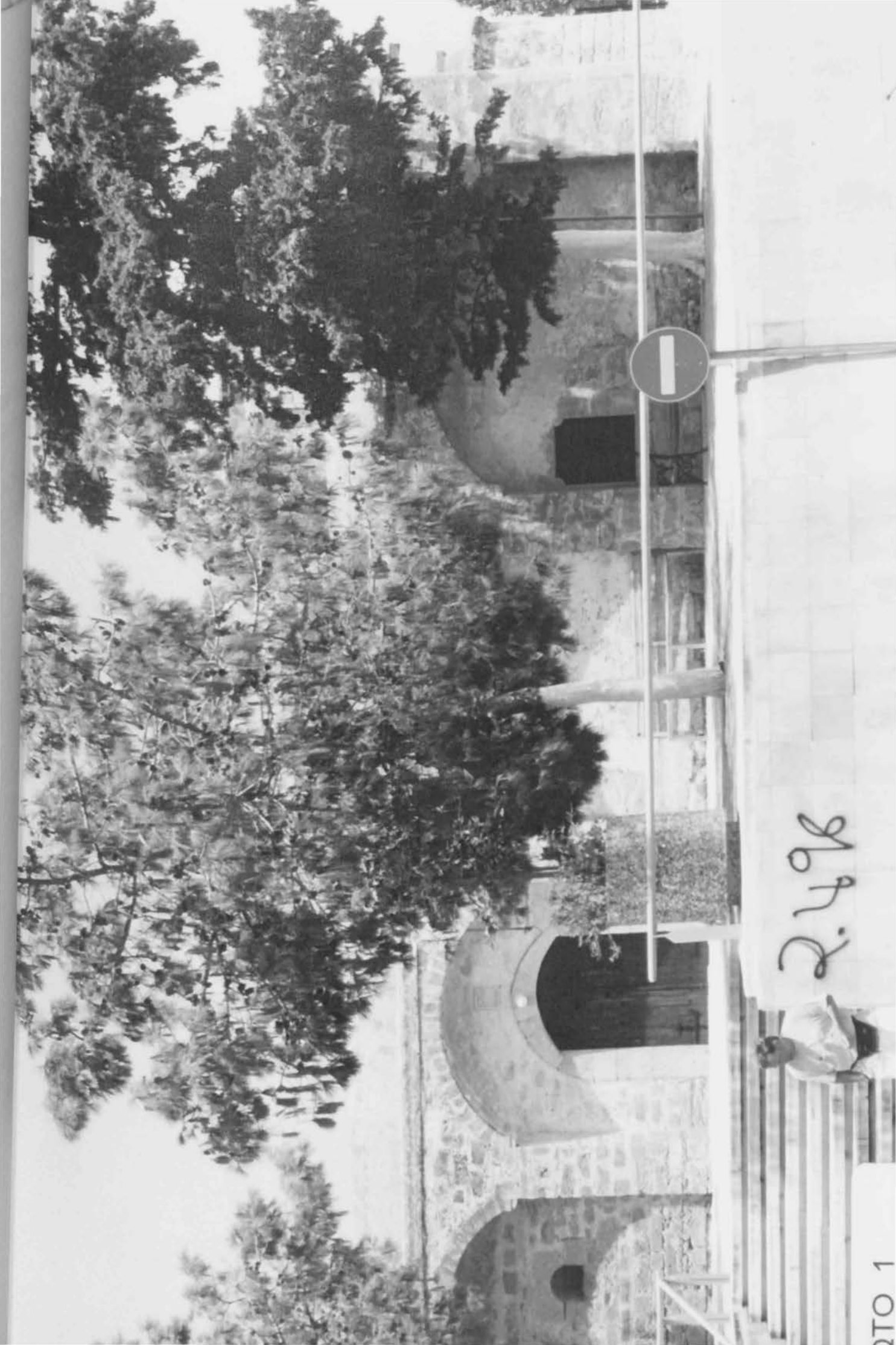
Το τέμπλο της ήταν ένα από τα καλύτερα ξυλόγλυπτα του 17ου αιώνα.

Τέλος πρέπει να αναφέρουμε ότι τόσο η εκκλησία της Αγ.Αννας όσο και οι υπόλοιπες εκκλησίες του Παραλιμνίου είναι πολύ επηρεασμένες από το Φραγκικό ρυθμό και αυτό γίνεται γιατί είχα πιο πολύ πρόσβαση στο Βαρώσι. Το ότι είναι επηρεασμένος και από τη γοτθική νοοτροπία φαίνεται τόσο από τα οξυκόρυφα τόξα αλλά και από το Βεργίο που υπάρχει εσωτερικά του ναού.

Το εκκλησάκι τώρα δεν λειτουργείται γιατί έχει μετατραπεί σε μουσείο και φιλοξενεί ιερά σκεύη, ράσα ιερέων, ευαγγέλια και άλλα εκκλησιαστικά είδη.

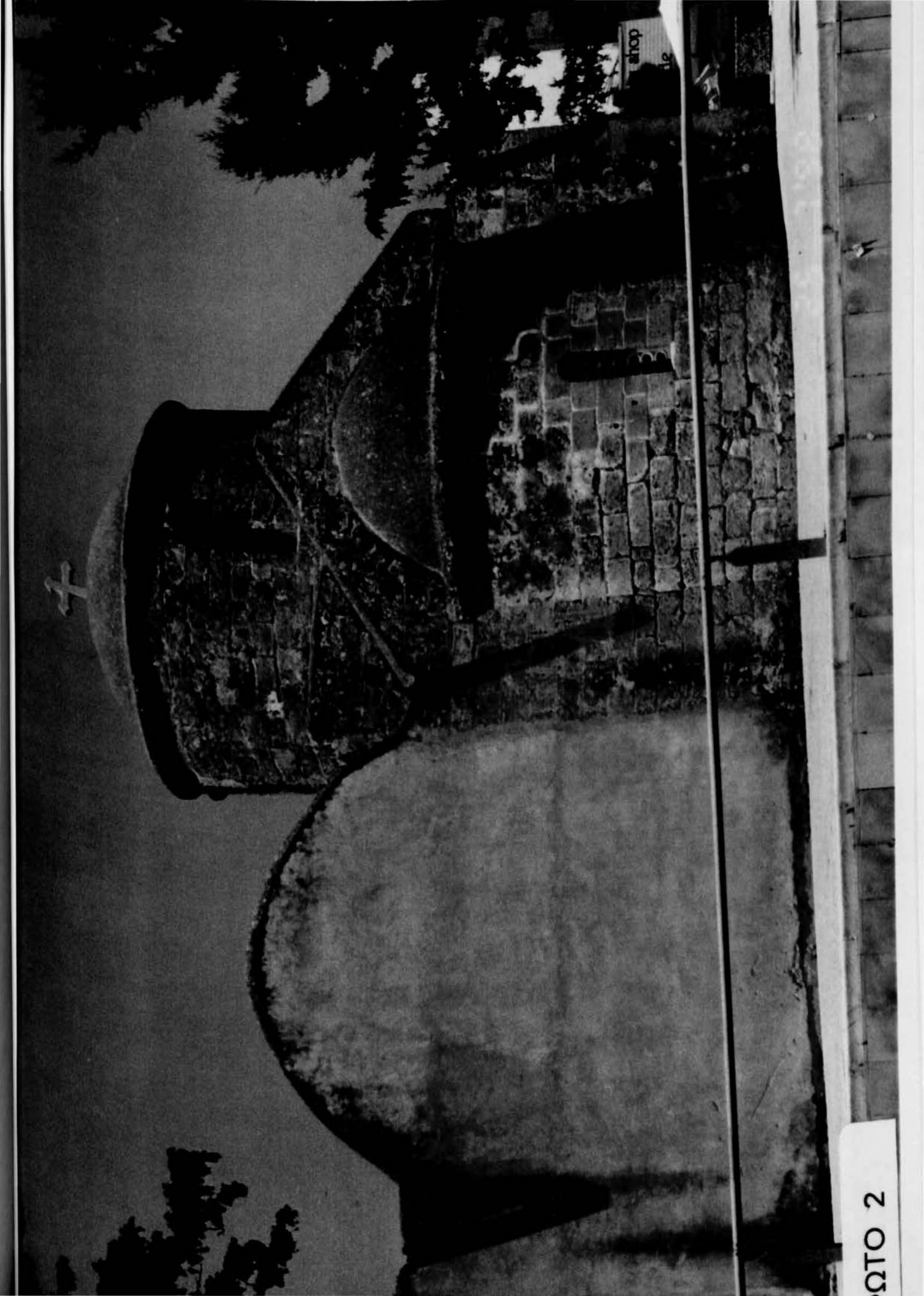
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

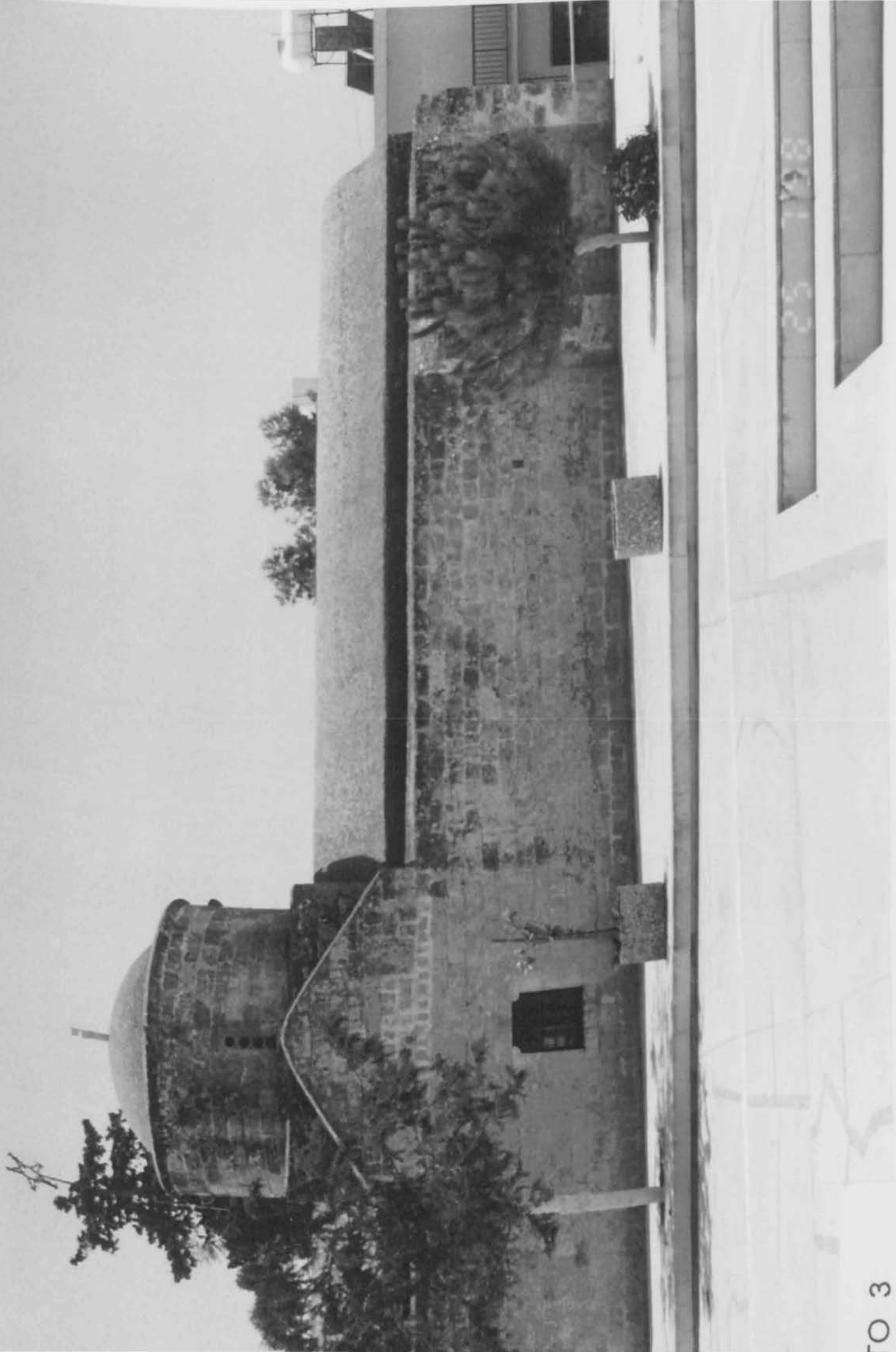
1. «Η ΠΟΛΗ ΠΑΡΑΛΙΜΝΝΙ »-ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΠΑΡΑΛΙΜΝΙΟΥ-ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 1994
2. « ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΛΙΜΝΗ» - ΕΥ.ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ - ΠΑΡΑΛΙΜΝΙ 1991(σελ.2)
- 3 « CYPRUS A. GUIDE TO ITS TOWN AND VILLAGE» - R.GUNNIS-ENGLAND 1956
- 4 ΑΦΗΓΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΝ Α.ΠΑΠΑΝΤΩΝΗ ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΑΤΕΡΑ ΕΥΕΛΘΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

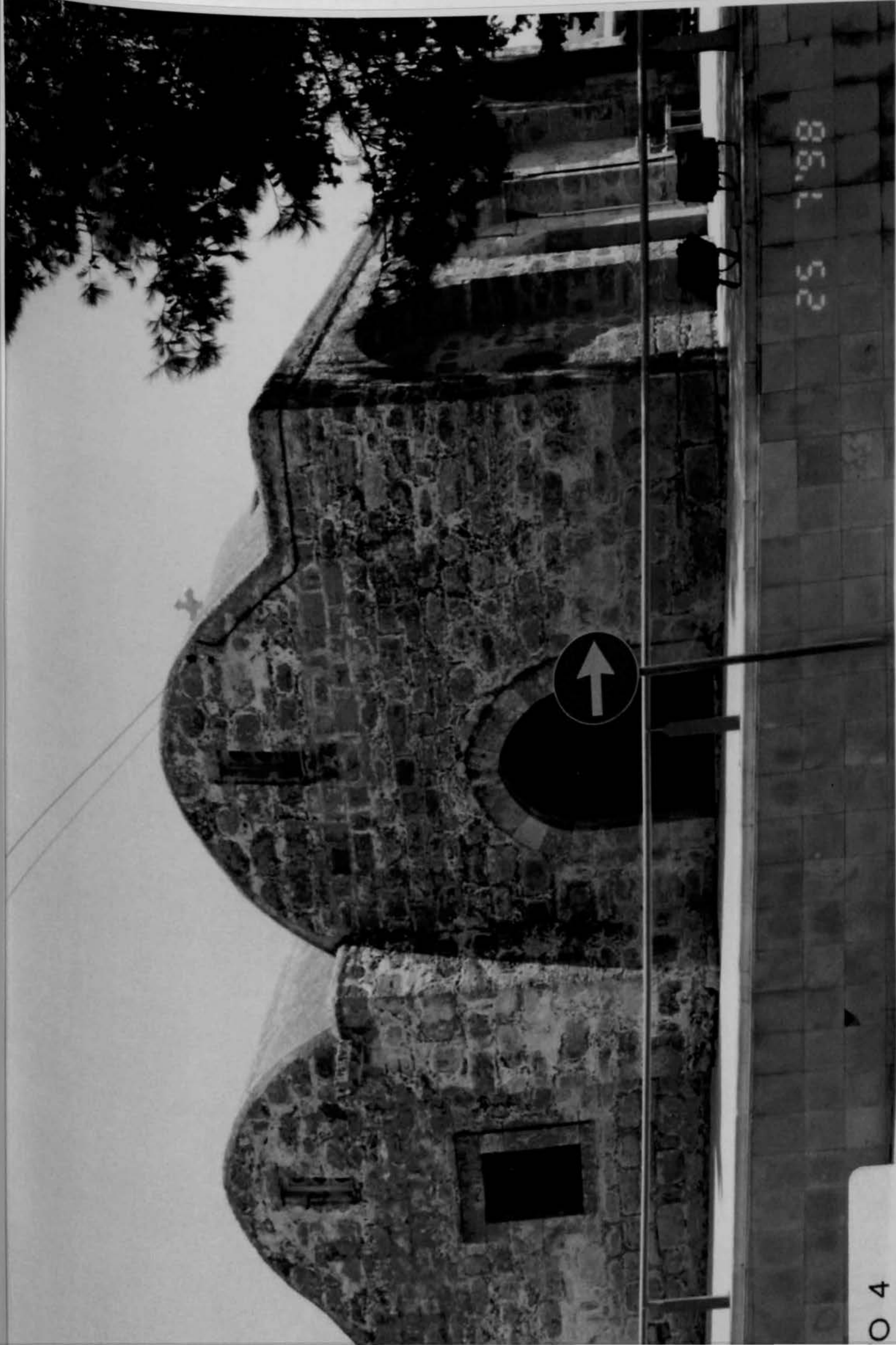

2.498

OTO 1

25 7198

04

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΑΓΙΟΥ ΚΟΡΝΗΛΙΟΥ

Ο ελληνορθόδοξος κόσμος στη διάρκεια της ιστορικής του πορείας πέρασε από πολλές περιπέτειες. Πέρασε δύσκολα χρόνια από επιδρομή και κατακτήσεις ετερόδοξων και αλλόθρησκων. Ιδιαίτερα ήταν τα παθήματα από το μουσουλμανικό αραβικό και τούρκικο στοιχείο. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, κάτω από την υποδούλωση και προσδοκώντας την απελευθέρωση ιδιαίτερα συνδέθηκε και αγάπησε ο λαός μας τους στρατιωτικούς Αγίους. Γι' αυτό και με ιδιαίτερη ευλάβεια και εσωτερική καύχηση τους ιστορούσαν οι ευσεβείς αγιογράφοι πάνοπλους πάνω στα υπερήφανα άλογα τους.

Σ' αυτή την ιδιαίτερη συμπάθεια προς τους στρατιωτικούς Αγίους δεν μπορούσε το Παραλίμνι να αποτελεί εξαίρεση. Έτσι τιμάμε και τον Άγιο Κορνήλιο τον Εκατόνταρχο (βλέπε αρχ. σχέδια 22-26 κι φωτο 1-4) όπου είναι αφιερωμένο και το εκκλησάκι το οποίο κάποτε ήταν εκτός του χωριού. Με το πέρασμα όμως του χρόνου και μετά από την πυκνοκατοίκηση της περιοχής βρέθηκε σχεδόν στο κέντρο του χωριού.

Πότε πρωτοκτίστηκε στο Παραλίμνι εκκλησία στο όνομα του Αγίου Κορνηλίου, δεν μπορούμε να ξέρουμε. Μέχρι τελευταία σωζόταν εκεί, στον ίδιο χώρο, ένα εκκλησάκι τιμώμενο στο όνομα του Αγίου. Αλλά, η κακή του κατασκευή και η αμέλεια ως προς την συντήρηση, το κατέστησαν ετοιμόρροπο. Κι' έτσι το 1985 κατεδαφίστηκε για να κτιστεί το σημερινό. Το μόνο που διασώθηκε από το παλιό κτίσμα είναι η Αγία Τράπεζα, που μεταφέρθηκε στο καινούριο και μια εικόνα του Αγίου, σχετικά νέας λαϊκής τεχνοτροπίας.

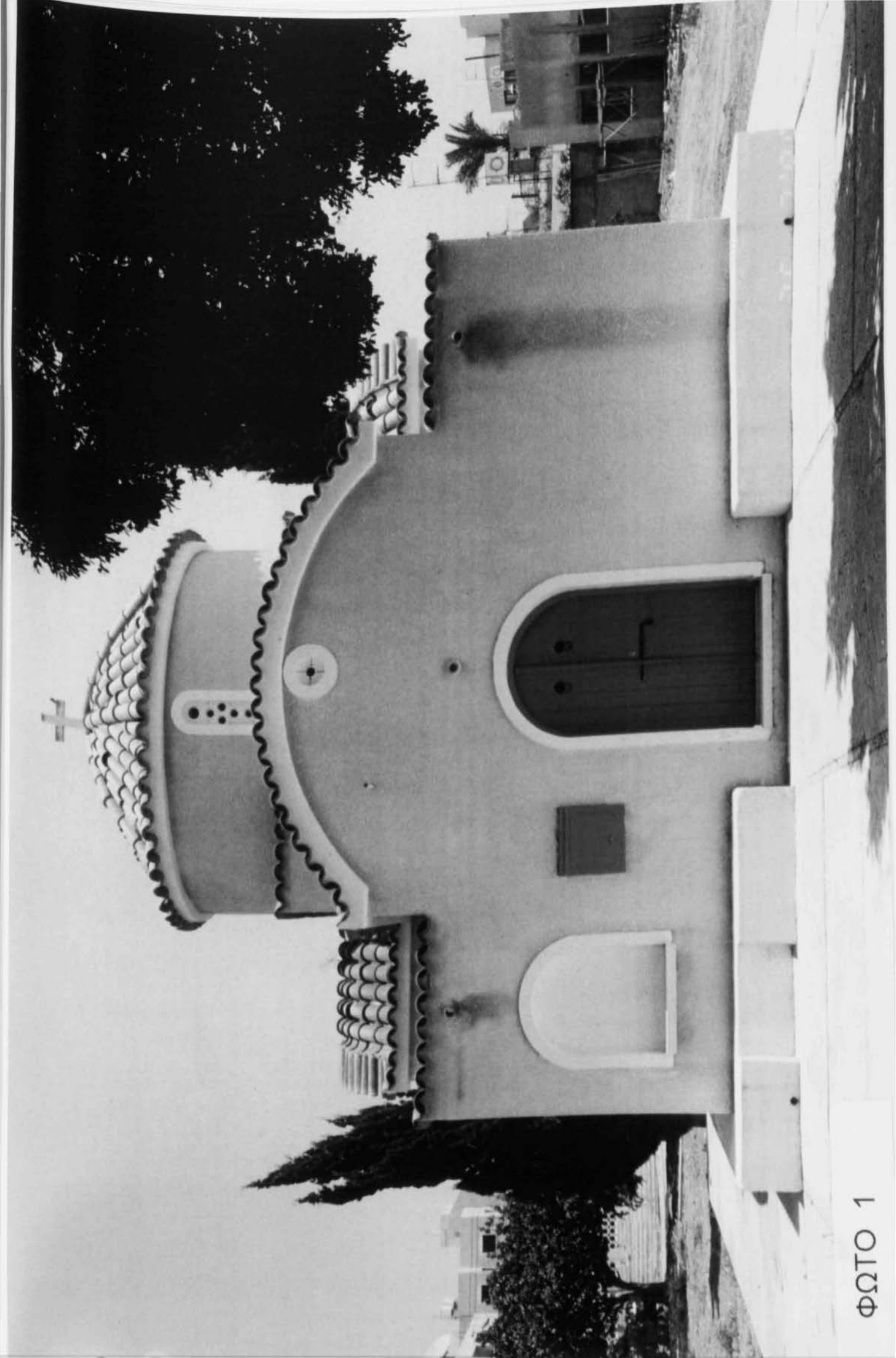
Το σημερινό εκκλησάκι του Αγίου Κορνηλίου έχει τη δική του γραφικότητα και ομορφιά. Στην πραγματικότητα δεν είναι και τόσο νέο, αφού έχει σαν πρότυπο του το βυζαντινό ξωκλήσι της Παναγιάς της Χορδακιώτισσας, έξω από το χωριό Σωτήρα. Είναι ένα γνήσιο βυζαντινό εκκλησάκι σταυροειδές με τρούλλο, με κάτασπρους τοίχους και κόκκινα κεραμίδια. Έχει τρεις πόρτες οι οποίες είναι ξύλινες αμπλαδωτές και δύο παράθυρα ξύλινα δίφυλλα.

Το εικονοστάσι, παρ' όλο που δεν είναι σκαλιστό έχει τη δική του άρη με τα επικολλημένα σ' αυτό σκαλίσματα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. «Η ΠΟΛΗ ΠΑΡΑΛΙΜΝΙ» - ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΠΑΡΑΛΙΜΝΙΟΥ - ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 1994
2. « ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΛΙΜΝΗ» - ΕΥ.ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ - ΠΑΡΑΛΙΜΝΙ 1991

ΦΩΤΟ 1

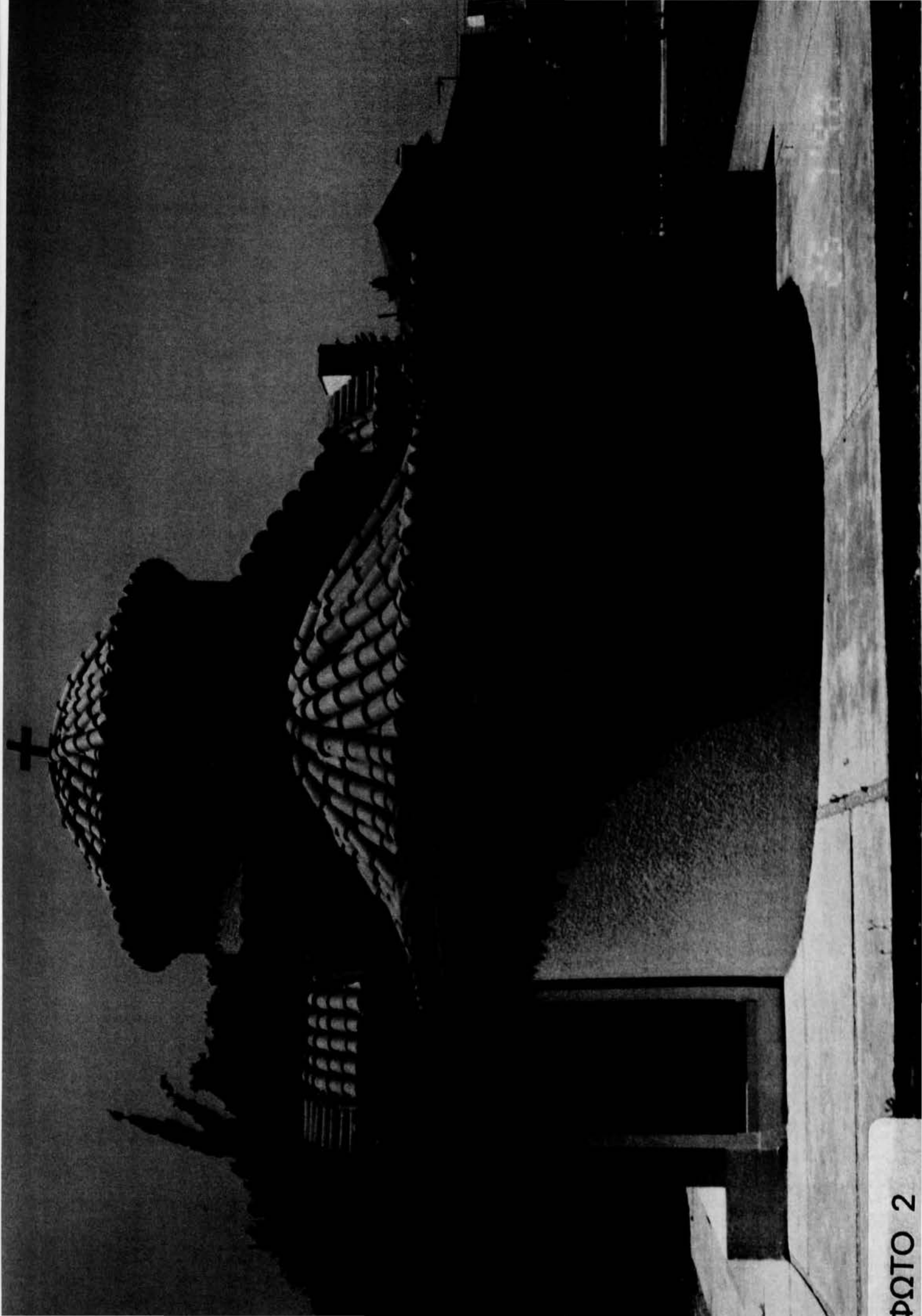
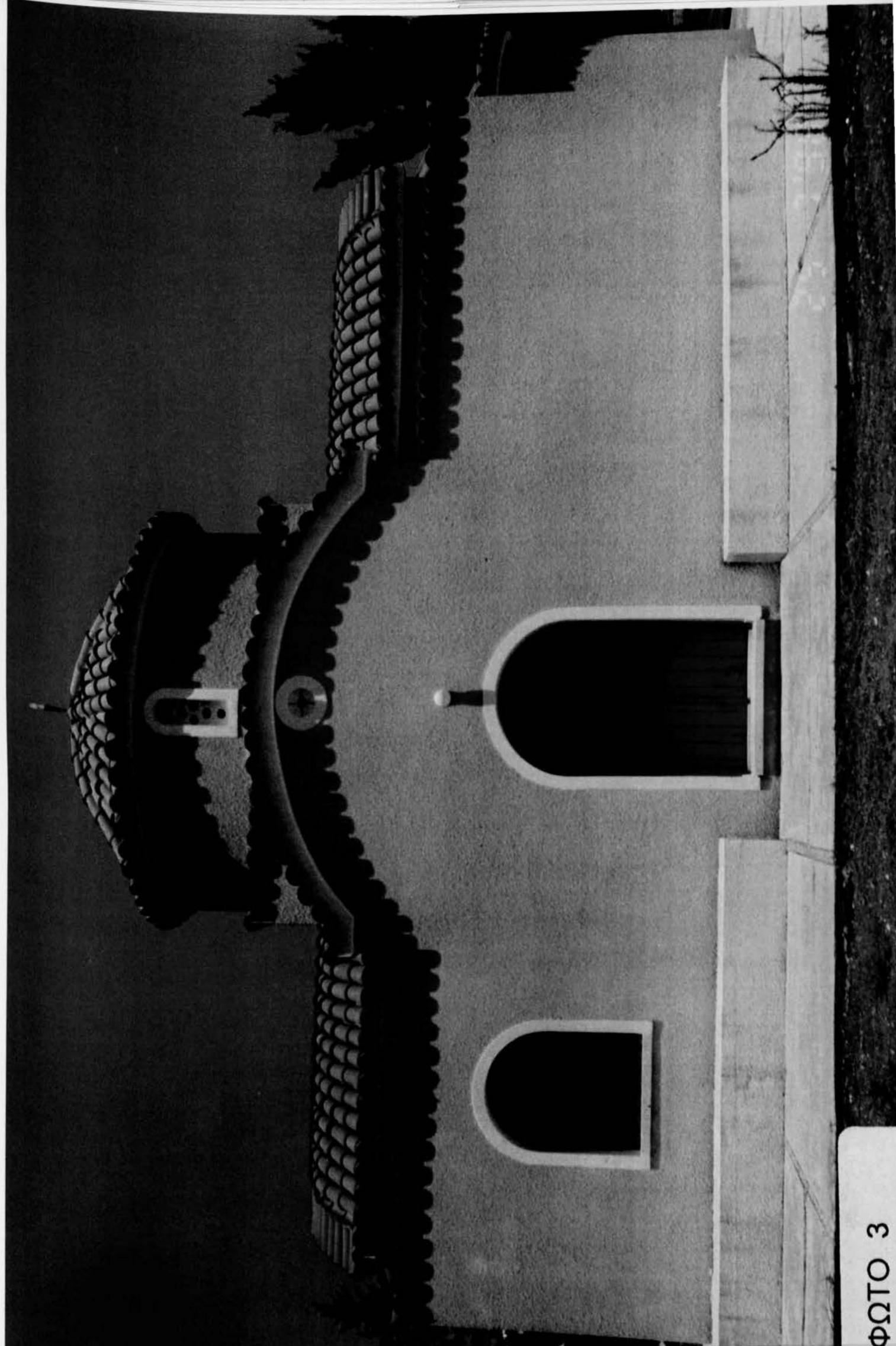

PHOTO 2

ΦΩΤΟ 3

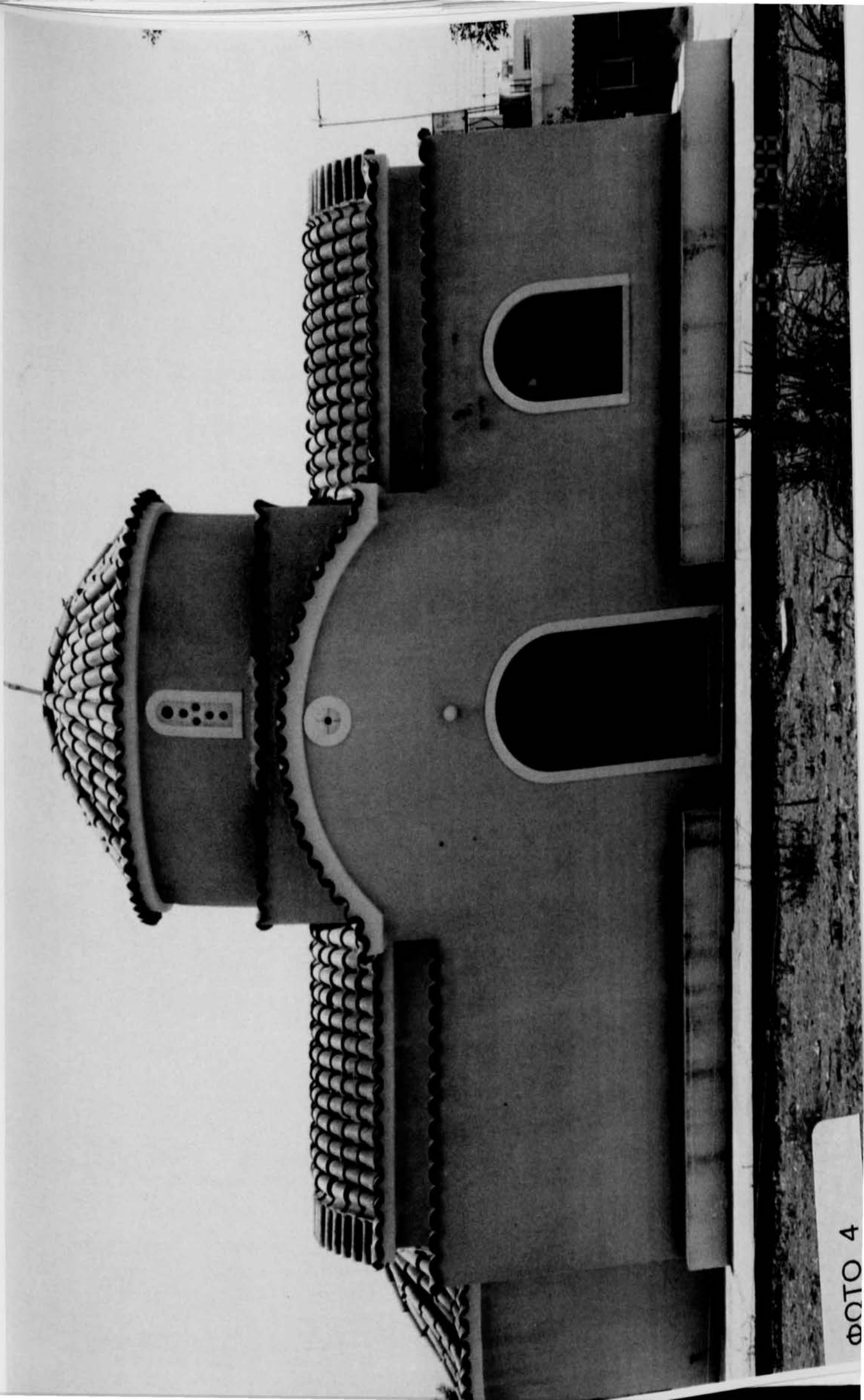

ФОТО 4

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΠΡΟΦΗΤΗ ΗΛΙΑ

Στον δρόμο για τον Πρωταρά, επτά χιλιόμετρα από το Παραλίμνι, προβάλλει ένα μοναδικό θέαμα : Μια μικρογραφία των Μετεώρων. Ένας απόκρημνος βράχος ορθώνει περήφανα το ανάστημά του ! ο βράχος του Προφήτη Ηλία. Κι' απάνω του περίβλεπτο και γραφικό το ξωκλήσι του Αγίου Προφήτη Ηλία του Θεσβίτη.

Για να επισκεφτείς αυτό τον ιερό χώρο θα πρέπει να ανέβεις λαχανιάζοντας τα εκατόν εβδομήντα τόσα σκαλοπάτια που σε ανεβάζουν στην κορυφή του βράχου.

Το ξωκλήσι του Προφήτη Ηλία παρά την αρχαιοφάνεια του, δεν είναι καθόλου παλιό. Μόλις το 1984 χτίστηκε και πρωτολειτουργήθηκε την μέρα της γιορτής του Αγίου. Η πετυχημένη επένδυση του με αρχαίες πέτρες την περιοχής από την μια το δένει τόσο φυσικά και αρμονικά με το όλο περιβάλλον και από την άλλη δίνει την εντύπωση πως πρόκειται για παλιό βυζαντινό κτίσμα. Είναι από τις περιπτώσεις βέβαια που τα φαινόμενα απατούν. Η οροφή είναι φτιαγμένη από κεραμίδι και το χρώμα του είναι το ίδιο με το χρώμα της πέτρας. Η εκκλησία έχει τέσσερις ξύλινες πόρτες ταμπλαδωτές μια στο βόρειο τμήμα, μια στο νότιο, μια στο δυτικό και μια στο ανατολικό απ' όπου και αυτή έχει πρόσβαση στο καμπαναριό. Παράθυρα υπάρχουν δύο μικρά δίφυλα ανοιγόμενα με εξωτερικές διακοσμητικές σιδεριές ασφαλείας. Και σ' αυτό τον μικρό ναό για καλύτερο φωτισμό έχουμε τέσσερα πεντάλοβα παράθυρα στον τρούλο, ένα δωδεκάλοβο στον τοίχο του ιερού, και δύο τρίλοβα το ένα στο βόρειο τμήμα και το άλλο στο νότιο. Ο ναός είναι μικρός, λιτός, χωρίς τοιχογραφίες εσωτερικά.

Το ξωκλήσι πήρε την θέση ενός παλαιότερου υποτυπώδους "ξωκλησιού". Ήταν ένα μικρό δωμάτιο χωρίς καμία αρχαιολογική ή εκκλησιαστική αξία. Εξ' άλλου μόλις την πρώτη δεκαετία του αιώνα μας είχε κτιστεί. όπως μαρτυρεί μια λοξευτή πλάκα που διασώθηκε και εντοιχίστηκε στο σημερινό ξωκλήσι. Επειδή το δωμάτιο εκείνο δεν εξαρκούσε στις λειτουργικές απαιτήσεις του Αγίου, χαλάστηκε για να πάρει την θέση του το σημερινό κτήριο.

Η χωρητικότητα του ξωκλησιού είναι γύρω στα εκατόν άτομα.

Το ξωκλήσι του Προφήτη Ηλία είναι μικρό αλλά γνήσιο βυζαντινό. Τηρήθηκαν οι σωστές αναλογίες από καλό βυζαντινό πρότυπο, με την διαφορά πως εδώ προστέθηκε και αργότερα το καμπαναριό. Άλλωστε από τις φωτογραφίες αλλά και όποιος σταθεί μπροστά στην εκκλησία καταλαβαίνει αμέσως την διαφορά που είχε το κτίσιμο του καμπαναριού από το κτίσιμο της εκκλησίας.

Το κύριο υλικό που χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή του ναού είναι λίθοι και κεραμίδι για την οροφή. Το ξωκλήσι έχει τέσσερις πόρτες. Μια στο βόρειο μέρος η οποία είναι και η κύρια είσοδος και ακόμα μία στην νότια και δυτική πλευρά. Επίσης μια πόρτα βρίσκεται στο κάτω μέρος του καμπαναριού. Οι πόρτες είναι ξύλινες ταμπλαδωτές.

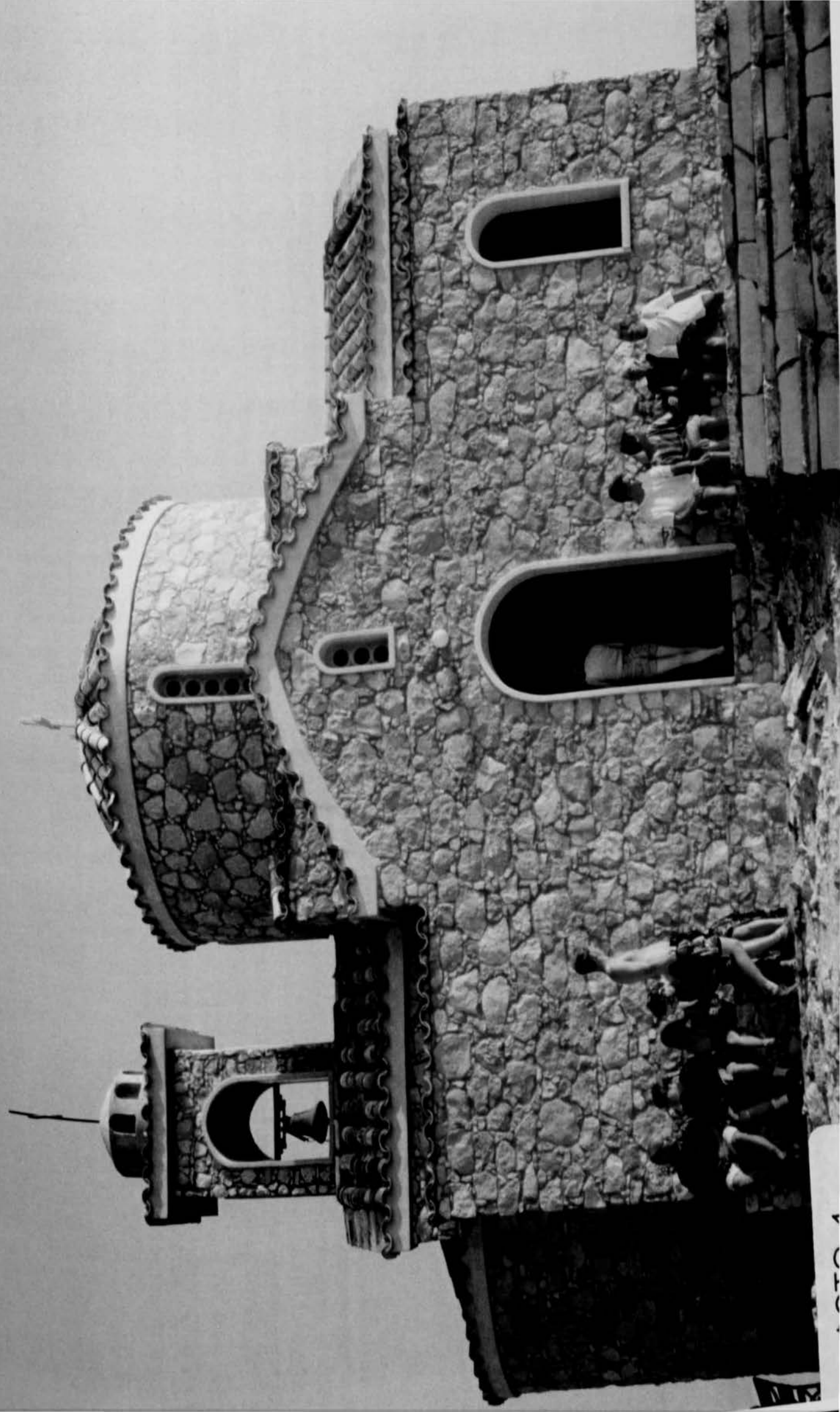
Το εικονοστάσι είναι πολύ απλό. Δεν είναι σκαλιστό, μόνο κάποια επικολλημένα σκαλίσματα του δίνουν χάρη και ομορφιά.

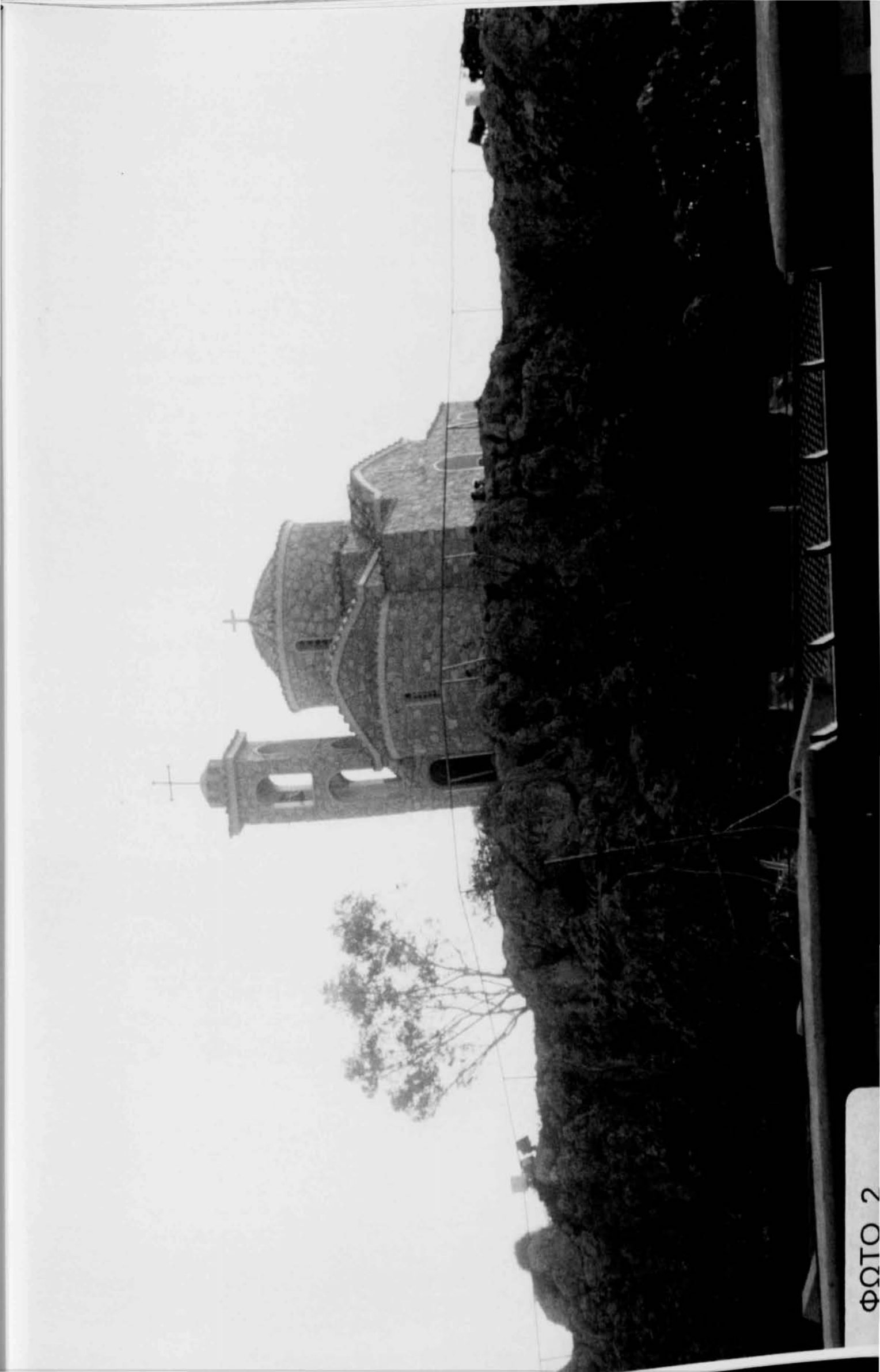
Για καλύτερο φωτισμό υπάρχουν και δύο ξύλινα μικρά παράθυρα το ένα στο βόρειο και το άλλο στο νότιο μέρος της εκκλησίας. Τα παράθυρα είναι δίφυλλα ανοιγόμενα με εξωτερικές διακοσμητικές σιδεριές ασφαλείας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

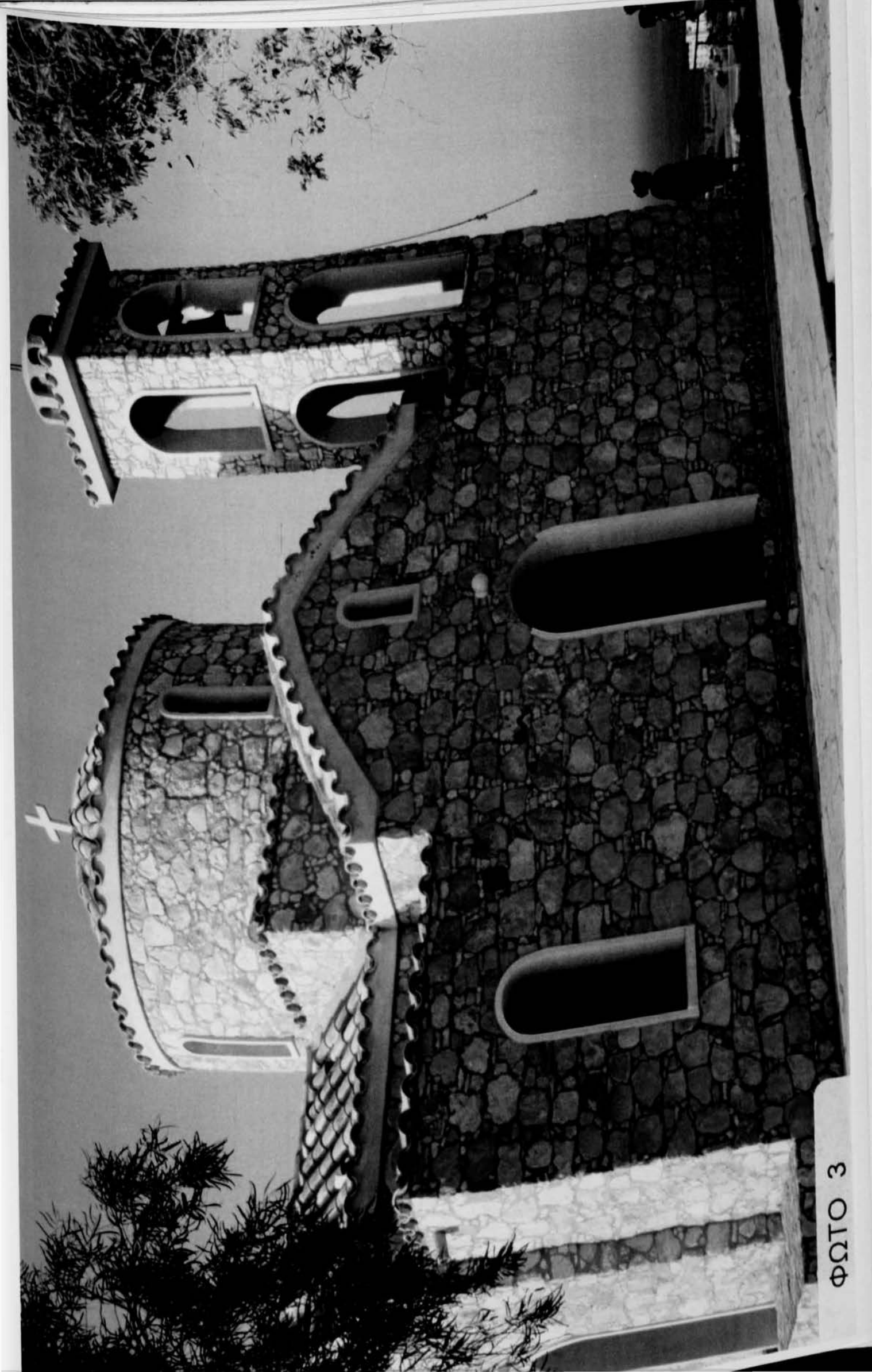
1. «ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΛΙΜΝΗ» - ΕΥ.ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΠΑΡΑΛΙΜΝΙ
1991(σελ.26)
2. ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΑΤΕΡΑ ΕΥΕΛΘΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΚΑΙ
ΤΟΝ ΚΟΝ Α.ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ

ΦΩΤΟ 2

ΦΩΤΟ 3

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΑΓΙΩΝ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ

Κοντά στο Ακρωτήριο Κάβο Γκρέκο δέκα χιλιόμετρα από το Παραλίμνι, στην ακρογιαλιά του Κόννου, βρίσκεται το γραφικό ξωκλήσι των Αγίων Αναργύρων Κοσμά και Δαμιανού. Είναι και αυτό σύγχρονο κτίσμα της δεκαετίας του πενήντα μα με πολύ παλιά προϊστορία.

Η παράδοση αρχίζει από μια σπηλιά, (βλέπε φώτο. 1 και 2) μερικά μέτρα παραπέρα. Για να μπείς στην σπηλιά θα πρέπει να κατέβεις καμία πενήντα σκαλοπάτια, άλλα κτιστά και άλλα σκαλισμένα στον βράχο της θάλασσας. Κατεβαίνοντας τα σκαλοπάτια, βρίσκεσαι σε μια πελώρια σπηλιά που στο στόμιο της σκάζει αφρίζοντας το κύμα της θάλασσας. βαθιά στις ψυχές των κατοίκων είναι ριζωμένη η παράδοση πως εδώ ασκήτεψαν κάποτε οι Άγιοι Ανάργυροι. Κοσμάς και Δαμιανός.

Αυτή η σπηλιά είναι για τους Παραλιμνίτες τόπος ιερός. Κάποτε ετελείτο εδώ η Θεία Λειτουργία. Ήταν μια μοναδική εμπειρία για το εκκλησίασμα.

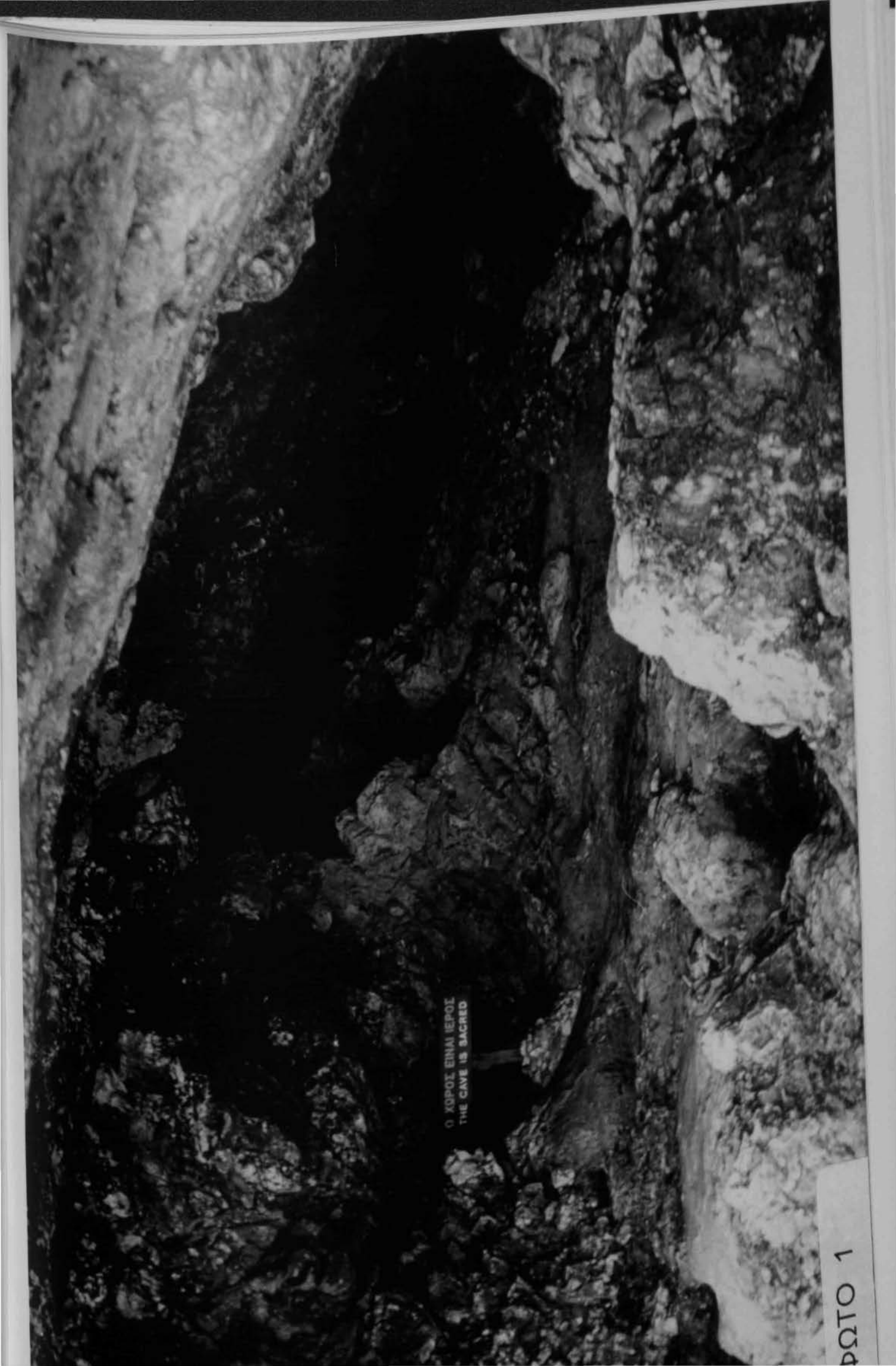
Τον χειμώνα, όταν η στάθμη του νερού ανεβαίνει το θαλάσσιο νερό μπαίνει στην σπηλιά τω Αγίων Αναργύρων. Αυτό συνέβη και μια χρονιά, με αποτέλεσμα να παρασύρει μακριά και την εικόνα των Αγίων. Και όταν τον επόμενο χρόνο την 1η Ιουλίου πήγαν για να λειτουργήσουν, ανακάλυψαν οι ιερείς πως έλειπε η εικόνα. Ένας βαρκάρης όμως τους είπε πως μπορεί να τους δανείσει μια που είχε επάνω στην βάρκα του και εκεί ανακάλυψαν πως αυτή ήταν η εικόνα που χάθηκε πριν ένα χρόνο.

Στο βάθος της σπηλιάς υπάρχει και το αγίασμα. Βρίσκεται σ' ένα βαθούλωμα και ποτέ δεν επηρεάζεται από το ανεβοκατέβασμα της στάθμης της θάλασσας. Σε θέματα πίστεως οι νόμοι της φύσεως δεν έχουν πέραση.

Επειδή η χωρητικότητα της σπηλιάς είναι περιορισμένη, ήταν ανάγκη να κτιστεί ένα ξωκλήσι στην επιφάνεια της γης, πάνω από τους βράχους. Και κτίστηκε το σημερινό ξωκλήσι. Είναι πολύ απλό κτίσμα, με ηλιακό στην δυτική και στην νότια πλευρά. Το εικονοστάσι του είναι και αυτό μπετόν χυτό με βυζαντινές εικόνες μέτριας τέχνης. Το πιο σημαντικό στο ξωκλήσι είναι μια αγιογραφία των Αγίων Αναργύρων στον βόρειο τοίχο, έργο των απόδημων πατέρων του Αποστόλου Βαρνάβα.

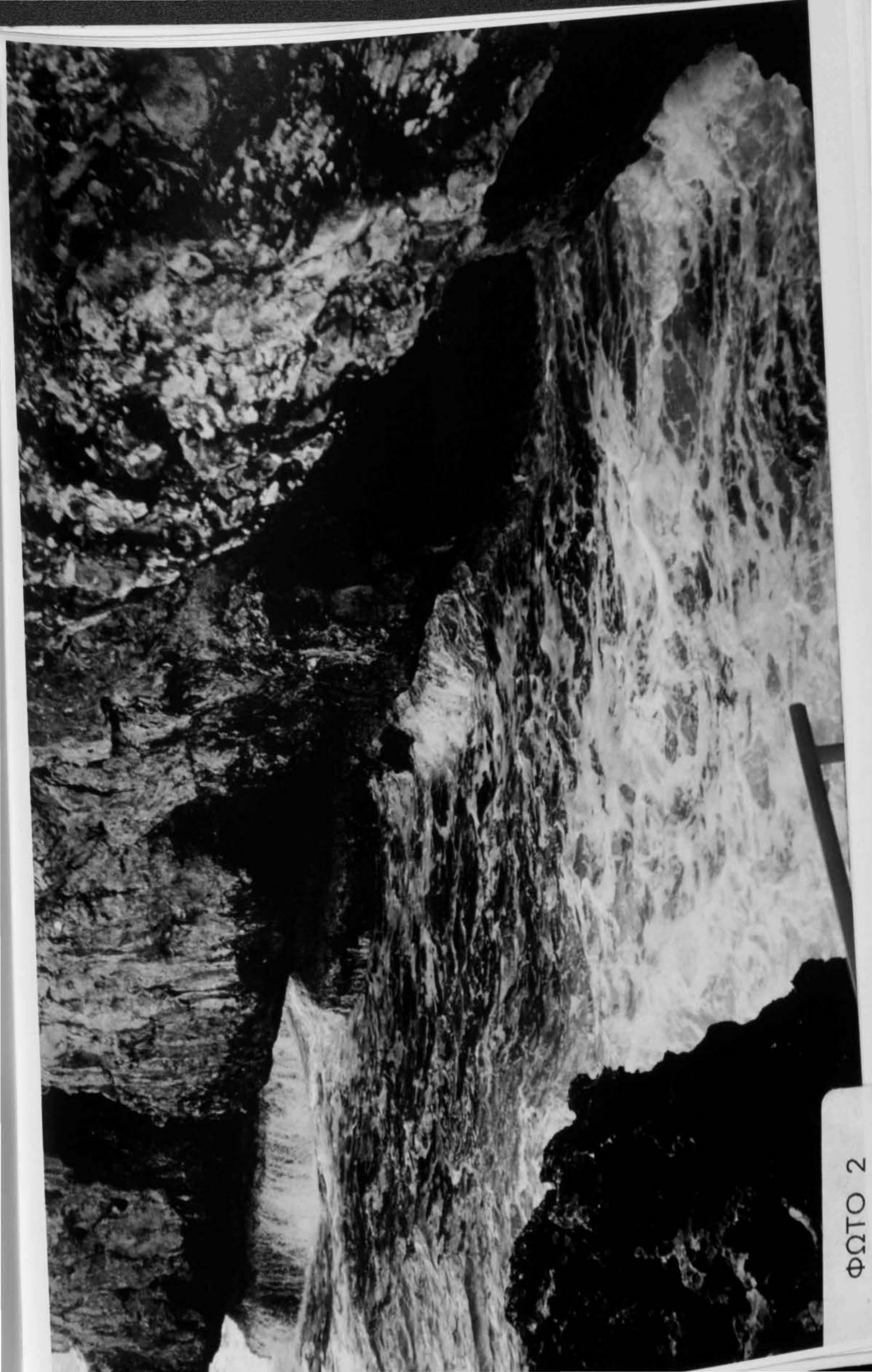
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. «ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΛΙΜΝΗ» - ΕΥ.ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ - ΠΑΡΑΛΙΜΝΙ
1991(σελ.46)
2. «A DISCRIPTION OF THE HISTORIC MONUMENTS OF CYPRUS»
JEFFERY JI
3. ΑΦΗΓΗΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΑΤΕΡΑ : ΕΥΕΛΘΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Ο ΧΟΡΟΣ ΕΙΝΑΙ ΙΕΡΟΣ
THE CAVE IS SACRED

ΦΩΤΟ 2

ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΣΤΟΥΣ ΤΥΠΟΥΣ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ

Όλες οι εκκλησίες που βρίσκονται στην ελεύθερη επαρχία Αμμοχώστου είναι βυζαντινού ρυθμού και χρονολογούνται όλες γύρω στο 12ο-13ο αιώνα μ.Χ.

Οι τύποι των εκκλησιών δέν διαφέρουν και πολύ μεταξύ τους. Αν συγκρίνουμε δηλαδή τις εκκλησίες της Παναγίας στη Σωτήρα που κτίστηκε τον 12ο αιώνα και την εκκλησία του Προφήτη Ηλία στο Πρωταρά που κτίστηκε το 1984 θα διαπιστώσουμε ότι οι δύο εκκλησίες έχουν πολλά κοινά στοιχεία. Ετσι βλέπουμε ότι οι τύποι των εκκλησιών που εμφανίστηκαν τότε όχι μόνο δέν εξαφανίστηκαν αλλά παραμένουν σχεδόν οι ίδιοι.

Αν και στη βυζαντινή εποχή οι ναοί είναι σύνθετοι αλλά παρόμοιοι σε τύπο και ηλικία μεταξύ τους εντούτοις σε αυτή τη περιοχή οι ναοί είναι πιο απλοποιημένοι με πολλά κοινά χαρακτηριστικά στοιχεία. Μπορούμε να πούμε ότι από το 13ο αιώνα -το 16ο αιώνα είχαμε ένα χάσμα και μεταβυζαντινούς ναούς ξαναβρίσκουμε από το 16ο αιώνα και μετά. Το χάσμα αυτό ίσως να δικαιολογείται από τα παραγμένα χρόνια της Φραγκοκρατίας και δεν θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι εκλείπει κάθε οικοδομική δραστηριότητα, αλλά μάλλον ότι μαζί με τους μεγάλους ναούς που σώζονται από τη βυζαντινή εποχή και είναι σύνθετοι σε τύπο οικοδομούνται ίσως μικρότεροι και ευτελέστεροι ναοί που γι αυτό το λόγο εγκαταλείφθηκαν. Πρέπει να σημειώσουμε ότι σύνθετοι ναοί στη περιοχή Αμμοχώστου υπάρχουν και είναι για παράδειγμα ο ναός της Παναγίας στο Λιοπέτρη, ο ναός του Αγίου Γεωργίου στο Παραλίμνι κ.λ.π απλώς είναι πολύ πιο λίγοι από τους μικρούς ναούς και από τους οποίους ένα μικρό δείγμα φαίνεται σε αυτή την εργασία.

Μετά την απελευθέρωση ο δρόμος για τον νεοκλασικισμό και τα νέα ρεύματα που διέπουν την αρχιτεκτονική του κέντρου έχει ανοίξει. Με μόνη τη διαφορά ότι και στη περίπτωση αυτή επαναλαμβάνονται όπως προανέφερα τύποι γνωστοί από τη βυζαντινή αρχιτεκτονική με τα στοιχεία του νεοκλασικισμού υποτονισμένα σε μία διακοσμητική διάθεση που εφαρμόζεται ευκαιριακά.

ΟΨΕΙΣ ΤΩΝ ΝΑΩΝ

Οι όψεις των ναών της επαρχίας Αμμοχώστου έχουν πολλά κοινά στοιχεία.

Ένα από τα στοιχεία αυτά είναι το οικοδομικό υλικό που αφθονεί στο νησί και ο ανοιχτόχρωμος σχιστόλιθος. Τις περισσότερες φορές η πέτρα αυτή αφήνεται ανεπίχριστη κοινή για όλα τα κτίσματα ανεξαρτήτως τύπου ή εποχής. Η πέτρα αυτή προσδίδει επίσης ένα χαρακτηριστικό χρώμα κάνοντας τους ναούς να δένουν με το έδαφος και με το γύρω περιβάλλον. Τις περισσότερες φορές βέβαια εξωτερικά υπάρχει ένα επίχρισμα που ανήκει όμως σε πρόσφατες επισκευές και όχι στην αρχική μορφή του κάθε ναού.

Οι όψεις δεν έχουν καμία διακοσμητική διάθεση εκφράζοντας τις απολύτως απαραίτητες λειτουργίες όπως τα ανοίγματα κ.λ.π και παίρνοντας το ύφος τους κυρίως από το κατασκευαστικό σύστημα που ακολουθείται.

Στις περιπτώσεις που ο ναός ήταν θολοσκέπαστος οι θόλοι είναι επικαλυμμένοι με κονίαμα ή με κονίαμα και πλακόπετρες.

Τα μόνα χαρακτηριστικά σε όλους σχεδόν τους ναούς είναι η απουσία του κωδωνοστάσιου. Άλλο ένα χαρακτηριστικό είναι ότι σε μερικούς ναούς όπως για παράδειγμα στο Άγιο Ανδρόνικο στο Φρέναρος και σε αυτόν της Αγίας Άννας στο Παραλίμνι υπάρχουν στους εξωτερικούς τοίχους μεγάλες πέτρες.

Απουσιάζει επίσης τελείως το χρώμα από τις κατασκευές αυτές.

ΤΕΜΠΛΑ

Μικρό είναι το ενδιαφέρον που παρουσιάζουν στη μελέτη τα τέμπλα των ναών της περιοχής ίσως επειδή κατασκευάστηκαν κατά πολύ μεταγενέστερα του ναού. Στα ξύλινα τέμπλα όπως είναι φυσικό υπάρχουν ορθοστάτες που τοποθετούνται κατά διαστήματα για να στηριχθεί το τέμπλο αλλά χρησιμεύουν επίσης για τη διαμόρφωση των πλήρων και των κενών διαστημάτων. Όσον αφορά τα κοσμήματα του

τέμπλου, στα ξύλινα τέμπλα ακόμη και στα παλαιότερα απουσιάζουν τα ξυλόγλυπτα μέρη ίσως λόγω του μεγάλου κόστους τους και η διακόσμηση γίνεται ή από τον ίδιο το σκελετό ή με στοιχείο όπως είναι ο σταυρός με τους δράκοντες στην απόληξη ή ξυλόγλυπτες απλές ταινίες που διαμορφώνουν τα πλαίσια κ.λ.π.

Το τέμπλο γίνεται σύμφωνα με τα κριτήρια που ισχύουν στη περιοχή, το κόσμημα του ναού. Έτσι είναι το μόνο σημείο που γίνεται χρήση χρώματος. Αν και τις περισσότερες φορές, το χρώμα είναι καφέ και αν είναι γύψινο τότε βάφεται λευκό. Με φυσικά χρώματα βάφονται τα αγγελάκια και η τάμπελος.

Τα τέμπλα αυτά άλλοτε αποτελούν σύνολο αποδεκτό που δεν συγκρίνεται με την αρχιτεκτονική και το χώρο του ναού τον οποίο αναγκαστικά διασπούν αφήνοντας δύο ανοίγματα για τη Πρόθεση και την Ωραία Πύλη, προς το ιερό και σπανιότερα ένα όταν δεν υπάρχει χώρος και άλλοτε ανταγωνίζονται τι κτίσμα και φαίνονται ξένα σε αυτό.

ΑΥΛΕΣ

Στις περισσότερες εκκλησίες σ' ολόκληρο το νησί όχι μόνο στην επαρχία Αμμοχώστου, οι ναοί συνοδεύονται κατά κανόνα από μία αυλή, προσκολλημένη συνήθως στην όψη από τη οποία γίνεται η είσοδος και ισοπλατής με την όψη αυτή που παίζει το ρόλο υπαίθριου νάρθηκα. Στις περιπτώσεις των ναών των αγρών η αυλή χρησιμεύει για να ξεχωρίσει το χώρο που είναι αφιερωμένος στο ναό από τα γύρω χωράφια ή άλλοτε πάλι χρησιμεύει σαν επίπεδο στον οποίο ανεβαίνει κανείς για να φτάσει τη στάθμη του δαπέδου του ναού που βρίσκεται ψηλότερα από το έδαφος στο σημείο της εισόδου. Χρησιμεύει επίσης σαν υπαίθριο καθιστικό ή για ν' αυξήσει τη χωρητικότητα του ναού σε περίπτωση λειτουργίας.

Υπάρχουν βέβαια και οι περιπτώσεις, όταν ο ναός είναι μέσα στη πόλη, που χρησιμεύουν για ν' αναδειχθεί η όψη του ναού ν' αναπνεύσει από το γύρω πυκνά δομημένο περιβάλλον σαν χώρος εκτόνωσης μετά το τέλος της λειτουργίας αλλά και πάλι σαν υπαίθρια επέκταση του ναού.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Σύμφωνα με στοιχεία και την προσωπική προφορική μαρτυρία του πατέρα Δημοσθένη Δημοσθένους της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, 1,500 εκκλησίες στο κατεχόμενο τμήμα της Κύπρου μένουν βουβές κι αλειτούργητες.

Μνημεία, εκκλησίες, μοναστήρια, ναΐδια, τόποι λατρείας, καταπατήθηκαν, λεηλατήθηκαν και βεβηλώθηκαν από τον κατακτητή, που μόνο μια γλώσσα καταλμβαίνει : Της συμφοράς και της καταστροφής.

Το Μοναστήρι του Αποστόλου Βαρνάβα και η εκκλησία του Αγίου Επιφανείου στην Σαλαμίνα.

Το Μοναστήρι στην Καντάρα που το 13ον αιώνα φιλοξένησε αριθμό μοναχών που μαρτύρησαν.

Η βασιλική του Αγίου Ευξιδίου στους Σόλους.

Η Μονή Τοχνίου, στις Πάχνες.

Το Μοναστήρι Αυγασίδας, στο χωριό Μηλιά - επαρχίας Αμμοχώστου, του 15ου αιώνα - ισοπεδώθηκε.

Η Μεσαιωνική εκκλησία Πέτρου και Παύλου, στην Αμμόχωστο.

Χωρίς συντήρηση και έρμαια στον ανελέητο χρόνο έμειναν επίσης και καταστρέφονται σιγά - σιγά Εκκλησίες και Μοναστήρια που εκτός από τόποι λατρείας λειτουργούσαν και σαν Μουσεία.

Η Εκκλησία του Αγίου Μάμαντος και της Αγίας Παρασκευής, στην Μόρφου.

Της Παναγίας στο Τρίκωμο της Καρπασίας.

Του Απ. Βαρνάβα στην Σαλαμίνα.

Το Μοναστήρι του Απ. Ανδρέα στο πιο ακριτικό σημείο του Πενταδάκτυλου, μετά την Γιαλούσα και το Ριζοκάρπασο.

Η εκκλησία του Χρυσο-Σώτηρα στην Ακανθού, που τα ευρήματα μαρτυρούσαν πως κατοικήθηκε 6000 χρόνια π.Χ, και τους πρωτόγονους κατοίκους διαδέχτησαν κατά την παράδοση οι Αχαιοί.

Απ'ότι είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, τουλάχιστον 22,000 εικόνες έχουν μείνει στα χέρια του εισβολέα - κατακτητή. Αμέτρητος αριθμός ψηφιδωτών εικόνων, βυζαντινών εικόνων, εικόνων ανεκτιμήτου αξίας καθώς επίσης και αριθμός τοιχογραφιών και χειρόγραφων Ευαγγελίων.

Άλλες έχουν καταστραφεί: - Εκκλησία Παναγίας της Κυράς, Αγίου Παύλου στο χωριό Σύγκραση του 14ου αιώνα, Παναγίας Αψινθιώτισσας του 11ου αιώνα, Αχειροποιήτου του 12ου αιώνα, Αγίου Γεωργίου του 12ου αιώνα, Αγίου Φωτίου του 15ου αιώνα, Αγίας Σολομονής του 12ου αιώνα. Τα περίφημα ψηφιδωτά της παναγίας της Κανακαριάς, οι τοιχογραφίες του Αγίου Θεμονιανού, ένα εκκλησάκι στην κατεχόμενη Λύση σ'ένα μικρό χωριό στην Μεσσαορία έχουν πουληθεί.

Δυστυχώς για τους πιο πολλούς θησαυρούς μας, δεν υπάρχουν στοιχεία και πληροφορίες για την κατάσταση τους κι έτσι δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε την τύχη τους.

Έγιναν προσπάθειες από το Τμήμα Αρχαιοτήτων και την Ιερά Αρχιεπισκοπή προς την Ουνέσκο και εις το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών, για να σταλεί ομάδα ειδικών να επισκεφθούν τα κατεχόμενα μέρη μας και να προσπαθήσουν να καταγράψουν ότι υπάρχει και που φανερώσει τις ρίζες και την Ελληνορθόδοξη πίστη του Κυπριακού Λαού.

Δυστυχώς ποτέ και καμμία επίσκεψη δεν πραγματοποιήθηκε για έρευνα και καταγραφή της κληρονομιάς μας, και αφέθηκαν οι χώροι λατρείας της Χριστιανικής ορθόδοξης Πίστης μας να ερημώνονται και να χρησιμοποιούνται σαν στάβλοι και μάντρες ζώων.

Ένας πολιτισμός σ'αυτό το πολύπαθο μικρό νησί, ΚΥΠΡΟΣ, 3000 χρόνων π.Χ απειλείται με αφανισμό.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ :

- 1) «ΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΙ ΤΟΥ ΡΙΖΟΚΑΡΠΑΣΟΥ»-ΧΡ. ΤΑΟΥΣΙΑΝΗ-ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1983
- 2) «ΑΚΑΝΘΟΥ»-ΠΑΝΤΕΛΗ ΠΑΝΤΕΛΙΔΗ -ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1984
- 3) «ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ»ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1976
- 4) «ΔΕΝ ΞΕΧΝΩ ΚΑΙ ΑΓΩΝΙΖΟΜΑΙ»-ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΔΑΣΚΑΛΩΝ ΛΕΜΕΣΟΥ -ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1990
- 5) «ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ «ΔΕΝ ΞΕΧΝΩ»»-Α.ΑΒΡΑΑΜ-(εκδότης)-ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1996
- 6) «ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ «ΚΥΠΡΟΣ»»-ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ ΑΒΡΑΑΜ-ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1989
- 7) «Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ»-ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ-ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1993
- 8) «Η ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΗ ΓΗ ΜΑΣ»-ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ-ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1991
- 9) «Η ΚΥΠΡΟΣ ΜΑΣ»-ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΩΝ ΑΠΟΔΗΜΩΝ-ΜΑΪΟΣ 1996
- 10) «Η ΚΩΜΟΠΟΛΗ ΤΗΣ ΛΥΣΗΣ»-ΣΑΒΒΑ ΞΥΣΤΟΥΡΗ-ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1980
- 11) «ΚΥΠΡΟΣ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΔΡΑΜΑ ΤΗΣ»-ΓΡΑΦΕΙΟ ΤΥΠΟΥ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ-ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ -ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1997
- 12) «ΚΥΠΡΟΣ 9000 ΧΡΟΝΩΝ ΈΡΓΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΛΕΗΛΑΤΟΥΝΤΑΙ»-ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ-ΑΘΗΝΑ 1988
- 13) «ΜΑΝΔΡΕΣ»-ΕΥΘΗΜΙΟΥ ΕΥΘΗΜΙΟΣ-ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΣ 1993
- 14) «ΠΑΡΑ ΤΗ ΛΙΜΝΗ»-ΕΥ.ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ-ΠΑΡΑΛΙΜΝΙ 1991
- 15) «ΠΟΛΗ ΠΑΡΑΛΙΜΝΙ»-ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΠΑΡΑΛΙΜΝΙΟΥ-ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 1994

- 16) «ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ»-ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ-ΙΟΥΝΙΟΣ 1997
- 17) «ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ»-ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
- 18) «ΣΩΤΗΡΑ-Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΩΜΟΠΟΛΗ»-Σ. ΚΑΪΚΚΗΣ
- 19) «ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΑΣ ΧΩΜΑΤΑ»-ΕΚΔΟΣΗ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΥΠΡΟΥ-ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1993
- 20) «ΤΟ ΙΔΡΥΜΑ Α.Γ.ΛΕΒΕΝΤΗ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ»-ΒΑΣΟΥ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗ-ΙΔΡΥΜΑ Α.Γ.ΛΕΒΕΝΤΗ 1990
- 21) «ΤΡΙΚΩΜΟ»-ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΤΡΙΚΩΜΙΤΩΝ-ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1990
- 22) «ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΠΑΤΕΡΕΣ ΕΥΕΛΘΩΝΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΟ,ΠΑΤΕΡΑ ΓΕΩΡΓΙΟ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΚΥΡΙΟΥΣ Σ. ΚΑΪΚΚΗ-Α.ΠΑΠΑΝΤΩΝΗ ΚΑΙ ΑΘ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΑΓΓΛΙΚΗ:

- 1) «A DISCRIPTION OF THE HISTORIC MONUMENTS OF CYPRUS»-
G.JEFFERY
- 2) «A HISTORY OF CYPRUS»-SIR.HILL-ENGLAND 1985
- 3) «CYPRUS A GUIDE TO ITS TOWN AND VILLAGE»RUPERT
GUINNIS -ENGLAND 1993
- 4) «FLAGELUM DEI-THE DISCRIPTION OF THE CULTURA
HERITAGE IN THE TURKISH OCCUPIED PART OF CYPRUS-
NICOSIA 1993
- 5) «WHERE THE HEAVENS ARE PLUNDERED BY KLAUS
GALLAS»PUBLISHED BY THE PRESS AND INFORMATION OFFICE-
REPUBLIC OF CYPRUS-NICOSIA